

**STRATEŠKI PLAN RURALNOG
RAZVOJA BOSNE I HERCEGOVINE
(2018-2021) - Okvirni dokument**

SADRŽAJ

SKRAĆENICE I AKRONIMI	5
1. UVOD	8
2. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA U SEKTORU	11
2.1. Značaj poljoprivrede u ekonomiji BiH	11
2.2. Prirodni resursi kao osnova poljoprivredne proizvodnje	12
2.3. Šumarstvo	16
2.4. Poljoprivredna proizvodnja	16
2.4.1. Biljna proizvodnja	16
2.4.2. Stočarska proizvodnja	19
2.5. Opremljenost poljoprivrednih gazdinstava	22
2.6. Ribarstvo	23
2.7. Organska i integralna proizvodnja	23
2.8. Ljekovito, aromatično i samoniklo bilje	24
2.9. Efikasnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje	25
2.9.1. Efikasnost poljoprivredne proizvodnje	25
2.9.2. Ostvareni prosječni prinosi	25
2.9.3. Pokrivenost uvoza izvozom	26
2.10. Prehrambena industrija	26
2.11. Vanjska trgovina	27
2.11.1. Trgovina važnijih grupa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda	28
2.11.2. Važniji BiH vanjskotrgovinski partneri u sektoru poljoprivredno-prehrambenih proizvoda	29
2.11.3. Tržišna infrastruktura	29
2.12. Poljoprivredni proizvođači	31
2.13. Politički, pravni i institucionalni okvir	32
2.13.1. Pravni okvir	32
2.13.2. Budžetski transferi poljoprivredne politike	34
2.13.3. Institucionalni okvir	38
2.13.4. BiH u međunarodnim i regionalnim trgovinskim i ekonomskim integracijama	39
2.13.5. Obrazovne i naučno-istraživačke institucije u sektoru poljoprivrede	39
2.13.6. Poljoprivredne savjetodavne službe	39
2.14. Finansiranje poljoprivrede	40
2.15. Društveno-ekonomska ocjena stanja u ruralnim područjima	41
2.15.1. Izvori prihoda	41
2.15.2. Ruralna infrastruktura	42

2.15.3. Demografska situacija	42
2.16. Agroekološki uslovi	42
2.16.1. Degradacija zemljišta i upravljanje vodama	42
2.16.2. Upravljanje otpadom	43
2.16.3. Agro-ekološka politika	43
2.16.4. Biodiverzitet i animalni i biljni genetski resursi	44
2.16.5. Proizvodi sa zaštićenim geografskim porijeklom, izvorni i tradicionalni proizvodi	44
2.17. Ravnopravnost (s)polova	45
2.18. Donatorska podrška	46
3. SAŽETAK SWOT ANALIZE	48
4. STRATEŠKA VIZIJA	53
5. STRATEŠKI CILJEVI I MJERE.....	53
6. STRATEŠKE MJERE.....	59
6.1. Direktna podrška poljoprivrednim proizvođačima	59
6.2. Podrška investicijama poljoprivrednih preduzeća, proizvođačkih grupa i prerađivača	60
6.3. Podrška stručnom usavršavanju, razvoju znanja i osiguranju savjeta i informacija	62
6.4. Podrška razvoju ruralne infrastrukture i poboljšanje dostupnosti usluga seoskom stanovništvu	64
6.5. Podrška diverzifikaciji u ruralnim područjima	66
6.6. Podrška razvoju javne infrastrukture kvaliteta i usluga u poljoprivredno-prehrambenom sektoru	67
6.7. Podrška sistemima i uslugama u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti	70
6.8. Podrška organskoj proizvodnji, zaštiti okoliša i smanjenje uticaja klimatskih promjena	73
6.9. Podrška razvoju administrativnog sektora i usluga informacijske podrške	76
6.10. Podrška razvoju kapaciteta institucionalnog upravljanja	77
6.11. Multidisciplinarne aktivnosti.....	79
7. INDIKATIVNI AKCIONI PLAN	81
8. INDIKATIVNI BUDŽETSKI OKVIR (2018-2021)	93
8.1. Ukupne budžetske alokacije	93
8.2. Budžetske alokacije po ciljevima	94

LISTA TABELA

TABELA 1: STRUKTURA OBRADIVIH POVRŠINA U BIH, ENTITETIMA I BD BIH, 2015. GODINA	13
(U 000 HA)	13
TABELA 2: BROJ STOKE U BIH, FBIH I RS, 2015. GODINA	19
(U 000)	19
TABELA 3: UPOREDNI PREGLED PROSJEČNO OSTVARENIH PRINOSA U ENTITETIMA, ZEMLJAMA OKRUŽENJA I EU (PROSJEK 2006-2014.)	25
TABELA 4: UČEŠĆE POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENIH PROIZVODA U UKUPNOJ VANJSKOTRGOVINSKOJ RAZMJENI BIH (PERIOD 2006.-2015.) U MILIONIMA KM	27
TABELA 5: PREGLED BUDŽETSKIH IZDVAJANJA ZA SEKTOR POLJOPRIVREDE I RURALNA PODRUČJA, FEDERACIJA BIH, REPUBLIKA SRPSKA, BRČKO DISTRIKT I BIH (PERIOD 2006.-2015.), U MILIONIMA KM.....	34
TABELA 6: SWOT ANALIZA	48
TABELA 7: INDIKATIVNI AKCIONI PLAN.....	81
TABELA 8: UKUPNE BUDŽETSKE ALOKACIJE	93
TABELA 9: BUDŽETSKE ALOKACIJE PREMA CILJEVIMA	94

SKRAĆENICE I AKRONIMI

AFRS	-	Služba za predviđanje i izvještavanje u poljoprivredi
ANC	-	Područja sa prirodnim ograničenjima (<i>eng. Areas with Natural Constraints</i>)
APIF	-	Agencija za pružanje posredničkih, informatičkih i finansijskih usluga
APM	-	Alat za mjere poljoprivredne politike (<i>eng. Agri Policy Measured Tool</i>)
BD BiH	-	Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine
BDP	-	Bruto domaći proizvod
BDV	-	Bruto dodana vrijednost
BH MAC	-	Centar za uklanjanje mina u BiH
BHAS	-	Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
BiH	-	Bosna i Hercegovina
BRC	-	Međunarodna kompanija za globalne standarde sigurnosti hrane
CEDAW	-	Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (<i>eng. The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women</i>)
CEFTA	-	Sporazum o slobodnoj trgovini centralne Evrope (<i>eng. Central European Free Trade Agreement</i>)
CLC	-	KORINE zemljišni pokrivač (<i>eng. CORINE Land Cover</i>)
EC	-	Evropska komisija (<i>eng. European Commission</i>)
EFTA	-	Evropska asocijacija za slobodnu trgovinu (<i>eng. European Free Trade Association</i>)
EIDHR	-	Evropskog instrumenta za demokratiju i ljudska prava
EU	-	Evropska unija
FADN	-	Mreža računovodstvenih podataka sa farme (<i>eng. Farm Accountancy Data Network</i>)
FAO	-	Organizacija za hranu i poljoprivredu u okviru Ujedinjenih Nacija (<i>eng. Food and Agriculture Organization of the United Nations</i>)
FAMZ	-	Federalni agromediteranski zavod Mostar
FARMA	-	Projekat razvoja tržišne poljoprivrede (<i>eng. Fostering Agriculture Market Activity</i>)
FBiH	-	Federacija Bosne i Hercegovine
FMPVŠ	-	Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva
FIA	-	Finansijsko-informatička agencija
FVO	-	Ured za hranu i veterinarstvo EU (<i>eng. Food and Veterinary Office EU</i>)
FZS	-	Federalni zavod za statistiku
GIS	-	Geografski informacijski sistem (<i>eng. Geographic information systems</i>)
GIZ	-	Nemačka organizacija za međunarodnu saradnju (<i>njem. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit</i>)
GLOBALG.A.P.	-	GLOBAL Good Agricultural Practice
ha	-	Hektar
HACCP	-	Analiza opasnosti i kritične kontrolne tačke (<i>eng. Hazard Analysis and Critical Control Point</i>)
IACS	-	Integrirani administrativni i kontrolni sistem (<i>eng. Integrated Administration and Control System</i>)
IFAD	-	Međunarodna fondacija za razvoj poljoprivrede (<i>eng. International Fund for Agriculture Development</i>)
IFC	-	Međunarodna finansijska korporacija (<i>eng. International Finance Corporation</i>)

IFOAM	-	Internacionalna federacija pokreta za organsku poljoprivredu (<i>eng. International Federation of Organic Agriculture Movements</i>)
IP	-	Integralna proizvodnja
IPA	-	Instrument pretprijetne pomoći (<i>eng. Instrument for pre-accession assistance</i>)
IPM	-	Integralna zaštita bilja od bolesti i štetočina (<i>eng. Integrated Pest Management</i>)
KM	-	Konvertibilna marka
LAG	-	Lokalna akciona grupa
LPIS	-	Sistem za identifikaciju zemljišnih parcela (<i>eng. Land Parcel Information System</i>)
MAP	-	Medicinsko i ljekovito bilje (<i>eng. Medical and Aromatic Plants</i>)
mnv	-	Metara nadmorske visine
MKO/MKD	-	Mikrokreditne organizacije/Mikrokreditna društva
MPŠV RS	-	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske
MSP	-	Mala i srednja preduzeća
MVTEO/MSTEO	-	Ministarstvo vanjske/spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH
OPEC		Organizacija zemalja izvoznica nafte (<i>eng. Organization of the Petroleum Exporting Countries</i>)
OPŠV BD	-	Odjel za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Brčko Distrikta BiH
OFID	-	OPEC fond za internacionalni razvoj (<i>eng. OPEC Fund for International Development</i>)
PDO	-	Zaštita izvornosti (<i>eng. Protection Denomination of Origin</i>)
PGI	-	Zaštita geografskog porijekla (<i>eng. Protected Geographical Indication</i>)
PTIS	-	Poljoprivredno tržišni informacijski sistem
RASFF	-	Sistem za brzo uzbuđivanje za hranu i stočnu hranu (<i>eng. The Rapid Alert System for Food and Feed</i>)
RK	-	Registar klijenata
RPG	-	Registar poljoprivrednih gazdinstava
RS	-	Republika Srpska
RZS RS	-	Republički zavod za statistiku RS
STO	-	Svjetska trgovinska organizacija
SIDA	-	Agencija za internacionalnu kooperaciju Kraljevine Švedske
SEE SWG RRD	-	Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj Jugoistočne Evrope (<i>eng. Regional Rural Development Standing Working Group in South Eastern Europe</i>)
SZZB	-	Sredstva za zaštitu bilja
TAIEX	-	Instrument za tehničku asistenciju i razmjenu informacija Evropske komisije (<i>eng. Technical Assistance and Information Exchange Instrument of the European Commission</i>)
TSG	-	Zaštita tradicionalnog ugleda hrane (<i>eng. Traditional Speciality Guaranteed</i>)
TWINNING	-	TWINNING je instrument EU za institucionalnu saradnju između javne administracije EU zemalja članica i korisnika, odnosno partnerskih zemalja
UAA	-	Korisno poljoprivredno zemljište (<i>eng. Utilized Agricultural Land</i>)
USAID		Agencija za pomoć vlade Sjedinjenih američkih država (<i>eng. United States of America Aid</i>)
USAID/Sweden FARMA II	-	USAID/Sweden Projekat razvoja tržišne poljoprivrede II
UGS	-	Uslovno grlo

UHT	-	Ultra visoke temperature (<i>eng. Ultra high temperature</i>)
UN	-	Ujedinjene nacije
UNDP	-	Razvojni program Ujedinjenih nacija (<i>eng. United Nations Development Programme</i>)
UNFCCC	-	Okvirna konvencija UN o klimatskim promjenama (<i>eng. United Nations Framework Convention on Climate Change</i>)
UZV BiH	-	Ured za veterinarstvo BiH
VL	-	Vrijednosni lanac
ZPP	-	Zajednička poljoprivredna politika

1. Uvod

Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (MVTEO), Sektor za poljoprivredu, ishranu, šumarstvo i ruralni razvoj, koordiniralo je izradu Strateškog plana ruralnog razvoja BiH (Strateški plan), za period 2018. -2021. godine. Strateški plan je pripremljen u saradnji sa Federalnim ministarstvom poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva (FMPŠV), Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske (MPŠV RS) i Odjelom za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Vlade Brčko Distrikta BiH (OPŠV BD BiH), a uz tehničku podršku USAID/Sweden Projekta FARMA II.

U izradi dokumenta u obzir su uzete analize, ciljevi, mjere i planovi koji su već na snazi i implementiraju se u okviru enitetskih strateških dokumenata. U Federaciji BiH na snazi je Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji Bosne i Hercegovine za period 2015.-2020. godina, a u postupku donošenja je Program ruralnog razvoja Federacije Bosne i Hercegovine za razdoblje 2018.-2020. godina. U Republici Srpskoj je na snazi Strateški plan razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Republike Srpske, 2016.-2020. Strategija razvoja poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja u Brčko Distriktu BiH bila je urađena za period 2008.-2013. godina, ali nikad nije usvojena u Skupštini Brčko Distrikta BiH. Izrada nove strategije poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja je u toku.

Također, dokument je bazran i na temeljnoj analizi postojećeg stanja cjelokupnog sektora. Naprijed navedeni strateški dokumenti kao i sektorske analize koje je finansirala Evropska unija, a realizirao FAO, pružili su čvrste ulazne parametre i osigurali dobar temelj za opravdano i prikladno ciljne mjere. Analize poljoprivrednog sektora su kreirane putem konsultacija sa nadležnim organima, i zasnivane su na relevantnosti u smislu standarda EU i privrede. Analize su izrađene za: meso, preradu i mlijeko i mliječne proizvode; voće i povrće; žitarice (pšenica i kukuruz); vino; i diversifikaciju.

Dodatno, uzeti su u obzir i rezultati procjene konkurentnosti tri vrijednosna lanca u poljoprivredi, za mlijeko i mliječne proizvode, meso i mesne proizvode, voće i povrće, vino i ribu u BiH, Federacije BiH i Republike Srpske, koja je potvrdila da su sektori mlijeka i mliječnih proizvoda, mesa i mesnih proizvoda, voća i povrća najkonkurentniji.

Analize sektora pružaju detaljne informacije stanja u sektorima te identificiraju slabosti i pitanja, od interesa za sektor, koje je potrebno riješiti.

Dokument sačinjava:

- (I) Sažeta analiza trenutne situacije u poljoprivredi i ruralnim područjima BiH;
- (II) Sažeta analiza snaga, slabosti, mogućnosti i prijetnji u poljoprivredi i ruralnim područjima u BiH u naredne četiri godine;
- (III) Strateški okvir i skup prioriteta za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja u sljedeće četiri godine;
- (IV) Indikativni akcioni plan za provođenje Strateškog plana;
- (V) Indikativni finansijski okvir koji odražava raspodjelu resursa, uključujući raspodjelu sredstava javne uprave, privatnog sektora i donatorske zajednice.

Primarni cilj Strateškog plana je da osigura okvir za postepeno usklađivanje ciljeva ruralnog razvoja, utvrdi programe, mjere i druge aktivnosti za postizanje ovih ciljeva, uspostavi monitoring i evaluaciju, te okvirno utvrdi potrebna finansijska sredstva i procedure za njihovo korištenje. U tom kontekstu, Strateški plan ima za cilj da osigura širok okvir koji će voditi postepenom usklađivanju poljoprivrede i ruralnog razvoja u okviru BiH, sa najboljim praksama EU. Dokument ima za cilj da promovira privlačenje investicija i tehničku podršku u procesu usklađivanja i razvoja sektora na svim nivoima upravljanja.

Strateški plan pruža okvir za razvoj sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja, unaprjeđenje koordinacije i upravljanja sektorom, poboljšanje sistema regulacije sigurnosti hrane, veterinarskih i fitosanitarnih pitanja, zakonodavno i institucionalno usklađivanje, kako bi se osiguralo postepeno približavanje EU i međunarodnim standardima. Strateški plan također predviđa razvoj kapaciteta i diverzificiranu podršku ruralnom razvoju.

Za uspješnu implementaciju Strateškog plana, neophodan je visok stepen saradnje i partnerstva između javne uprave i privatnog sektora, na svim administrativnim nivoima. Strateški plan inicira i postupno povećanje investicijske podrške za razvoj privatnog sektora, usmjerene na jačanje proizvodnje, poboljšanje lanaca vrijednosti i povećanje pristupa proizvođača i prerađivača savremenoj tehnologiji, kao i usmjeravanje na tržišne niše u kojima bi proizvodnja u BiH imala komparativnu prednost.

Integracijom regionalnog tržišta, uvođenjem bescarinskog pristupa zemljama članicama, u procesu pristupanja EU, na tržište BiH, stvara se konkurentski pritisak, koji će imati širok raspon implikacija na poljoprivrednu proizvodnju i ruralnu privredu u BiH. Neće svi proizvođači i prerađivači u poljoprivredi imati koristi od poboljšanog pristupa tržištu za svoje proizvode. Manje efikasni poljoprivredni prerađivači i proizvođači, kao i poljoprivrednici sa slabim pristupom tržištima, nižim kvalitetom zemljišta i nedovoljnim obimom proizvodnje, imat će poteškoća u nadmetanju sa uvezenim proizvodima. Kao rezultat promjena, očekuje se da će se proizvodnja i prodaja pojedinih poljoprivrednih proizvoda povećati, dok će proizvodnja ostalih roba opasti. Te poteškoće će uticati na dugoročnu održivost mnogih ruralnih zajednica. Ruralni razvoj će stoga postati sve važniji element poljoprivredne politike, naročito kreiranje i provođenja mjera za pomoć ljudima u ruralnim područjima u pronalaženju alternativnih izvora prihoda i zapošljavanja koji nisu vezani za poljoprivredu, jer će se ukupna zaposlenost u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji smanjivati. Stoga je Strateški plan osmišljen kako bi pružio okvir za ublažavanje posljedica ovakvih promjena, osiguravajući razvoj komercijalno održive poljoprivrede i prerade u skladu s prioritetima entiteta i Brčko Distrikta BiH.

Pristup iznesen u Strateškom planu je sveobuhvatan. Međutim, pristup za implementaciju, kako je definisano u Akcionom planu, bit će postepen, prepoznajući potrebu za izgradnjom institucionalnih kapaciteta i kapaciteta korisnika u narednom periodu kako bi mogli efikasno koristiti i imati koristi od podrške za ruralni razvoj, i ostalih vidova tehničke i finansijske podrške.

Prilikom osmišljavanja Strateškog plana u potpunosti su uzete u obzir odgovarajuće nadležnosti za kreiranje i provođenje politika koja utiče na sektor na entitetskom, Brčko Distrikta BiH i nivou BiH. Entitetska ministarstva poljoprivrede i Odjelj za poljoprivredu Vlade Brčko Distrikta BiH, imaju primarnu odgovornost za razvoj i unaprjeđenje proizvodnje biljaka i životinja, ribarstva i lova, zaštite i korištenja poljoprivrednog zemljišta, prehrambene industrije i proizvodnje hrane za životinje, zaštite voda, oblasti veterinarstva, fitosanitarne oblasti, javne zdravstvene zaštite i šumarstva. U Federaciji BiH određene nadležnosti se dalje prenose na kantonalne organe uprave nadležne za poljoprivredu, veterinarstvo, šumarstvo i vodoprivredu. Na nivou BiH, MVTEO je između ostalog, nadležno za obavljanje poslova i zadataka iz nadležnosti BiH koji se odnose na definiranje politike, osnovnih principa, koordiniranje djelatnosti i usklađivanje planova entitetskih tijela vlasti i institucija na međunarodnom planu u područjima: poljoprivrede; energetike; zaštite okoliša, razvoja i korištenja prirodnih resursa; turizma. Dodatno, za sve one oblasti koje su obuhvaćene kategorijom ruralnog razvoja, a koje ne spadaju direktno u sektor poljoprivrede, kao što je na primjer, pitanje dostupnosti zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja, javnog prijevoza, obrazovanja isl. Primjenjivat će se i dokumenti, koji su, u skladu s ustavnim nadležnostima, na snazi i primjenjuju se po ovim pitanjima.

Ovakav zakonodavni okvir (Zakon o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH, „Službeni glasnik BiH“, broj 50/08; Zakon o poljoprivredi, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 70/06, 20/07, 86/07 i 71/09; Zakon o poljoprivredi Federacije BiH, „Službene novine FBiH“, br. 88/07, 4/10, 27/12 i 7/13) zahtijeva visok nivo saradnje i koordinacije između relevantnih institucija sa nivoa entiteta, Brčko Distrikta BiH i BiH, kako bi se osigurao efikasan razvoj politika sektora i uskladila njihova implementacija. Strateški plan nastoji riješiti ovaj izazov planiranjem prema pristupu “od sredine ka gore”, uz potpuno poštovanje nadležnosti entiteta, Brčko Distrikta BiH i BiH, istovremeno promovirajući praktična rješenja koja će osigurati stvaran i mjerljiv napredak u interesu svih poljoprivrednih i ruralnih učesnika u sektoru kojima je potrebna praktična podrška i pomoć, kako bi mogli razviti svoje poslovanje i ruralne zajednice, tokom sljedeće četiri godine i kasnije.

2. Analiza postojećeg stanja u sektoru

2.1. Značaj poljoprivrede u ekonomiji BiH

Poljoprivreda i prehrambena industrija su važne privredne grane ekonomije BiH, njenih entiteta i Brčko Distrikta BiH, sa stanovišta doprinosa ekonomiji, ukupnoj zaposlenosti i društveno-ekonomskom razvoju.

U BiH, *bruto dodana vrijednost* (BDV) poljoprivrede (zajedno sa šumarstvom i ribolovom), u proteklom periodu varirala je u apsolutnom iznosu (1,6-1,8 milijardi KM), ali generalno raste. Ipak, u relativnom smislu opada, zbog bržeg rasta BDV drugih, nepoljoprivrednih, sektora (sa 8,1% u 2006. godine, na 6,2% u 2015. godini). Pri tome, poljoprivreda ima veći značaj za Republiku Srpsku, nego za Federaciju BiH i Brčko Distrikt BiH (Agencija za statistiku BiH).

Federacija Bosne i Hercegovine: U Federaciji BiH BDV poljoprivrede kretala se između 707 (2006.) i 857 miliona KM (2015.), a njeno učešće u BDP Federacije BiH opada, i u 2015. godini je bilo 4,6%.

Republika Srpska: U Republici Srpskoj BDV poljoprivrede u 2015. godini (857 miliona KM), gotovo je identična njenoj vrijednosti u 2016. godini (897 miliona KM), s tim da je u pojedinim godinama prelazila 900 miliona KM. Učešće poljoprivrede u BDP Republike Srpske opada, i 2015. godine je bilo 9,3%.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu BiH BDV poljoprivrede u apsolutnom pogledu raste (2006. godine 52 miliona KM, a 2015. godine 66 miliona KM), a u relativnom smislu njeno učešće u BDP Brčko Distrikta BiH je opalo sa 14% u 2006. godini, na 10% u 2015. godini.

Dugoročni trendovi ukazuju na smanjenje broja stanovnika koji se bave poljoprivredom u BiH. Međutim, to je smanjenje sporo i ukazuje na agrarnu prezaposlenost, u odnosu na značaj i doprinos tog sektora stvaranju društvenog bogatstva. Zaposlenost u sektoru poljoprivrede prema anketama o radnoj snazi je na kraju 2015. godine bila 17,9%, iako je u tom sektoru bilo zaposleno manje od 1% formalno registriranih. U BiH se poljoprivrednom proizvodnjom, puno ili skraćeno radno vrijeme, bavi 147 hiljada stanovnika.

Federacija Bosne i Hercegovine: Formalno, u poljoprivredi Federacije BiH su 2015. godine bila zaposlena samo 2.832 radnika (0,6%), a neformalno (prema podacima ankete o radnoj snazi) još 53 hiljade radnika (10,6%).

Republika Srpska: U Republici Srpskoj je u sektoru poljoprivrede formalno 2015. godine zaposleno 1.759 radnika (0,9%) (podatak se odnosi na zaposlene u oblasti 01 -biljna i stočarska proizvodnja, lov i pripadajuće uslužne djelatnosti područja A - poljoprivreda, šumarstvo i ribolov), a neformalno čak 91 hiljada radnika (29,1%) (*podatak iz Ankete o radnoj snazi, a odnosi se na kompletno područje a uključuju formalno i neformalno zaposlene*).

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu BiH u sektoru poljoprivrede je u 2015. godini bilo formalno zaposleno 88 radnika (22 u s.p. i 66 u pravnim licima), dok je neformalno bilo zaposleno oko 3.215 zaposlenih (prema podacima iz Registra poljoprivrednih gazdinstava i klijenata).

Učešće poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u vanjsko-trgovinskoj razmjeni BiH je značajno, uz mnogo veće učešće u uvozu (2,8 milijardi KM, 18,1%, 2015. godina) u odnosu na učešće u izvozu (840 miliona KM, 9,4%, 2015. godina). Dostupni trgovinski podaci pokazuju da se pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda poboljšava, ali sporo (2006. godine 14,0%, a 2015. godine 29,4%-Vanjskotrgovinska komora

BiH). Obzirom na jedinstvenost ekonomskog prostora i evidentiranje podataka o izvozu i uvozu prema sjedištu uvoznika/izvoznika, nije svrsishodno podatke o vanjsko-trgovinskoj razmjeni analizirati na nivou entiteta i Brčko Distriktu BiH.

Visoko učešće poljoprivrede u strukturi BDP, visok nivo zaposlenih u poljoprivredi i značajno učešće u vanjsko-trgovinskom deficitu, tri su glavne odlike značaja poljoprivrede za ekonomiju u BiH.

2.2. Prirodni resursi kao osnova poljoprivredne proizvodnje

Tri ključna resursna faktora za poljoprivrednu proizvodnju su: **klima, zemljište/tlo i voda.**

Klima u BiH varira od umjereno kontinentalne u sjevernom dijelu Panonske nizije duž rijeke Save i u zoni podnožja, do alpske klime u planinskim regijama, i mediteranske klime u priobalnom području i području regije niske Hercegovine na jugu i jugoistoku. Nizijske oblasti sjeverne BiH imaju srednju godišnju temperaturu između 10 i 12°C, dok je u oblastima iznad 500 mnv srednja godišnja temperatura ispod 10°C. U priobalnom području srednja godišnja temperatura vazduha varira između 12 i 17°C. U periodu od 1981. do 2010. godine evidentirano je povećanje temperature na čitavom prostoru BiH. Najveće povećanje je tokom ljetnog i zimskog perioda i iznosi oko 1°C. Godišnje količine padavina variraju od 800 mm na sjeveru duž rijeke Save, do 2.000 mm u centralnim i jugoistočnim planinskim regijama (1961.-1990.). Prosječna godišnja količina padavina u BiH je oko 1.250 mm, ali one nisu jednako raspoređene, ni prostorno ni vremenski (Drugi nacionalni izvještaj o BiH u skladu sa okvirnom konvencijom UN o klimatskim promjenama, UNDP, 2013.).

Klimatske promjene se u BiH ogledaju kroz porast srednjih temperatura. Za posljednjih stotinu godina temperatura je prosječno porasla za 0,8°C (što je u skladu s globalnim trendovima), s tendencijom ubrzanja, pa je tako srednja dekadna temperatura u prethodnoj dekadi 2000.-2010. najtoplija u posljednjih 120 godina. Očekuje se da će se trajanje suhih perioda, učestalost poplava od bujica i intenzitet erozije tla povećati tokom ovog vijeka. Pored toga, očekuje se povećanje učestalosti grada, oluja, grmljavina i maksimalne brzine vjetra, što može predstavljati prijetnju svim oblicima ljudske aktivnosti (Prvi nacionalni izvještaj o klimatskim promjenama prema UNFCCC, 2009; Studija ranjivosti Federacije BiH, 2011.).

Primarni prirodni resurs koji uslovljava obim i strukturu poljoprivredne proizvodnje je **poljoprivredno zemljište**, njegova površina, topografske karakteristike i kvalitet. Među značajnim uzrocima nedovoljne proizvodnje osnovnih poljoprivrednih proizvoda u BiH je nedovoljno i neadekvatno korištenje poljoprivrednog zemljišta. Prema statističkim izvorima, u BiH ima 2,2 miliona ha poljoprivrednog zemljišta, od čega je 1,6 miliona ha obradivo zemljište, a 600 hiljada ha su pašnjaci (Agencija za statistiku BiH i zavodi za statistiku Republike Srpske i Federacije BiH, 2016). U poljoprivrednom smislu najvrjednijeg zemljišta (I i II bonitetna klasa) u BiH je malo (300 hiljada ha). Prema podacima BiH MAC-a za 2016. godinu, u BiH ukupna minski sumnjiva površina obuhvata 1.145 km² (2,3% u odnosu na ukupnu površinu u BiH), a najveći dio tih površina je u kategoriji poljoprivrednog zemljišta. Najveći dio poljoprivrednog zemljišta, naročito obradivog, je u privatnom vlasništvu, ali je njegova distribucija na oko 350 hiljada seoskih domaćinstava nepovoljna. U nedostatku novijih podataka koriste se oni iz 1991. godine prema kojima je tada u BiH bila 291 hiljada poljoprivrednih gazdinstava sa posjedom manjim od 2 ha, a samo 16 hiljada gazdinstava sa posjedom većim od 10 ha (Republički institut za statistiku BiH, 1983). Situacija se zasigurno promijenila i vjerovatno je još nepovoljnija, a ažurniji i pouzdaniji podaci mogu se očekivati tek nakon provođenja poljoprivrednog popisa. Propisi o restituciji nisu doneseni i za sada nema

moгуćnosti vraćanja oduzetog poljoprivrednog zemljišta zakonitim vlasnicima ili njihovim pravnim nasljednicima. Obimnija privatizacija državnog zemljišta se ne predviđa, jer bi mogla rezultirati daljim usitnjavanjem i još lošijom strukturom posjeda. Prepreke razvoju efikasnog tržišta privatnim poljoprivrednim zemljištem su, između ostalog: velika usitnjenost poljoprivrednog zemljišta, nesređeno zemljišno-knjižno i katastarsko stanje, nedostatak organiziranih i sistematiziranih podataka o ponudi i potražnji, nepostojanje porezne politike za sistematsko rješavanje problema zapuštenog poljoprivrednog zemljišta, prenamjena poljoprivrednog u građevinsko zemljište; te nedostatak povoljnih kredita za kupovinu poljoprivrednog zemljišta. Za promoviranje boljeg korištenja poljoprivrednog zemljišta i podrške budućoj primjeni podsticaja na bazi zemljišne površine neophodno je uspostavljanje efikasnog sistema za identifikaciju zemljišnih parcela LPIS, koji se bazira na stvarnom korištenju površina, koristeći GIS.

Prema dostupnim statističkim izvorima, uz neznatne oscilacije u proteklih deset godina, struktura poljoprivrednih površina u BiH, entitetima i Brčko Distriktu BiH, bila je, kako to prikazuje sljedeća tabela:

Tabela 1: Struktura obradivih površina u BiH, entitetima i BD BiH, 2015. godina

(u 000 ha)

	Poljoprivredna površina	Obradive površine (ha)					Pašnjaci	Bare, trstici i ribnjaci
		Ukupno	Oranice i bašte	Voćnjaci	Vinogradi	Livade		
BiH	2.200	1.598	1.035	101	5	457	599	3
Federacija BiH	1.181	747	428	45	5	269	432	2
Republika Srpska	983	816	577	52	0	187	166	1
Brčko Distrikt BiH	36	35	30	4	0	1	1	0

Izvor: FBiH: Federalni zavod za statistiku, RS: Statistički godišnjak Republike Srpske, BD: Agencija za statistiku BiH

Federacija Bosne i Hercegovine: Prema statističkim podacima (Federalni zavod za statistiku) za 2015. godinu, u strukturi poljoprivrednog zemljišta od ukupno 1.181.000 ha, obradivo zemljište zauzima 747.000 ha ili 63,2% (oranice-njive i bašte 428.000 ha, voćnjaci 45.000 ha, vinogradi 5.000 ha, livade 267.000 ha), a neobradivo 435.000 ha ili 36,8% (pašnjaci 432.000 ha i trstici i bare 2.000 ha). Prema podacima BH MAC-a za 2013. godinu, na prostoru FBiH ima oko 938,90 km² površina koje se smatraju miniranim.

Republika Srpska: Prema statističkim podacima (Republički zavod za statistiku Republike Srpske), u 2015. godine Republika Srpske je imala 983 000 ha poljoprivrednog zemljišta, od čega je 816 000 ha obradivog zemljišta, a 166 000 ha pašnjaka. U strukturi obradivog zemljišta oranice učestvuju sa 577 000 ha, voćnjaci i vinogradi sa 52 000 ha, a livade sa 187 000 ha. Prema podacima BH MAC-a za 2014. godinu, na području Republike Srpske je bilo 267 km² sumnjivih (miniranih) površina, što čini 1,07% od ukupne poljoprivredne površine.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine od 36 000 ha poljoprivrednog zemljišta najviše je oranica (30 000 ha), a slijede voćnjaci (4 000 ha), livade (1 000 ha) i pašnjaci (1 000 ha) (Agencija za statistiku BiH, 2016.).

Hidrološku kartu BiH čine rijeke i prirodna i vještačka jezera. Sa prosječnim padavinama od 1.250 mm područje BiH je jedno od vodnijih područja Evrope, naročito južne Evrope.

Federacija Bosne i Hercegovine: U Federaciji BiH ukupna zapremina oborinskih voda iznosi $33 \times 10^9 \text{ m}^3$. Ukupni oticaj sa prostora Federacije BiH kreće se oko $1.050 \text{ m}^3/\text{sec}$, dok se prosječni oticaj sa prostora Federacije BiH kreće oko $670 \text{ m}^3/\text{sec}$. Prosječni koeficijent oticanja sa teritorije Federacije BiH iznosi 0,64. Prostorna i vremenska raspodjela vode u Federaciji BiH je dosta neravnomjerna. Najizraženije potrebe za vodom su u regiji Posavine koja ima značajan poljoprivredni potencijal, a ujedno su i najsiromašniji dio Federacije BiH u pogledu sopstvenih voda. Periodi slabijih padavina na prostorima osnovnih podslivova u Federaciji BiH traju relativno dugo, i to u periodu od juna do septembra. To je ujedno i period kada je potreba i potražnja za vodom, naročito poljoprivrednog sektora, najveća. U postojećoj prostornoj i vremenskoj preraspodjeli voda u Federaciji BiH teško će se naći prostora za zahvatanje voda za intenzivno navodnjavanje. Osiguranje vode za potrebe navodnjavanja stoga treba rješavati u okviru izgradnje višenamjenskih akumulacija ili preraspodjelom voda u okviru postojećih akumulacija.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: Neposredni sliv rijeke Save na području Brčko Distrikta BiH, pripada obodnom dijelu Panonske nizije, sa umjereno kontinentalnom odnosno srednjo – evropskom klimom. Srednje godišnje temperature iznose oko 13° C , a godišnje padavine se kreću od 700 do 1.100 l/m^2 . Na vodnom području rijeke Save, u Brčko Distriktu BiH, identificirana su 24 vodotoka slivne površine od 10 km^2 , relativno raspoređenih po podslivovima. Zakonom o zaštiti voda Brčko distrikta BiH utvrđena su tri osnovna podsliva Vodnog području rijeke Save na području Brčko Distrikta BiH i to: Neposredni sliv rijeke Save u Brčko Distriktu BiH, podsliv Brke i Podsliv Tinje.

Republika Srpska: Teritorija Republike Srpske podijeljena je u dva oblasna riječna sliva: oblasni riječni sliv rijeke Save i oblasni riječni sliv rijeke Trebišnjice. Vodne resurse nekih značajnijih vodotoka Republike Srpske dijeli sa Federacijom BiH. Raspodjela voda u Republici Srpskoj je takva da je nema tamo gdje je najpotrebnija, a to su njeni sjeverni dijelovi gdje se nalazi najplodnije zemljište. Prosječne godišnje padavine u sjevernim dijelovima Republike Srpske relativno su niske i iznose prosječno $750\text{-}850 \text{ mm/godišnje}$. Na drugoj strani, prosječne dnevne padavine u južnim i planinskim dijelovima Republike Srpske iznose oko $1.800 \text{ mm/godišnje}$. Prema Strategiji integralnog upravljanja vodama Republike Srpske 2015.-2024. godina, moguće je obuhvatiti navodnjavanjem 158.000 ha . Raniji podatak da je u Republici Srpskoj pod sistemima za navodnjavanje 7.262 ha , od čega u funkciji samo 1.700 ha , u međuvremenu je poboljšan. U periodu 2009-2015 u Republici Srpskoj su iz agrarnog budžeta subvencionirana investiciona ulaganja u navodnjavanje na 14.357 ha . Vlada Republike Srpske je usvojila Strateški plana razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Republike Srpske za period 2016.-2020 kojim su predviđeni novčani podsticaji za investiranje u sisteme za navodnjavanje (zajedničke i pojedinačne) s ciljem da se do 2020. godine navodnjavane površine povećaju za 10.000 ha .

Federacija Bosne i Hercegovine: Teritorija Federacije BiH podijeljena je u dva vodna područja: vodno područje rijeke Save i vodno područje Jadranskog mora. Zbog raskoraka između rasporeda padavina i potreba za vodom u toku vegetacije na prostoru Federacije BiH neophodno je pronaći načine za nadoknadu nedostajuće vode u ključnim periodima. Nema tačnih podataka o navodnjavanim površinama u Federaciji BiH budući da su sistemi koji su postojali prije rata djelimično ili potpuno devastirani. Imajući u vidu da je izostanak navodnjavanja jedno od glavnih proizvodnih ograničenja pri uzgoju poljoprivrednih kultura u Federaciji BiH izrađen je projekt “Osnove uređenja zemljišta – program navodnjavanja i program okrupnjavanja posjeda u Federaciji BiH”. U okviru projekta planirano je detaljno snimanje stanja postojećih sistema za navodnjavanje, a u konačnici je predviđeno povećanje

površine poljoprivrednog zemljišta pod sistemima za navodnjavanje na 30.000 ha do 2021. godine, što bi onda činilo 4% obradivog poljoprivrednog zemljišta u Federaciji BiH.

Procjenjuje se da će u budućnosti uticaj **klimatskih promjena**, preko povećanja prosječnih temperatura i smanjenja prosječnih padavina, imati još veći negativan uticaj na poljoprivrednu proizvodnju, tako da će navodnjavanje postati nužnost. Osiguranje vode za potrebe navodnjavanja će se morati rješavati u okviru izgradnje više namjenskih akumulacija, te preraspodjelom voda u okviru postojećih akumulacijskih prostora. Višak vode može biti problem, kao i manjak. Pored ulaganja u navodnjavanje mora se istovremeno ulagati i u odvodnjavanje i zaštitu od velikih voda (vanjskih i unutrašnjih) izgradnjom drenaže, odvodnih kanala, nasipa i pumpnih stanica.

Kao i u većini drugih zemalja, prirodni i drugi uslovi za poljoprivrednu proizvodnju nisu isti na čitavoj teritoriji BiH. U okviru EU postoji **klasifikacija područja s prirodnim ograničenjima za bavljenje poljoprivredom** ANC. BiH nema takvu podjelu i nema posebne mjere za podršku takvim područjima, kao što to ima EU u sklopu ZPP-a. Republika Srpska je usvajanjem Strateškog plana razvoja poljoprivrede i ruralnih područja prepoznala potrebu posebnog tretmana manje povoljnih područja i stoga je jedan od zadataka iz tog plana usvajanje regulative kojom će se definisati kriteriji i na osnovu kojih će se izvršiti identificiranje manje povoljnih područja za bavljenje poljoprivredom. Federalni Zakon o poljoprivredi je, donekle različito u odnosu na kategorije i kriterije utvrđene odredbama Uredbe Vijeća (EC)1257/1999, propisao da se područja s težim uslovima privređivanja odnose na: brdsko-planinska područja (određena nadmorska visina) i područja nepovoljnih hidroloških i pedoloških obilježja. Predviđeno je da će se područja s težim uslovima privređivanja utvrditi posebnim zakonom.

2.3. Šumarstvo

Pored poljoprivrednog, značajan resurs u BiH je i šumsko zemljište. Šumsko bogatstvo prema zvaničnim podacima BiH svrstava u šumovite evropske zemlje (zavisno od izvora šume čine 55% ili 63% ukupne površine BiH), čije pejzaže karakteriziraju prirodni šumski ekosistemi i daju vrlo snažan pečat privrednom razvoju i standardu građana, posmatrano s ekonomskog, ekološkog i sociološkog stanovišta. Prije svega, to se odnosi na osiguranje radnih mjesta i učešće u energetske bilansu zemlje. Nesaglediva je uloga šuma uopće u podizanju standarda ljudi, boravkom u prirodi, osiguranjem i redovnim snabdijevanjem pitkom vodom i ublažavanjem klimatskih ekstrema, te sprječavanje pojave visokih voda i zaštite ljudskih života od drugih nepogoda. Šumarstvo predstavlja veoma značajnu privrednu djelatnost s aspekata razvoja ruralnih područja. Proizvodni potencijal šuma nije samo drvena masa, već njega čine i lovstvo kao i ostali (nedrvni) šumski proizvodi, čijim sakupljanjem se bavi veliki broj siromašnijeg ruralnog stanovništva. FAO je uradio Analizu sektora šumarstva u BiH (2015.) je uradio analizu sektora šumarstva u BiH kojom se predviđaju tri pravca djelovanja: (i) pošumljavanje, (ii) prevencija požara i obnova nakon požara i (iii) poboljšanje otpornosti i ekološke vrijednosti šumskih ekosistema.

Federacija Bosne i Hercegovine: Ukupna površina prekrivena šumama u Federaciji BiH iznosi 1.465.600 ha, odnosno 56,2% od ukupne površine Federacije BiH. Od toga, ukupna površina dostupnih šuma proizvodnog karaktera iznosi 1.028.700 ha, odnosno oko 39,4% od ukupne površine Federacije BiH. Radi većih površina šibljava i goleti udio šuma i šumskih zemljišta u ukupnoj površini Federacije BiH je nešto veći i iznosi 64,9%.

Republika Srpska: Šumovitost Republike Srpske iznosi 51,7% od ukupne njene teritorije i na jednog stanovnika otpada 0,70 ha šumom obraslog zemljišta. Prema podacima Katastra šuma i šumskog zemljišta ukupna površina šuma i šumskog zemljišta u Republici Srpskoj iznosi 1.282.412 ha. U državnom vlasništvu je 982.893 ha, odnosno 77% šumskih površina, a privatnih šuma bez šumskog zemljišta je 281.965 ha, odnosno 22%, dok je 17.554 ha ili 1% površina uzurpirano.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: Ukupna površina pod šumama u Brčko Distrikta BiH iznosi 10.873,45 ha, od čega se na državne šume odnosi 2.473,00 ha ili 22,65% a na privatne 8.410,45 ha ili 77,35%.

2.4. Poljoprivredna proizvodnja

Poljoprivredna proizvodnja u BiH obuhvata širok spektar proizvodnih sistema za biljnu i stočarsku proizvodnju.

2.4.1. Biljna proizvodnja

Biljna poljoprivredna proizvodnja u BiH oslanja se na raspoložive površine poljoprivrednog zemljišta. Jedan od većih problema sa kojima se susreće biljna poljoprivredna proizvodnja je nedovoljno iskorištavanje najkvalitetnijih zemljišnih površina - **oranica**. Od raspoloživih oranica zasije se oko polovina (iako postoje određene rezerve prema ovom statističkom podatku).

Federacija Bosne i Hercegovine: U Federaciji BiH prosječno se u periodu od 2006.-2015. godine zasijavalo 194.000 ha odnosno 48,6% ukupnih oraničnih površina, dok je više od

polovine (205.000 ha) ostalo kao ugar ili neobrađeno zemljište. U strukturi zasijanosti oraničnih površina najveće učešće, na nivou desetogodišnjeg prosjeka za period 2006.-2015., imala su žita koja sa 85 hiljada ha čine 43,6% ukupno zasijanih površina. Druga grupa usjeva po važnosti je bilo krmno bilje koje sa 64 hiljade ha činilo trećinu (32,8%) zasijanih oraničnih površina, dok su povrtarske kulture u prosjeku zasijavane na 44 hiljade ha, odnosno 22,6% zasijanih oranica. Industrijsko bilje u odnosu na ostale grupe ima minorno značenje u proizvodnji njivskih kultura (1%) i odnosi se na proizvodnju soje i duvana FZS.

Republika Srpska: U periodu 2006.-2015. 324.000 ha ili 55,4% oranica iskorištavalo se zasijavanjem nekih od usjeva, dok je 44,6% ili 261.000 bilo neiskorišteno. U strukturi upotrebe oraničnih površina u Republika Srpska dominirala su žita (2/3 površina pod žitima zasijava se kukuruzom), koja na nivou desetogodišnjeg prosjeka 2006.-2015., zauzimaju dvije trećine (65,4%) obrađenih oranica. Industrijsko bilje se sijalo na oko 1,9% oranica, povrće na 10,5%, a krmno bilje na 22,2%. Podaci o obrađenim površinama su pouzdaniji od podatka o neobrađenim površinama koje statistika utvrđuje tako što od ukupne površine oranica i bašta oduzme ono što je obrađeno Republički zavod za statistiku Republike Srpske. Prema statistici, u Republici Srpskoj je neobrađeno u prosjeku 261 hiljada ha, što je (obzirom na rezerve iznesene u pogledu ukupne površine poljoprivrednog i obradivog zemljišta) manje, ali je teško utvrditi za koliko.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu BiH se najviše siju žita (prosječno 10 hiljada ha), a povrće i krmno bilje su zastupljeni na površinama po hiljadu ha.

Obim proizvodnje svih **ratarsko-povrtarskih proizvoda** varira od godine do godine, što upućuje na značajnu zavisnost ove proizvodnje od klimatskih prilika. Domaća proizvodnja sjemena je nedovoljna, a velike količine sjemena se uvoze. Prinosi po jedinici površine svih ratarskih i povrtarskih proizvoda koji se proizvode u BiH su niski (podaci su prikazani u tabeli br. 3) i jedan su od razloga slabije konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača koji se bave ratarstvom. Variranje prinosa je uzrok značajnih varijacija u proizvodnji žita, krmnog i industrijskog bilja od variranja zasijane površine. Tokom perioda 2006.-2015. godišnja proizvodnja kukuruza u BiH je bila između 539 hiljada (2012.) i milion tona (2008.). Najveća proizvodnja pšenice bila je 265 hiljada tona (2013.), a najmanja 145 hiljada tona (2009.). Ukupna proizvodnja krompira u BiH kreće se između 300 hiljada tona (2012.) i 428 hiljada tona (2008.).

Poljoprivredna statistika u BiH, **voćarsko-vinogradarsku proizvodnju** (sa izuzetkom proizvodnje jagode i maline) još uvijek prati preko broja stabala i čokota, tako da su podaci u ukupnoj proizvodnji voća i grožđa dostupni po pojedinim voćnim vrstama samo po stablu/čokotu. Ovo, kao i činjenica da se u podacima ne pravi razlika između intenzivne i ekstenzivne proizvodnje, otežava analizu raspoloživih podataka i izvođenje validnih zaključaka.

Federacija Bosne i Hercegovine: Na području Federacije BiH gaji se veliki broj voćnih vrsta umjerenog klimata, odnosno jabučastog, koštičavog i jagodastog voća. Razvoj voćarstva na području Federacije BiH, zasnivan na intenzivnoj i savremenoj proizvodnji voća, a ne na revitalizaciji predratnih voćnjaka, se pokazao uspješnim. Najvažnija voćna vrsta je šljiva sa 5,4 miliona rodni stabala, koju slijedi jabuka sa 2,5 miliona rodni stabala i kruška sa 1,2 milion stabala. U ukupnoj proizvodnji šljiva u prosjeku doprinosi sa 48 hiljada tona, jabuka sa 25 hiljada tona, a kruška sa 9 hiljada tona voća. Prosječni prinosi po rodnom stablu variraju iz godine u godinu, kao rezultat ponajprije klimatskih prilika u kojima se odvija proizvodnja. Proizvodnja jagodastog voća, na području Federacije BiH, doživjela je snažnu ekspanziju, čija proizvodnja prati savremene trendove u najrazvijenijim zemljama. Rast proizvodnje jagode i maline doveo je do preorijentacije pravaca razvoja određenih regija na području FBiH, do

mjere da su industrijske grane zamijenjene poljoprivredom. Površine pod malinom su učetverosturčene (1.029 ha u 2015. godini), a i površine pod jagodom su u stalnom porastu (821 ha u 2015. godini). Prema Katastru vindograda BiH (FAMZ) ukupna površina pod vinogradima u FBiH je 3.250 ha. Procjene govore da se u FBiH proizvede između 20 i 32 hiljade tona grožđa godišnje.

Republika Srpska: U strukturi zasada krupnog voća tokom zadnjih deset godina (mjereno prema broju stabala) smanjuje se relativno učešće šljive, a povećava se učešće jabuke i kruške, što je rezultat proizvodne orijentacije prilikom podizanja novih zasada. Sve ostale voćne vrste zajedno učestvuju sa 5% u ukupnom broju voćnih stabala. Šljive se u prosjeku godišnje proizvede 82 hiljade tona, jabuke, 41 hiljada tona, a kruške 14 hiljada tona. Voćarstvo na području Republike Srpske karakteriše dvojnost proizvodnje, na jednoj strani su porodična gazdinstva koja imaju stare zasade heterogenog sortimenta, koja koriste tradicionalnu tehnologiju i voće najčešće prerađuju u rakiju, a na drugoj strani su preduzetnici koji imaju mlađe zasade ujednačenog sortimenta, ali često neusklađenog sa tržišnom tražnjom, koriste savremene tehnologije proizvodnje, a voće proizvode isključivo za tržište. U Republici Srpskoj raste interes za proizvodnjom maline, dok se interes za proizvodnjom jagode smanjuje (najveća zasađena površina je bila 2006, a najmanja 2015. godine). Proizvodnja maline dostigla je svoj vrhunac 2011. godine (772 ha) i od tada se ona održava na površini oko 700 ha. Prosječan prinos (između ostalog zahvaljujući primjeni vještačkog navodnjavanja i upotrebom kvalitetnijeg đubriva) kreće se između 6 i 9 tona po ha. Površine pod vinogradima su se u Republici Srpskoj povećale sa 288 ha (2006.), na 551 ha (2015.), odnosno sa 756 hiljada rodničkih čokota (2006.) na 1,5 miliona (2015). Proizvodnja grožđa se kretala između 1.500 i 3.500 tona godišnje.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: I u Brčko Distriktu BiH najzastupljenija voćna vrsta je šljiva (oko 400 hiljada stabala), a slijede je jabuka (80 hiljada stabala) i kruška (50 hiljada stabala), sa godišnjim varijacijama prinosa i proizvodnje kao i u ostalim dijelovima BiH.

U BiH su značajne površine prirodnih **livada i pašnjaka** (1,05 miliona ha). Ovaj resurs je u funkciji stočarstva i nedovoljno je iskorišten. Ako se ovom pridodaju i sijane livade, dobije se podatak da u BiH ima oko 2,3 ha livada i pašnjaka po jednom uslovnom grlu stoke. Obzirom da je došlo do širenja livada i pašnjaka nauštrb obradivih površina i istovremenog smanjenja broja stoke i učešća kabaste stočne hrane u njenoj ishrani, sve veće površine prirodnih livada i pašnjaka se ne koriste produktivno u funkciji stočarske proizvodnje, a iz krajnosti da one mogu biti preopterećene prečestim košenjem i ispašom, došlo se u drugu krajnost da se sve više tih površina zapušta.

Federacija Bosne i Hercegovine: Federacija BiH ima značajne površine prirodnih livada i pašnjaka (701 hiljada ha). Površine pod livadama i pašnjacima u periodu 2006.-2015. nisu se značajno mijenjale. Kao što je već rečeno, statistički podaci bi i ovdje mogli značajno odstupati od stvarnih, jer su mnoge oranične površine pretvorene u travnjake, a dio travnih površina u šikare ili šumske površine. U Federaciji BiH u periodu 2006.-2015. statistički prosječne površine pod prirodnim livadama iznose 269 hiljada ha, dok su pašnjačke površine znatno veće i iznose 432 hiljade ha. Prinosi suhe mase ostvareni na livadama su niski (1,5–1,8 t/ha sijena), jer se, uglavnom, ne primjenjuju nikakve agrotehničke mjere.

Republika Srpska: Republika Srpska ima značajne resurse u brdsko-planinskim područjima u vidu prirodnih livada i pašnjaka koje su predodređene za stočarstvo, naročito za ekstenzivan tov u sistemu krava-tele i za uzgoj ovaca i koza (koje pašom mogu da obezbijede i 70% potreba za hranjivim materijama). Zvanično, Republika Srpska ima 187.000 ha prirodnih livada i 166.000 ha pašnjaka, a u stvarnosti vjerovatno više. Prirodne livade se uglavnom ne prihranjuju, zbog neravnomjernog rasporeda padavina prinosi po jedinici površine su niski, pa

se one kose najčešće samo jednom godišnje. Loš kvalitet sijena posljedica je lošeg sastava trava i kasne kosidbe. Pošto je stoke sve manje, značajan dio pašnjaka se ne ispasa.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: Površine pod livadama i pašnjacima u Brčko Distriktu BiH iznose oko 3.300 ha.

2.4.2. Stočarska proizvodnja

Uzimajući u obzir raspoloživost prirodnih resursa i broj poljoprivrednih proizvođača koji se bave **stočarstvom**, ova proizvodnja ima veliki značaj za poljoprivredu u BiH, posebno u Federaciji BiH. Dominantni udio livada i pašnjaka u Federaciji BiH (60,6%, prosjek za period 2006.-2015.) i značajno učešće u Republici Srpskoj (35,1%, prosjek za period 2006.-2015.) u poljoprivrednim površinama predstavlja resurs na kojem je moguće bazirati njen dalji razvoj. Kod analize proizvodnje stočarskih proizvoda polazište je broj stoke po pojedinim vrstama i kategorijama.

Tabela 2: Broj stoke u Bosni i Hercegovini, Federaciji BiH i Republici Srpskoj, 2015. godina (u 000)

	Goveda		Svinje		Ovce			Kože	Konji		Perad	Košnice pčela
	Ukup no	Muzne krav	Ukup no	Krmače / nazivi	Ukup no	Ovce za pril	Ukup no		Kobilomic			
BiH	455	247	564	77	1,011	592	72	17	6	22.248	393	
FBiH	216	136	89	9	525	404	42	6	1	9.818	229	
RS	229	108	452	61	486	272	30	11	5	11.011	164	
BDBiH	7,0	1,9	19,4	2,1	7,2	4,6	0,9	0,03		1.004	9,9	

Izvor: FBiH:Federalni zavod za statistiku, Republika Srpska: Statistički godišnjak Republike Srpske, Agencija za statistiku BiH, Odjel za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Vlade Brčko distrikta BiH

Postojeći sistem identifikacije i kontrole kretanja životinja nije u potpunosti ažuran i pouzdan, tako da postoje određene rezerve prema podacima o broju pojedinih vrsta i kategorija domaćih životinja. Generalno, u periodu 2006.-2015., broj svih vrsta stoke u BiH ima tendenciju smanjenja, osim kod živine/peradi i pčela. Govedarstvo, odnosno proizvodnja mlijeka, je najznačajnija grana stočarske proizvodnje u oba entiteta.

Federacija Bosne i Hercegovine: U Federaciji BiH govedarstvo, ovčarstvo i kozarstvo bilježe blagi pad stočnog fonda, dok je pad broja konja dramatičan. Broj svinja je bio relativno stabilan, a broj peradi od 2006. ostvaruje značajan pozitivan rastući trend, posebno do 2013. godine, kada se povećao za 2,5 puta. Proizvodnja mlijeka u Federaciji BiH je u 2015. godini iznosila 352 miliona litara, što je činilo 52% ukupne proizvodnje u BiH i bila je veća za oko 13% u odnosu na 2006. godinu. Za razliku od perioda do 2006. godine, kada se ukupna proizvodnja mlijeka razvijala u skladu sa razvojem osnovnog stada krava, od 2007. godine razvoj je usporen (stopa 1,2%) i oslanja se prvenstveno na razvoj proizvodnje mlijeka po kravi, zahvaljujući poboljšanom pasminskom sastavu.

Republika Srpska: U istom periodu u Republici Srpskoj broj goveda, a naročito muznih grla, imao je trend smanjenja koji je zaustavljen 2012. godine. Iako se broj muznih grla smanjivao, proizvodnja mlijeka nije, zahvaljujući povećanju mliječnosti po grlu. Broj svinja se smanjio za četvrtinu, a broj krmača i nazimica se gotovo prepолоvio. Broj ovaca u Republici Srpskoj se blago povećao, a broj konja smanjio. Broj živine se povećao za gotovo 4 miliona, uglavnom

zahvaljujući njenom povećanju na velikim komercijalnim farmama. Najveći rast bilježi pčelarstvo, jer se broj košnica za deset godina povećao za 50 hiljada. U Republici Srpskoj je količina proizvedenog kravljeg mlijeka dostigla maksimum 2008. godine, nakon toga ima pad, a zadnjih godina stagnira na 320-330 miliona litara. Iako su statistički podaci o prosječnoj mliječnosti po muznom grlu niži (2.935 kg), kontrolom produktivnosti kojom je obuhvaćeno oko 12% muznih grla utvrđena je prosječna mliječnost po grlu od 5.689 (*simental*), odnosno 6.632 kg/godišnje (*holštajn*).

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu BiH stočarstvo, s nekim oscilacijama, ima trend rasta zaključno sa 2014. godinom. Prema podacima iz baze podsticaja u 2015. godini došlo je do pada broja goveda i muznih grla za 9,5 % odnosno za 9,1 %, svinja za 17,08 %, dok je broj krmača i nazimica porastao za 17,85 %. Broj ovaca za priplod je porastao za 3,85 % a koza opao za 31,97 %. Broj peradi i košnica pčela također bilježi pad u 2015. godini za 15,81 % i 18,87 %.

Oslonac domaće mljekarske industrije su velike mljekarske farme koje će to i ostati, a njihova dalja modernizacija i povećanje ekonomske efikasnosti su imperativ. Činjenica da je u BiH dostignuta samodovoljnost u proizvodnji mlijeka, povećanje otkupa i prerade mlijeka uslovljeni su izvozom prerađevina od mlijeka, pri čemu se domaće mljekare suočavaju sa izvoznim barijerama (ispunjavanje standarda porijekla i kvaliteta) i jakim konkurencijom. Najviše se u BiH uvoze sirevi, maslaci i mliječni namazi, a domaće mljekare uspješno pariraju uvozu kod UHT mlijeka i fermentiranih proizvoda, koje jednim dijelom i izvoze. Domaći potrošači ne ispoljavaju posebnu lojalnost prema proizvodima domaćeg porijekla, tako da je, prilikom donošenja odluke u kupovini cijena često primaran faktor (Milkprocessing, 2016.).

Ukupnu proizvodnju mesa u BiH je teško pouzdano utvrditi zbog nepostojanja tačnih podataka, naročito u dužem vremenskom periodu, obzirom na to da se ona ne može poistovjetiti s brojem zaklanih životinja u klaonicama, korigiranih za razliku broja uvezenih i izvezenih živih životinja. Kod proizvodnje goveđeg mesa od 2011. godine primjećuje se blagi pad, a isti trend je i kod proizvodnje ovčijeg mesa. Kod proizvodnje svinjskog mesa od 2013. godine počinje nagli pad, a samo proizvodnja mesa peradi bilježi stalni rast u analiziranom periodu. Nedovoljna budžetska podrška i niska (cjenovna) konkurentnost u odnosu na uvoz osnovni su razlozi spomenutih kretanja u proizvodnji najvažnijih vrsta mesa u BiH.

Federacija Bosne i Hercegovine: Generalno se može reći da obim proizvodnje goveđeg mesa u Federaciji BiH ne zadovoljava domaće potrebe stanovništva i prehrambene industrije i dopunjuje se uvozom. Iako je od 1996. godine uslijedilo oživljavanje ovčarstva u Federaciji BiH, obim ove proizvodnje još uvijek ne zadovoljava domaće potrebe, pa je i dalje značajan uvoz žive jagnjadi za klanje. U populaciji ovaca u Federaciji BiH prevladava domaća autohtona *pramenka*, kao i razni križanci pramenke s plemenitim pasminama ovaca za meso. Zabrana nomađenja je dovela do drastičnog smanjenja veličine stada. Sadašnje stanje u svinjogojskoj proizvodnji u Federaciji BiH nije na zadovoljavajućem nivou i ne osigurava dovoljnu proizvodnju svinjskog mesa za domaće potrebe. Po vrijednosti proizvodnje svinjogojstvo je, s udjelom od svega 5-6%, na zadnjem mjestu među stočarskim proizvodnjama u FBiH.

Republika Srpska: Broj zaklanih goveda u Republici Srpskoj bilježi konstantan pad, što korespondira sa smanjenjem ukupnog broja goveda. U skladu s potrebama povećanja uzgoja goveda, MPVŠ Republike Srpske je 2016. godine donijelo *Program uzgoja goveda u Republici Srpskoj*, čiji je cilj da se planskim uzgojem goveda podstakne povećanje efikasnosti proizvodnje i uzgoja goveda, povećanje ekonomičnosti proizvodnje, poboljšanje kvaliteta stočarskih proizvoda, te očuvanje genetske raznovrsnosti goveda. Zahvaljujući prirodnim preduslovima za razvoj proizvodnje goveđeg mesa intenziviran je uzgoj u sistemu krava-tele. Svinjogojska proizvodnja, po svojim prirodnim karakteristikama, i realnoj mogućnosti razvoja

u Republici Srpskoj, zauzima visoko mjesto u strukturi proizvodnje mesa. Zadnjih deset godina, osjetan je pad ove vrste proizvodnje, tako da je učešće svinjskog mesa u 2015. godini, bilo smanjeno na 31% u ukupnoj proizvodnji mesa u Republici Srpskoj. Tradicija uzgoja ovaca u Republici Srpskoj ima vidljivo regionalan karakter. Step devastacije pašnjačkih površina, posebno u hercegovačkoj regiji ostavlja prostor za držanje, uglavnom, ovaca i koza. Tu se razvio ekonomski izuzetno atraktivan vid ovčarenja, gdje su ovce zimi i s proljeća na domicilnim pašnjacima, a ljeti na tačno markiranim hercegovačko-bosanskim planinama (Treskavica, šire područje Zelengore, Somine, Morine i dr).

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: Broj zaklanih goveda i svinja u Brčko Distriktu BiH u 2015. godini u odnosu na 2014. godinu bilježi izvjestan rast.

Peradarstvo, kao grana stočarstva, ima bitno mjesto u poljoprivrednoj proizvodnji, a to proizlazi iz činjenice da je savremeno peradarstvo najintenzivniji oblik stočarstva i ima karakteristike industrijske proizvodnje. Potrošnja pilećeg mesa u BiH je u porastu, a isti trend bilježi i proizvodnja. Broj zaklane peradi u BiH je u 2015. godini bio 32 miliona komada, odnosno 48 hiljada tona pilećeg mesa. Više od 90% uzgajivača tovnih brojlera organizirano je kroz sistem kooperacije sa klaonicama. Proizvodnja jaja (oko 700 miliona komada godišnje), jedna je od rijetkih proizvodnji, gdje BiH dostiže samodovoljnost. Zadnjih godina se bilježi blagi rast proizvodnje konzumnih jaja. Dominira kafezni uzgoj, što će biti poseban izazov za sektor peradarstva i ispunjavanju sve strožijih kriterija EU u oblasti dobrobiti životinja.

Federacija Bosne i Hercegovine: Proizvodnja mesa peradi u Federaciji BiH temelji se uglavnom na proizvodnji pilećeg mesa. Posebnu ekspanziju brojlerske proizvodnje doživio je Zeničko-dobojski kanton s dva velika peradarska lidera koji su kroz organizaciju proizvodnje i prerade za sobom povukle formiranje sve većeg broja brojlerskih farmi, kao i povećanje kapaciteta već postojećih farmi. Proizvodnja mesa peradi je u periodu 2006.-2015. godina porasla sa 11,3 hiljade tona na 37,3 hiljade tona, a broj zaklane peradi sa 8,4 miliona na 25,1 miliona. Prosječna godišnja proizvodnja konzumnih jaja u Federaciji BiH u analiziranom periodu 2006.-2015. iznosila je 246 miliona komada kao rezultat držanja u prosječnih 1,6 miliona kokoši nosilica.

Republika Srpska: Prema nezvaničnim podacima na teritoriji Republike Srpske ima oko 176 farmi tovnih brojlera, kapaciteta od 2.000 do 100.000 brojlera u turnusu. Najveća koncentracija brojlerskih farmi smještena je u regiji Srbca obzirom da je na tom području smještena i klaonica u vlasništvu Perutnina Ptuj. Broj zaklane peradi se sa 2 miliona (2006.) povećao na 7 miliona (2015.), a samim tim i količina mesa peradi je u 2015. godini dostigla 11,4, miliona tona. Godišnja proizvodnja kokošijih jaja u Republici Srpskoj je zadnjih godina oko 400 miliona komada. Tržišnu proizvodnju jaja "nosi" manji broj specijaliziranih komercijalnih farmi, dok još uvijek veliki broj seoskih domaćinstava drži kokoši i proizvodi jaja samo za vlastite potrebe.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu BH egzistira 15 farmi brojlera.

Pčelarstvo u BiH je u ekspanziji. U odnosu na podatak popisa stanovništva iz 1981. godine, BiH danas ima dvostruko više košnica pčela (393 hiljade, 2015.). Proizvodnja meda je postala značajan izvor dodatnih prihoda seoskih domaćinstava koja imaju raspoloživu radnu snagu, a u prilog pozitivnim trendovima idu relativno mala investicijska ulaganja, mogućnost prilagođavanja broja košnica raspoloživim novčanim sredstvima, jednostavni uslovi skladištenja i povećanje cijene meda. Jedan broj proizvođača se pčelarstvom bavi profesionalno, a drugi sporedno i kao hobiem, ali ne treba zanemariti ni njihov broj koji je sve veći. Proizvodnja meda u BiH varira od 2,5 do 5 miliona kg godišnje, zavisno od godine.

Federacija Bosne i Hercegovine: Broj košnica pčela u Federaciji BiH je 229 hiljada. Godišnja proizvodnja meda je između 1,4 i 2,8 miliona tona, a prinos meda po košnici između 7 i 12,5 kg.

Republika Srpska: Broj košnica pčela u Republici Srpskoj je 2015. godine dostigao 164 hiljade. Proizvodnja meda varira između 1 i 2 miliona tona godišnje, s prosječnim prinosom između 7 i 12 kg meda po košnici.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: Broj košnica pčela u Brčko Distriktu BiH je u 2015. godini, iznosio 9.994 košnice.

2.5. Opremljenost poljoprivrednih gazdinstava

Poljoprivredna gazdinstva su, generalno, opremljena osnovnom poljoprivrednom mehanizacijom, međutim, ona je uglavnom stara i često tehnološki prevaziđena. Mali je broj priključaka po traktoru, tako da su proizvođači često prinuđeni da koriste tuđe usluge ili da improviziraju izvođenje pojedinih radnih operacija.

Republika Srpska: Na osnovu jednog istraživanja provedenog (samo) na teritoriji Republike Srpske, preko 70% gazdinstava je posjedovalo traktor, a njih 18% je imalo više od jednog traktora. S druge strane, skoro 90% traktora je bilo starije od 10 godina (niti jedno gazdinstvo nije imalo kombajn mlađi od 10 godina). Gazdinstva su bila relativno dobro opskrbljena sa osnovnim traktorskim priključcima (plug, tanjirača, prikolica), a ostale vrste priključnih oruđa (sijačice, prskalice, rasturači đubriva, cisterne, vadilice i sl.), bile su zastupljene u znatno manjem broju. Istraživanje je potvrdilo daleko bolju mehaniziranost gazdinstava u ravničarskom dijelu Republike Srpske, a slabiju u brdsko-planinskom području. Situacija s opremljenošću poljoprivrednom mehanizacijom, vjerovatno je nešto bolja kod pravnih lica, odnosno raznih oblika privrednih društava, ali se i kod njih, zbog niskog nivoa efikasnosti, zamjena dotrajale poljoprivredne mehanizacije ne vrši blagovremeno.

Slično kao i kod mehanizacije, poljoprivredna gazdinstva raspolažu sa osnovnim objektima za stočarstvo, skladištenje poljoprivrednih proizvoda i smještaj poljoprivredne mehanizacije. Međutim, kapaciteti i tehnološka opremljenost tih objekata su skromni i uglavnom se radi o starijim objektima koji su građeni i dograđivani "u vlastitoj režiji", bez uvažavanja standarda koji zadovoljavaju pravila osiguranja dobrobiti životinja i osiguranja i očuvanja kvaliteta poljoprivrednih proizvoda.

Federacija Bosne i Hercegovine: Iako ne postoje slični podaci za područje Federacije BiH, može se zaključiti da se situacija po pitanju opremljenosti poljoprivrednom mehanizacijom i njene starosti ne razlikuje značajno.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: Za Brčko Distrikt BiH, također ne postoje podaci, a pretpostavlja se da je situacija slična kao i u entitetima.

Bez obzira na neekonomičnost i mali obim upotrebe pojedinih specijaliziranih mašina i priključaka, poljoprivredni proizvođači u BiH izbjegavaju zajedničku nabavku i posjedovanje poljoprivredne mehanizacije (pokušaji formiranja "mašinskih prstenova" u različitim dijelovima BiH uglavnom nisu uspjeli).

Za modernizaciju poljoprivredne proizvodnje i podizanje njene konkurentnosti neophodno je investiranje u zamjenu i nabavku nove, specijalizirane, poljoprivredne mehanizacije, ali se pri tome mora voditi računa o ekonomičnosti takvih investicija, odnosno prednost dati većim

gazdinstvima ili nekim modelima njene zajedničke upotrebe od strane više korisnika.

2.6. Ribarstvo

Za BiH ekonomski značaj ima slatkovodno ribarstvo. Ovisno od vrste ribe koja se gaji (a ona ovisi od kvaliteta i količine vode) razlikuju se šaranski i pastrmski ribnjaci (salmonide i ciprinide).

Federacija Bosne i Hercegovine: U Federaciji BiH, u periodu 2011.-2015. godine, u prosjeku se proizvodilo između 3.000 i 4.000 t konzumne pastrmke. Federacija BiH ima samo 24 km morske obale i 1.400 ha morske površine. Iako je ovo mali prostor za uzgoj morskih proizvoda (ribe i školjke), on je još uvijek nedovoljno iskorišten.

Republika Srpska: Republika Srpska ima četiri velika šaranska ribnjaka. Pastrmskih ribnjaka ima više, ali je njihova pojedinačna i ukupna površina znatno manja u odnosu na šaranske ribnjake. Pored ove dvije vrste ribnjaka u ekspanziji je i kavezni uzgoj ribe u jezerima i većim rijekama. Proizvodnja šarana i drugih ciprinidnih vrsta ribe se smanjuje (1.104 t, 2015. godine), a na drugoj strani proizvodnja pastrmke se povećava i površinski, i količinski (1.889 t, 2015. godine).

2.7. Organska i integralna proizvodnja

Kao odgovor na sve prisutnije pogoršanje kvaliteta hrane i ugrožavanje zdravlja ljudi, počinje intenzivnije da se razvija **organska poljoprivredna proizvodnja**. Organska poljoprivreda je proizvodnja zdravstveno sigurne, kvalitetne hrane na ekološki održiv način. U BiH organska poljoprivredna proizvodnja, uglavnom, se razvija u biljnom sektoru, proizvodnji meda, sakupljanju ljekovitog bilja, šumskih plodova i gljiva, te destilaciji eteričnih ulja. U sistemu organske proizvodnje poljoprivredni proizvođači moraju primjenjivati stroge propise, a njihov krajnji proizvod mora biti certificiran, tj. dobiti potvrdu da je proizveden uz poštovanje tih propisa. Zakonodavstvo iz oblasti organske proizvodnje doneseno je na nivou entiteta (Zakon o organskoj proizvodnji „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 12/13; Zakon o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji, "Službene novine Federacije BiH", broj 72/16). Organska poljoprivredna proizvodnja u BiH počinje se razvijati 90-tih godina prošlog vijeka, kada počinju aktivnosti vezane za promociju, primjenu metoda organske proizvodnje, kontrolu i certifikaciju. Iako BiH raspolaže prirodnim resursima koji su pogodni za razvoj organske proizvodnje, broj proizvođača koji se bave tom proizvodnjom je mali, a količine proizvedene organske hrane skromne.

Federacija Bosne i Hercegovine: Statistika za sada ne prati ovaj vid proizvodnje. Pored toga, nema registra organskih proizvođača na nivou Federacije BiH. Izvoz je, uglavnom, vezan za povrće, voće, ljekovito bilje, svježe, zamrznute i suhe gljive, te šumske plodove (malina, kupina, borovnica, brusnica, jagoda). U Federaciji BiH ne postoji nijedna certificirana organska stočarska farma, a tek dvije farme su u fazi konverzije. Od 2009. godine egzistira *Savez udruženja organskih proizvođača Federacije Bosne i Hercegovine-ORGANSKO FBiH*, koji ima 17 članica (sedam kantonalnih asocijacija organskih proizvođača i 10 udruženja koja se bave razvojem organske proizvodnje). ORGANSKO FBiH okuplja oko 2.000 poljoprivrednih proizvođača.

Republika Srpska: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske sve više posvećuje pažnju poboljšanju uslova za razvoj organske proizvodnje. Poljoprivredni proizvođači u sistemu organske proizvodnje i proizvođači u periodu konverzije, podstiču se

novčano kroz dvije mjere za organsku proizvodnju, a proizvođači mogu ostvariti novčana sredstva podsticaja i za sve ostale mjere propisane pravilnikom. U Republici Srpskoj je 2015. godine formirano Udruženje organskih proizvođača i prerađivača Republici Srpskoj. U Republici Srpskoj je identifikovano 26 proizvođača koji se bave organskom poljoprivrednom proizvodnjom, a trenutno ih je najviše u oblasti ljekovitog bilja i bobičastog voća.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu BiH postoje podsticaji za organsku proizvodnju ali se može zaključiti da ne postoji zainteresiranost za ovaj vid proizvodnje.

Pored organske poljoprivrede, ekološki je prihvatljiva i integralna poljoprivredna proizvodnja, koja podrazumijeva načela integralne zaštite bilja, uravnoteženu primjenu agrotehničkih mjera i racionalnu upotrebu agro-hemijskih sredstava i đubriva u procesu proizvodnje. U BiH nije do sada razvijena (dobrovoljna) certifikacijska šema za integralnu proizvodnju.

2.8. Ljekovito, aromatično i samoniklo bilje

Prema podacima VTK, godišnji izvoz ljekovitog i aromatičnog bilja, šumskog voća i divljih gljiva u BiH premašuje 32 miliona KM. Tradicionalno sakupljanje je dominiralo u sektoru ljekovitog i aromatičnog bilja (MAP) u BiH. Međutim, u novije vrijeme, raste trend za uzgoj određenih proizvoda. Broj porodica uključenih u prikupljanje MAP-a u BiH procjenjuje se na približno 50.000, od čega je gotovo 3.000 organizirano u preko 50 preduzeća koja kupuju ljekovito bilje. Većina sakupljača ostvaruje svoje prihode isključivo skupljanjem bilja, gljiva i šumskog voća. Iako ne postoje tačne informacije o prikupljenim količinama, prema procjenama godišnje se prikupljaju između 1.500 i 9.000 t sušenog bilja (USAID/SIDA FARMA projekt, 2010). Osim prikupljanja i prerade divljih biljaka, voća i gljiva, postoje i brojni proizvođači koji se bave uzgojem ljekovitog bilja na plantažama (poput kamilice, metvice, smilja, lavande, bosioka itd.). Većina izvozno orijentiranih tvrtki posjeduje organske certifikate za trgovinu na međunarodnim tržištima.

Republika Srpska: Pored sakupljanja i prerade samoniklog ljekovitog bilja postoji i određeni broj proizvođača koji se bave plantažnim uzgojem ljekovitog bilja (kamilica, nana, kadulja, smilje itd.), a neki od njih su ušli i u certifikaciju organske proizvodnje ljekovitog bilja. U Republici Srpskoj, 2016. godine, 44 pravna lica i 114 porodičnih gazdinstava su zasijali ljekovitog i aromatičnog bilja na 158 ha (Statistički zavod Republike Srpske, 2015.). Otkupljeno ili proizvedeno ljekovito bilje se suši i prodaje farmaceutskoj industriji, uglavnom u inostranstvu. Jedan dio i sami proizvođači prerađuju i plasiraju na tržište. Nije zanemariva ni proizvodnja eteričnih ulja iz ljekovitog bilja. Glavni otkupljivači ljekovitog bilja na području Republike Srpske (iako otkup često "prelazi" entitetsku granicu) i prerađivači su u Regionu Trebinja i Banja Luke.

Grupa otkupljivača ljekovitog bilja nastoji da doda vrijednost ovim proizvodima proizvodeći različite vrste čajeva, kozmetike i esencijalnih ulja. Uglavnom se radi o preradi plantažno uzgajanih ljekovitih biljnih vrsta (kamilica, matičnjak, smilje, kadulja, lavanda, lovor) i igličastog zimzelenog drveća (iglice bora, jele i smrče) destilacijom u eterična ulja.

Federacija Bosne i Hercegovine: Za Federaciju BiH ne postoje tačne informacije o zasijanim površinama, ali procjenjuje se da se samog smilja uzgaja na više od 1.000 ha (Federacija BiH, Udruženje proizvođača smilja). Ovo povećanje proizvodnje neizbježno je izazvalo povećanje izvoza esencijalnih ulja koja se u 2016. godini procjenjuju na vrijednosti između 3 i 8 miliona KM, uz procjenu povećanja količine u 2017. i kasnije. Iako MAP ima sve veći ekonomski (i socijalni) značaj, ostaje uglavnom pravno nereguliran i finansijski nepodržan. Postojeći

zakonodavni i provedbeni propisi dostupni su na entitetskom nivou i odnose se, uglavnom, na opće propise o zaštiti okoliša i smjernicama u dobroj poljoprivrednoj i skupljačkoj praksi. Zakon o šumarstvu i relevantni podzakonski propisi koji bi mogli regulirati ovo područje proizvodnje u Federaciji BiH još nisu usvojeni. U Federaciji BiH 2014. godini objavljena je Crvena lista ugroženih divljih vrsta i podvrsta biljaka, životinja i gljiva („Službene novine FBiH“, broj 7/14). a nedostaju efikasne inspeksijske službe koje bi smanjile sivo tržište MAP-a i ograničile prekomjerno branje zaštićenih i ugroženih vrsta.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu BiH postoje podsticaji za ljekovito i začinsko bilje ali ne postoji interes za ovom vrstom proizvodnje.

2.9. Efikasnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje

2.9.1. Efikasnost poljoprivredne proizvodnje

Za utvrđivanje efikasnosti poljoprivredne proizvodnje potrebni su podaci o ključnim finansijskim pokazateljima (prihodi, troškovi, dobit, broj zaposlenih i dr.) kojima se, obzirom da u sektoru poljoprivrede u BiH dominiraju sitna poljoprivredna gazdinstva, ne raspolaže. Veliki broj poljoprivrednih gazdinstava, čak i kada su registrirana kao komercijalna, ne vodi računovodstvo redovno i nema obavezu izvještavanja o ostvarenim finansijskim rezultatima. Sistem prikupljanja i analize podataka poljoprivrednog računovodstva FADN, putem kojega se ti podaci osiguravaju od odabranog uzorka poljoprivrednih gazdinstva iz članica EU, u BiH trenutno nije razvijen na zadovoljavajućem nivou.

2.9.2. Ostvareni prosječni prinosi

Ostvareni prosječni prinosi po jedinici površine su jedan od načina mjerenja produktivnosti poljoprivredne proizvodnje prema jednom proizvodnom faktoru, zemljištu. Za izračunavanje produktivnosti rada (količina proizvedenih proizvoda u odnosu na broj uloženi radni sati) u BiH nedostaju podaci o angažiranom radu.

Za poređenje ostvarenih prosječnih prinosa odabrano je 16 karakterističnih poljoprivrednih proizvoda koji imaju najveći značaj za poljoprivrednu proizvodnju u BiH. Poređenje je izvršeno na bazi podataka iz FAOSTAT baze podataka (FAOSTAT, 2017.). Svi podaci o prosječnim prinosisima koji su predmet poređenja svedeni su na devetogodišnje prosjeke za period 2006-2014. godina (za 2015. nisu bili dostupni podaci), kako bi se eliminirali sezonski uticaji nepovoljnih godina i prikazani su za oba entiteta posebno.

Tabela 3: Usporedni pregled prosječno ostvarenih prinosa u entitetima, zemljama okruženja i EU (prosjeak 2006.-2014.)

Proizvod	Jedinica mjere	Federacija BiH	Republika Srpska	Srbija	Hrvatska	EU
Kukuruz	t/ha	4,2	4,8	5,2	8,1	6,9
Pšenica	t/ha	3,6	3,4	3,8	4,8	5,3
Zob	t/ha	2,6	2,5	2,2	2,8	2,9
Ječam	t/ha	2,8	3,3	3,3	3,9	4,4
Raž	t/ha	3,3	2,6	2,4	2,7	3,4
Soja	t/ha	2,1	1,8	2,6	2,5	2,7
Duhan	t/ha	0,9	1,6	1,6	2,0	2,3
Uljana repica	t/ha	2,2	2,3	2,5	2,7	3,1
Suncokret	t/ha	0,9	0,9	2,3	2,8	1,8
Krompir	t/ha	9,6	10,7	11,4	16,4	29,9

Proizvod	Jedinica mjere	Federacija BiH	Republika Srpska	Srbija	Hrvatska	EU
Grah	t/ha	1,3	1,4	1,6	1,2	1,6
Kupus i kelj	t/ha	13,2	13,7	18,5	21,4	30,0
Paradajz	t/ha	11,3	10,9	11,6	32,3	57,4
Jagoda	t/ha	9,3	4,7	4,8	10,2	10,7
Malina	t/ha	7,0	7,6	5,6	3,2	4,4
Mlijeko	kg/grlo	2.236	2.800	2.980	4.007	6.279

Izvori podataka: Bilteni biljne proizvodnje Federalnog zavoda za statistiku; saopćenja Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske; Saopćenja Agencije za statistiku BiH; FAOSTAT

Jedini proizvod kod kojeg je u BiH veći prosječan prinos po hektaru od EU i susjednih zemalja je proizvodnja malina, čak i pored činjenice da predstavnici sektora često osporavaju statistički podatak o prinosima maline, tvrdeći da je stvarni prosjek znatno viši. Svi podaci o ostvarenim prosječnim prinosima u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, a time i u BiH, ukazuju na to da postoji prostor i potreba za povećanjem produktivnosti u gotovo svim oblastima poljoprivredne proizvodnje. Efikasnim povećanjem produktivnosti povećali bi se prihodi poljoprivrednih gazdinstava i ruralnih domaćinstava, i povećala zainteresiranost poljoprivrednih proizvođača da se bave određenom vrstom poljoprivredne proizvodnje.

2.9.3. Pokrivenost uvoza izvozom

Bosna i Hercegovina je u periodu 2006-2015. imala negativan vanjskotrgovinski bilans (deficit) u svim godinama, a pokrivenosti uvoza izvozom kod poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je bila još nepovoljnija. Indeks relativne pokrivenosti izvoza uvozom (deficit određene tarifne grupe u odnosu na ukupan deficit) pokazuje konstantne prednosti samo kod ribe, a u pojedinim godinama i kod mlijeka i proizvoda od mlijeka (2009.-2013.), masti i ulja biljnog i životinjskog porijekla (2013.-2015.) i proizvoda od voća i povrća (2006.-2010.). Većina ostalih proizvoda ima deficit koji je veći od prosječnog deficita vanjskotrgovinske razmjene Bosne i Hercegovine.

Indeks neto izvoza, računat kao odnos razlike izvoza i uvoza (suficita ili deficita) određenog proizvoda ili grupe proizvoda i zbira izvoza i uvoza istog proizvoda na nivou BiH, kod sve 24 glave harmonizirane carinske tarife, negativan je tokom čitavog analiziranog perioda (2006.-2015.), što znači da je kod svih grupa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda konstantno ostvarivan deficit u vanjskotrgovinskoj razmjeni. Međutim, ohrabrujuće je da se negativna vrijednost ovog indeksa kod većine proizvoda smanjuje, ali isuviše sporo.

Prethodni i drugi podaci o vanjskotrgovinskoj razmjeni BiH upućuju na to da je stanje alarmantno i da je, uprkos solidnim prirodnim resursima, uvoz hrane enorman jer se tokom zadnjih godina vanjskotrgovinski deficit kod poljoprivredno-prehrambenih proizvoda održava na oko dvije milijarde KM.

Vanjskotrgovinski deficit kod poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je posljedica nekonkurentnosti domaće poljoprivredne proizvodnje, a njeni uzroci su: niska produktivnost, nestandardiziran kvalitet i porijeklo proizvoda, manji podsticaji i liberalan vanjskotrgovinski režim.

2.10. Prehrambena industrija

Većina preduzeća iz sektora prehrambene industrije u BiH je privatizirana, uz mali broj državnih preduzeća koji je ostao u funkciji. Istovremeno, došlo je do novih greenfield

investicija u različitim podsektorima kojima je djelimično nadoknađen krah predratnih kapaciteta prehrambene industrije.

Međutim, mnogi domaći preduzetnici iz domena prehrambene industrije nisu posebno osjetljivi na izazove i potrebe domaćih poljoprivrednika, što često rezultira uvozom sirovina kako bi se zadovoljila potražnja prerađivača, kao pouzdanijim i dosljednijim lancem snabdjevanja, umjesto da ih kupuju od domaćih proizvođača, kod kojih količine (obim), kvalitet i pouzdanost često predstavljaju problem. Slično se ponašaju i trgovci koji su u velikoj mjeri indiferentni prema porijeklu robe koju prodaju. Općenito gledajući, prehrambena industrija u BiH se nalazi u razvojnoj fazi, u kojoj se zahtijevaju veća ulaganja i izgradnja kapaciteta kako bi se unaprijedili svi aspekti efikasnosti poslovanja, od primarnog snabdjevanja do finalnog plasmana i prodaje.

Federacija Bosne i Hercegovine: Prema dostupnim podacima u Federaciji BiH, još uvijek je jedan od većih problema prehrambene industrije nedovoljna iskorištenost instaliranih kapaciteta. Najbolja iskorištenost instaliranih kapaciteta je kod prerade voća i povrća (62%), prerade mlijeka (56%) i proizvodnje bezalkoholnih pića (54%), dok je veoma niska iskorištenost kod proizvodnje mineralnih voda (16%), vina (16%) i kod proizvodnje keksa i vafla (19%) (MVTEO, 2016).

Republika Srpska: Bez obzira što stanje u prehrambenoj industriji Republike Srpske nije zadovoljavajuće, ona u vrijednosti prodaje sektora industrije Republike Srpske učestvuje s 16,5% (dodatnih 1,4% proizvodnja pića i 0,4% proizvodnja duhanskih proizvoda). Bruto dodana vrijednost proizvedenih prehrambenih proizvoda u Republici Srpskoj je 2015. godine bila 201 milion KM, a ukupni poslovni rezultat ovog sektora je pozitivan. Stopa rasta prehrambene industrije u 2015. godini je bila 121%, u 2014. godini 115%, a u 2013. godini 108%. Istovremeno, zaposlenost je rasla sporije, što je rezultiralo da je produktivnost u prehrambenoj industriji porasla. Iskorištenosti instaliranih kapaciteta prehrambene industrije je niska i kreće se od 12% do 60%, zavisno od grane.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: Prehrambena industrija je u 2015. godini u Brčko Distriktu BiH, u ukupnoj industriji, učestvovala sa 56,91 %, u BDV-u sa 8,76 % i u BDP-u sa 6,85%.

2.11. Vanjska trgovina

Jedno od važnijih obilježja ukupne BiH ekonomije je visok vanjskotrgovinski deficit i zavisnost o uvozu, u čemu poljoprivredno-prehrambeni sektor ima veoma značajno mjesto. BiH je izraziti neto uvoznik poljoprivredno-prehrambenih proizvoda što značajno doprinosi lošoj slici BiH vanjskotrgovinske razmjene. Stanje vanjskotrgovinske razmjene BiH za period 2006.-2015. godine rezimirano je u narednoj tabeli (prema podacima Vanjskotrgovinske komore BiH).

Tabela 4: Učešće poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u ukupnoj vanjskotrgovinskoj razmjeni BiH (period 2006.-2015.) u milionima KM

Stavka	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Ukupni izvoz roba	5.164	5.937	6.712	5.531	7.096	8.222	7.858	8.381	8.682	8.987
Ukupni uvoz roba	11.389	13.898	16.293	12.355	13.616	15.526	15.253	15.169	16.200	15.852
Trgovački bilans	-6.224	-7.962	-9.581	-6.824	-6.521	-7.304	-7.395	-6.789	-7.518	-6.864
Izvoz PPP	270,2	336,1	424,5	466,0	563,7	621,2	620,7	685,4	661,7	840,1
Učešće PPP u ukupnom izvozu	5,2%	5,7%	6,3%	8,4%	7,9%	7,6%	7,9%	8,2%	7,6%	9,4%
Uvoz PPP	1.923,5	2.210,6	2.580,8	2.365,8	2.466,7	2.745,4	2.788,9	2.725,4	2.728,9	2.862,1
Učešće PPP u ukupnom izvozu	16,9%	15,9%	15,8%	19,2%	18,1%	17,7%	18,3%	18,0%	16,8%	18,1%
Trgovački bilans PPP	-1.653,7	-1.874,9	-2.156,8	-1.900,3	-1.903,4	-2.124,6	-2.168,7	-2.040,5	-2.067,7	-2.022,5
Stepen pokriva uvoza PPP izvozom	14,0%	15,2%	16,4%	19,7%	22,9%	22,6%	22,3%	25,1%	24,2%	29,4%

Izvor: Vanjskotrgovinska komora BiH

U 2015. godini poljoprivredno-prehrambeni sektor je sa 840 miliona KM učestvovao sa 9,4% u vrijednosti ukupnog BiH izvoza, odnosno sa 2.862 miliona KM ili 18,1% ukupnog BiH uvoza. Stepenn pokrivenosti uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda još uvijek je dosta nizak i u 2015. godini iznosio je 29,4%. Ukupan trgovački bilans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u 2015. godini bio je negativan (-2.022,5 miliona KM) i činio je 29,5% ukupnog BiH trgovačkog deficita. I pored pozitivnih i obećavajućih pomaka, stanje vanjskotrgovinske razmjene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je i dalje loše, jer je deficit velik i neodrživ na duži rok.

2.11.1. Trgovina važnijih grupa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

U periodu, 2006.-2015. godina, određen broj grupa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda bilježi značajan rast izvoza. Proizvodnja mesa i klaoničkih proizvoda je sa svega 2 miliona KM u 2006. godini dostigla nivo od gotovo 100 miliona KM u 2015. godini. Mlijeko i mliječni proizvodi bilježe konstantan rast izvoza do 2013. godine, kada se zbog ulaska Hrvatske u EU i strožijih pravila izvoza ova tendencija zaustavlja i pokazuje pad. Detaljnija struktura te razmjene pokazuje da BiH više izvozi mliječne proizvode nižih faza prerade, a više uvozi proizvode viših faza prerade, pri čemu deficit stvara značajno veći uvoz od izvoza sireva. Izvoz svježeg povrća također bilježi rast, ali znatno zaostaje kada se upoređi sa izvozom svježeg voća. Izvoz voća pojačan je naročito u periodu 2013.-2015. godina, prije svega u zemlje poput Ruske Federacije kada je iskorišten povoljan trgovački položaj usljed embarga, kojeg ima ova zemlja od strane zemalja EU. Izvoz svježeg voća se sa 22,7 miliona KM u 2006. godini povećao za gotovo pet puta i u 2015. godini dostigao nivo od 103 miliona KM. Tendencije rasta izvoza pokazuje i proizvodnja ulja biljnog i animalnog porijekla, mesno-prerađivački proizvodi, te proizvodi od žita i brašna. Pozitivne pomake napravili su i BiH proizvođači pića (tarifna grupa 22) koji su ukupan izvoz svojih proizvoda sa 18,8 miliona KM u 2006. godini povećali za nešto više od dva puta i u 2015. godini ostvarili vrijednost izvoza od 44,1 miliona KM.

U istom periodu (2006.-2015.), kod BiH uvoza većina grupa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda nastavila je sa tendencijom rasta, dok je kod samo malog broja proizvoda u određenom periodu zabilježena stagnacija i zadržavanje prethodno uspostavljenog nivoa. Uvoz žive stoke je od 2006. do 2009. imao izraženu tendenciju rasta, a zatim se dostignuti nivo od

oko 100 miliona KM zadržao narednih pet godina, da bi posljednjih godina, s izuzetkom 2015, zabilježio pad. Uvoz mesa i klaoničkih proizvoda bilježi konstantni rast i sa 64,3 miliona KM u 2006. godini se gotovo učetrostručio u 2015. godini, dostigavši nivo od 255,1 miliona KM, što je rezultat negativnih kretanja u BiH stočarskoj proizvodnji i cjenovne nekonkurentnosti domaće proizvodnje mesa. Mlijeko i mliječni proizvodi bilježe konstantan rast uvoza do 2013. godine, kada zbog ulaska Hrvatske u EU, dolazi do narušavanja trgovinskih odnosa kod ove grupe proizvoda i smanjenja njihovog ukupnog uvoza. Nažalost, proizvodi za koje BiH ima izrazito povoljne uslove, svježe voće i povrće, i u analiziranom periodu 2006.-2015. bilježi trendove rasta uvoza ovih proizvoda. Uvoz svježeg povrća je povećan sa 52,4 miliona KM (2006.) na 75,5 miliona KM (2015.), a uvoz svježeg voća sa 104,6 miliona KM (2006.) na 147,1 milion KM (2015.). BiH je značajno zavisna od uvoza žita i vrijednost uvoza ovih proizvoda je najviše određena domaćom proizvodnjom i klimatskim prilikama u kojima se ta proizvodnja odvijala. Ukupan uvoz žita varira između 150 i 250 miliona KM. Značajno povećanje uvoza zabilježeno je kod grupe proizvoda masti biljnog i animalnog porijekla te proizvoda od žita i brašna. Uvoz mesnih prerađevina od 2012. godine bilježi trend smanjenja kao rezultat jačanja domaće prerađivačke industrije. Uvoz pića iz tarifne grupe 22 pokazuje trend blagog povećanja u periodu 2006.-2015. godina, ali kada se uzme trend BiH izvoza ovih proizvoda, dolazimo do saznanja, da ova grupa proizvoda, ima tendenciju stagnacije, u trgovinskom bilansu, u posljednjih sedam godina, krećući se u nivou 255-275 miliona KM.

2.11.2. Važniji BiH vanjskotrgovinski partneri u sektoru poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

Najvažniji vanjskotrgovinski partneri BiH, kada se govori o izvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, su zemlje Zapadnog Balkana, odnosno zemlje CEFTE i zemlje EU-28. Vrijednosti vanjskotrgovinske razmjene sa spomenutim partnerima su se značajno mijenjale tokom analiziranog perioda 2006.-2015. godine. One reflektiraju promjene do kojih je dolazilo poput ulaska Bugarske, Rumunije i Hrvatske u EU, te pristupanje BiH, Srbije, Hrvatske (do ulaska u EU), Makedonije i još nekih zemalja, sa kojima BiH ima intenzivnu vanjskotrgovinsku razmjenu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, CEFTA sporazumu od 2006. godine. Najveće vrijednosti izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda BiH ostvaruje sa zemljama Zapadnog Balkana i on ima izraženu tendenciju rasta do 2012. godine, nakon toga, zbog novog statusa Hrvatske kao zemlje članice EU, ove vrijednosti se smanjuju, ali još uvijek čine najveći dio ukupnog uvoza. Zemlje EU su druge po važnosti BiH izvoza poljoprivredno-prehrambeni proizvoda. BiH izvoz ima kontinuirani rast u zemlje EU, i on je sa ulaskom Hrvatske u EU 2013. godine, kao veoma važnim BiH partnerom još povećan i u 2015. godini je dostigao nivo od 256,5 miliona KM. Uprkos iskazanim tendencijama rasta BiH izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u zemlje EU on je još uvijek skroman i daleko od realnih mogućnosti. Podizanje konkurentnosti BiH proizvoda sa pratećim ispunjavanjem fitosanitarnih i drugih standarda najvažniji su faktori povećanja izvoza na zahtjevno EU tržište. Proizvođači mlijeka i mliječnih proizvoda pokazali su da je to moguće. Od ostalih zemalja koje posljednjih godina značajno povećavaju svoje učešće u ukupnom BiH izvozu (2015. godine 35%) izdvajaju se Turska i Ruska Federacija.

2.11.3. Tržišna infrastruktura

Današnje vrijeme karakteriše smanjenje direktnih kontakata kupaca i prodavača i uključivanje u te lance specijaliziranih posrednika. Sve to važi i za poljoprivredne i prehrambene proizvode. Broj posrednika zavisi od karakteristika proizvoda i organizacije marketinških aktivnosti. Manje količine poljoprivrednih proizvoda prodaju se putem direktne prodaje, na poljoprivrednim gazdinstvima ili putem zelenih i stočnih pijaca. Obim prodaje preko pijaca

opada, a obim direktne prodaje na gazdinstvu također, jer su potrošači hrane, zbog sve bržeg tempa života, sve više okrenuti prema kupovini hrane u supermarketima/hipermarketima. Ima pozitivnih primjera oživljavanja kupovine poljoprivrednih proizvoda direktno od poznatog proizvođača, a to najvećim dijelom zavisi od inicijative, ponude i organizacije poljoprivrednih proizvođača.

Zbog visoke usitnjenosti u lancu snabdijevanja i postojanja velikog broja malih proizvođača, te slične fragmentiranosti prerađivača, dolazi do rasta troškova prometa, a koristi od domaće trgovine u plasmanu poljoprivrednih i prehrambenih outputa, uglavnom ubire trgovačka mreža. Nepovezanost i neorganiziranost lišava poljoprivrednike mogućnosti pregovaranja s dobavljačima o povoljnijoj kupovini većih količina inputa kao što su sjemena, mineralna đubriva, zaštitna sredstva i ostalo. Zbog sezonskog karaktera proizvodnje i odsustva uslova za skladištenje njihovih proizvoda, proizvođači voća i povrća nisu u mogućnosti ostvariti veće prihode. Kao i drugi poljoprivredni proizvođači u BiH, oni su slabo organizirani i gotovo ne postoji proizvodnja za poznatoga kupca. Ovome treba dodati još i nedjelotvorne carine, lošu transportnu mrežu i nepostojanje tržišnog informacijskog sistema, što sve rezultira nižim prihodima za proizvođače hrane u zemlji.

Dominacija sitnih poljoprivrednih gazdinstava i male proizvodnje i ponude pojedinih poljoprivrednih proizvoda određivale su položaj zadruga (tokom proteklog perioda one su dobijale prefiks seljačke, poljoprivredne ili zemljoradničke), u oba entiteta i Brčko Distriktu BiH, kao značajnog učesnika u uvezivanju lanca vrijednosti između proizvođača i potrošača. One su predstavljale uspješan model povezivanja poljoprivrednih proizvođača s prerađivačima i potrošačima u zemlji i inostranstvu, ali su one, nažalost, tokom procesa tranzicije izgubile tu ulogu.

Federacija Bosne i Hercegovine: Posljednjih godina broj zadruga u Federaciji BiH stalno raste, prema podacima registracijskih sudova u Federaciji BiH je registrirano 230 poljoprivrednih i 40 ostalih zadruga, u kojima je udruženo 12.000 zadrugara i oko 45.000 kooperanata (MPVŠ Republike Srpske, FBIH, 2014).

Republika Srpska: U Republici Srpskoj je oko 300 zemljoradničkih zadruga. Prilikom izrade Programa razvoja poljoprivrednog zadrugarstva u Republici Srpskoj 2011.-2016. (MPŠV Republike Srpske, 2011.) utvrđeno je da Republika Srpska ima 347 zadruga, uz konstataciju da ih je 2/3 neaktivno, a samo 1/3 aktivno.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu BiH postoji 7 zadruga kao i Zadružni savez Brčko Distrikta BiH.

U nemogućnosti da se oslone na zadruge, domaći prerađivači poljoprivrednih proizvoda kojima oni predstavljaju sirovinu za dalju preradu (mljekare, klaonice, prerađivači industrijskog bilja, voća, povrća i dr.) bili su prinuđeni da sami organiziraju njihov otkup direktno ili angažiranjem posrednika.

Nepovoljan aspekt tržišta inputa za poljoprivrednu proizvodnju je da u BiH gotovo da i ne postoje njihovi proizvođači nego se oni u značajnim količinama uvoze. Vrlo slaba je domaća proizvodnja sjemena, a proizvodnja sadnog materijala nedovoljna. Iako je tržište inputa u zemlji liberalno, proizvođači ne osjećaju koristi od njihovog uvoza po nižim cijenama. Najveću korist izvlače trgovci, što se odražava na nižu konkurentnost domaće poljoprivredne proizvodnje. Svjetska banka je u svom izvještaju o stanju u BiH poljoprivredi iz 2010. godine konstatala da farmeri u BiH plaćaju skuplje svoje inpute i istovremeno dobijaju nižu cijenu za svoje outpute, što ih čini manje konkurentnim u odnosu na njihove konkurente iz susjednih zemalja (Svjetska banka, 2010.).

2.12. Poljoprivredni proizvođači

Prema metodologiji BHAS i zavodima za statistiku, nositelji poljoprivredne proizvodnje, odnosno preduzetnici u sektoru poljoprivrede u BiH, dijele se na one koji imaju zvanično registriranu poljoprivrednu djelatnost, koji se u domaćoj terminologiji najšire nazivaju pravna lica, i na one koji nemaju registriranu poljoprivrednu djelatnost, ali se bave poljoprivrednom proizvodnjom, koji se nazivaju fizička lica. U kategoriju pravnih lica spadaju privredna društva koja se, zavisno od njihovog organizacijskog oblika, dijele na akcionarska/dionička društva, društva sa ograničenom odgovornošću i zemljoradničke zadruge, a u kategoriju fizičkih lica poljoprivredna gazdinstva (farme).

Federacija Bosne i Hercegovine: Prema podacima Finansijsko-informatičke agencije (FIA), 2015. godine u području poljoprivrede, šumarstva i ribolova (područje A) u Federaciji BiH bilo je registrirano 577 privrednih subjekata, što je za 14 preduzeća više u odnosu na 2014. godinu. Od 2011. godine prisutan je stalni trend porasta broja preduzeća.

Pored pravnih lica, ostatak poljoprivredne proizvodnje odnosi se na poljoprivredna gazdinstva. Prema rezultatima Popisa stanovništva u BiH, iz 2013. godine (FZS, 2016.), u FBiH je bilo 217.061 seoskih domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (30,32% ukupnog broja domaćinstava), od čega ih je samo 30.089, odnosno 13,86% izjasnilo da ujedno i prodaju svoje proizvode na tržištu. Prema podacima iz marta 2017. godine (FMPVŠ, 2017.) u RPG je bilo registrirano ukupno 69.542 poljoprivrednih gazdinstava s područja Federacije BiH, od čega 2.986 pravnih subjekata, dok ostatak od 66.556 čine porodične farme.

Republika Srpska: Jedan od izvora putem kojega se može utvrditi broj pravnih lica registriranih za poljoprivrednu djelatnost u Republici Srpskoj je registar finansijskih izvještaja koje sva pravna lica po završetku godine predaju APIF-u. Te izvještaje je za 2015. godinu u Republici Srpskoj predalo 330 privrednih društava (najviše doo, zatim zadruga, a najmanje AD). Iste izvještaje je 2011. godine predalo 338 privrednih društava, tako da se može konstatirati da njihov broj stagnira.

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2013. godine u Republici Srpskoj je bilo 140.960 seoskih domaćinstava koja su obavljala poljoprivrednu aktivnost (34,48% ukupnog broja domaćinstava), od čega ih je samo 18% (25.335) izjasnilo da prodaju svoje proizvode na tržištu (RZS Republike Srpske, 2016.). Krajem 2016. godine u RPG bilo registrirano 35.093 poljoprivrednih gazdinstava s područja Republike Srpske, od čega ih je 603 bilo u statusu pravnih lica, a preostalih 34.490 kao porodična gazdinstva (MPŠV Republike Srpske, 2017.).

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: Zaključno sa 2015. godinom na području Brčko Distrikta BiH u Registar poljoprivrednih gazdinstava bilo je upisano 3.215 poljoprivredna gazdinstva (MVTEO, 2015.).

Sve u svemu, poljoprivrednom proizvodnjom u BiH bavi se oko 1.000 pravnih lica i oko 360 hiljada seoskih domaćinstava, od kojih se trećina registrirala kao poljoprivredna gazdinstva u RPG u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH. U nedostatku detaljnije analize podataka o poljoprivrednim gazdinstvima koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost u kontekstu strukture prema veličini korištenog poljoprivrednog zemljišta, odnosno prema broju pojedinih vrsta stoke, za potrebe ove analize daju se ograničeni podaci o poljoprivrednim gazdinstvima i njihovoj strukturi nastalim u okviru Pilot popisa poljoprivrede iz 2010. godine (BHAS, FZS i RZS Republike Srpske, 2010). Prema tim podacima prosječna površina korištenog zemljišta je bila 1,97 ha po gazdinstvu s prosječno četiri parcele, što je znatno ispod prosjeka u EU 27, koji iznosi 14,3 ha (EUROSTAT). Ovi podaci kao i zvanični podaci iz popisa stanovništva iz 2013. godine o broju poljoprivrednih gazdinstva, ukazuju na jedan od ključnih problema kojeg imaju Federacija BiH, Republika Srpska, i Brčko Distrikt BiH, a to je veliki broj

poljoprivrednih gazdinstava i kao posljedica toga njihova mala veličina i ekonomsko-proizvodna snaga. Ako se ovome dodaju od ranije poznate činjenice o maloj prosječnoj veličini zemljišnog posjeda, njegovoj izraženoj rascjepkanosti i dualnom karakteru proizvodnje, jasno je da pred BiH stoji izazov nepovoljne veličine i strukture poljoprivrednih gazdinstava, koji se nameće kao važan problem i strateški prioritet koji se mora rješavati u budućnosti.

2.13. Politički, pravni i institucionalni okvir

2.13.1. Pravni okvir

U skladu s Ustavom Bosne i Hercegovine kreiranje poljoprivredne politike je na nivou entiteta a u Federaciji BiH i kantona. Na nivou entiteta, za kreiranje i implementaciju agrarne politike zaduženi su Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, a u Brčko Distriktu BiH Odjel za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu. U Federaciji BiH, osim nivoa entiteta, postoji i struktura na kantonalnom nivou (10 kantona), za poljoprivrednu politiku i upravu. U oba entiteta, određeni oblici podrške se pružaju i na opštinskom nivou.

Na nivou Bosne i Hercegovine, MVTEO ima nadležnost vezano za vanjskotrgovinsku i carinsku politiku kao i za obavljanje poslova i zadataka iz nadležnosti BiH koji se odnose na definiranje politike, osnovnih principa, koordiniranje djelatnosti i usklađivanje planova entitetskih tijela vlasti i institucija na međunarodnom planu u području poljoprivrede.

U skladu s Ustavom i nadležnostima, zakoni i podzakonska akti donose se na nivou BiH, entiteta, Brčko Distrikta BiH i kantona (u Federaciji BiH). Ovakav pravni sistem gdje se se različiti propisi primjenjuju na različitim administrativnim nivoima u BiH, zahtijeva njihovu harmonizaciju, naročito u kontekstu šireg procesa evropskih integracija.

U zadnjih dvadeset godina na entitetskom nivou doneseno je na desetine zakona i njihovih izmjena i dopuna. Pored zakona doneseno je stotine podzakonskih akata, pravilnika, uputa, odluka, naredbi i programa. Jedan broj tih akata, naročito zakona, usklađen je s pravnom stečevinom EU (*tzv. acquis Unije*), o čemu se naročito vodi računa u nakon što je 15.02.2016. godine BiH predala aplikaciju za članstvo u EU.

Okvirni ciljevi poljoprivredno-prehrambenog sektora i ruralnog razvoja na nivou BiH definirani su Zakonom o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 50/08).

Federacija Bosne i Hercegovine: Poljoprivredna politika Federacija BiH okvirno je definirana Zakonom o poljoprivredi Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 88/07, 04/10, 27/12 i 07/13), kojim su utvrđeni ciljevi i mjere poljoprivredne politike ovog entiteta. Ovim Zakonom su otvoreni procesi za jačanje konkurentnosti i podizanje kvaliteta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, te primjenu standarda neophodnih za ostvarivanje dinamičnijeg razvoja u sektoru poljoprivrede, prerade i ruralnog razvoja. Zakonom je jasno naznačen put evropskih integracija, na način da će se mjere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postepeno prilagođavati na svim nivoima vlasti, u cilju usklađivanja sa vrstama mjera u EU.

Vrlo važan zakon u oblasti poljoprivredne podrške na nivou Federacija BiH svakako je Zakon o novčanim podrškama u poljoprivredi i ruralnom razvoju („Službene novine Federacije BiH“, broj 42/10). Ovim Zakonom se (i) propisuju mjere novčanih podrški u poljoprivredi i ruralnom razvoju i daju modeli podrške i načini njihove realizacije, (ii) ističe važnost provedbe u skladu sa obavezama i potpisanim sporazumima BiH poput Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju

EU i (iii) usklađuju entitetski i kantonalni nivo podrške na način da se ne podudaraju po istoj osnovi i istim kriterijima. Poljoprivredna politika u Federaciji BiH sprovodi se prema Srednjoročnoj strategiji razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH za period 2015.-2019. godina koja predstavlja skup osnovnih principa kojom se utvrđuju ciljevi, mjere i mehanizmi svih poljoprivrednih politika ovog BiH entiteta. Za kreiranje i implementaciju ranije poljoprivredne politike u Federaciji BiH važan dokument bila je Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH za period 2006.-2010. koja se, u nedostatku novog dokumenta ovakve vrste, uz saglasnost Vlade Federacije BiH o produženju njenog važenja za još dvije godine, implementirala zaključno sa 2012. godinom, prilikom čega su ažurirani akcioni planovi Strategije (za Poljoprivredu, Upravljanje zemljištem, Ruralni razvoj i Prehrambenu industriju).

Novi strateški dokument za period 2015.-2019. (usvojen na Parlamentu Federacije BiH sredinom 2015. godine), dao je naglasak na potrebu podizanja tehničko-tehnološkog nivoa sektora, efikasnijeg iskorištavanja raspoloživih resursa, kao i unaprjeđenje ukupnog standarda i kvaliteta življenja u ruralnim sredinama. Sadašnjom strategijom je planirana implementacija 37 mjera, raspoređenih unutar tri stuba poljoprivredne politike – 10 mjera se odnosi na I stub i direktnu podršku proizvođačima, 17 mjera se odnosi na II stub, odnosno na prestrukturiranje sektora i politiku ruralnog razvoja (preuzete iz prijedolga Programa ruralnog razvoja FBiH za period 2018.-2021.), dok se preostalih 10 mjera, odnosi na III stub entitetske poljoprivredne politike i mjere iz domena općih usluga u poljoprivredi.

Republika Srpska: Pravni okvir za provođenje poljoprivredne politike u Republici Srpskoj su zakonski i podzakonski akti, te strateški dokumenti vezani za razvoj cijelog sektora ili ruralnih područja ovog entiteta u BiH. Zakonom o republičkoj upravi („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 118/08, 11/09, 74/10, 86/10, 24/12, 121/12, 15/16 i 57/16), definirana je uloga MPŠV Republike Srpske kao institucije zadužene za obavljanje upravnih i stručnih poslova u domenu kreiranja i implementacije poljoprivredne politike. Zakonom o poljoprivredi Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 70/06), utvrđeni su ciljevi i mjere poljoprivredne politike, te načini njene implementacije i monitoringa. Zakonom o poljoprivredi Republike Srpske predviđeno je da se poljoprivredna politika provodi na osnovu Strategije razvoja poljoprivrede Republike Srpske, kao skupom osnovnih principa kojima se utvrđuju ciljevi, mjere i instrumenti agrarne politike. Republika Srpska je prvo imala dva odvojena strateška dokumenta koja su pokrivala dvije komplementarne oblasti, poljoprivredu i ruralni razvoj - Strategiju razvoja poljoprivrede Republike Srpske do 2015. godine i Strateški plan ruralnog razvoja Republike Srpske za period 2010.-2015. Za drugi strateški dokument se može reći da je bio inovativan i u velikoj mjeri kompatibilan s tada važećom politikom ruralnog razvoja u EU, ali se nakon završetka perioda njegovog važenja može konstatirati da njegovi strateški i specifični ciljevi i mjere u većoj mjeri nisu realizirani u planiranom obimu i na planirani način. Novi Strateški plan razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Republike Srpske 2016-2020, usvojen je blagovremeno, prije isteka dva prethodno pomenuta strateška dokumenta, čime je osiguran kontinuitet u strateškom planiranju agrarne i ruralne politike. Za razliku od prethodnog perioda, novi strateški dokument istovremeno pokriva oba područja – poljoprivredu i ruralni razvoj. Aktuelni Strateški plan razvoja poljoprivrede i ruralnih područja sadrži šest strateških ciljeva, 16 specifičnih ciljeva i 52 mjere za njihovu realizaciju. Implementacijom ovog strateškog dokumenta očekuje se: povećanje obima i produktivnosti poljoprivredne proizvodnje i osiguranje stabilnosti dohotka poljoprivrednih proizvođača, jačanje konkurentnosti sektora poljoprivrede kroz povećanje nivoa investicija, povećanje stepena tržišnosti i finalizacije poljoprivredne proizvodnje, održivo upravljanje prirodnim resursima i ublažavanje posljedica klimatskih promjena, uravnotežen integralni ruralni razvoj i sistematska podrška razvoju sektora poljoprivrede i ruralnih područja. Ovim Planom je predviđena djelimična reforma dosadašnje politike podsticaja, koja je na liniji približavanja

politici novčanih podsticaja koji su na snazi u EU, naročito za zemlje koje su nedavno pristupile EU (prelazak na direktna plaćanja po jedinici površine i po grlu stoke). Osnova za kontinuirano osiguranje sredstava je Zakon o obezbjeđenju i usmjeravanju sredstava za podsticanje razvoja poljoprivrede i sela ("Službeni glasnik Republike Srpske", br. 43/02 i 106/09). Ovim Zakonom prvobitno je bilo predviđeno da se osigurana sredstva primarno koriste za intervencije u poljoprivredi putem isplate premija, regresa i sufinansiranja različitih programa i projekata, kao i investicije u poljoprivredi putem regresiranja kamata na kredite odobrene poljoprivrednim gazdinstvima od strane banaka. U kasnijim izmjenama Zakon definira da se podsticajna sredstva raspoređuju u skladu s poljoprivrednom politikom utvrđenom u Strategiji razvoja poljoprivrede Republike Srpske.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: Politika prihoda poljoprivrednih gazdinstava, politika proizvodnje, strukturna politika i politika ruralnog razvoja u Brčko Distriktu BiH se može posmatrat u kontekstu Zakona o podsticaju u poljoprivrednoj proizvodnji. Cilj donošenja ovog Zakona je bio osiguranje dugoročnih podsticaja koji će omogućiti stvaranje i unaprjeđivanje komercijalne poljoprivredne proizvodnje, zadržavanju stanovništva na selu i ukupni ruralni razvoj u Brčko Distriktu BiH. Visina podsticaja određuje se pojedinačno za svaku budžetsku godinu i ne može biti manja od 4.000.000,00 KM, od godišnjeg budžeta Brčko Distrikta BiH. Pravilnik o načinu i uslovima za podsticaj u poljoprivrednoj proizvodnji donosi se za svaku fiskalnu godinu i njime se reguliraju svi potrebni uslovi za ostvarivanje podsticaja.

2.13.2. Budžetski transferi poljoprivredne politike

Evropski integracijski procesi traže prilagođavanje i redefiniranje poljoprivredne politike. Zbog različitosti njenog koncepta i mjera, pristup Evropskoj uniji je ekonomski i politički izazov za svaku zemlju koja ima aspiracije ulaska u ovu zajednicu. Budući da je BiH zemlja koja je podnijela zahtjev za kandidatski status, veoma je važno poznavati dostignuti nivo podrške poljoprivredi i ruralnim sredinama u poređenju s harmoniziranim EU standardima. Za analizu i uporedbu poljoprivredne politike BiH, koja se priprema za ulazak u EU, sa ZPP korišten je metodološki alat, tzv. APM (Agri-Policy Measures tool – Alat za mjere poljoprivredne politike), koji je razvijen od strane Rednak i Volk. Poljoprivrednu politiku BiH, odnosno politike njenih entiteta Federacije BiH i Republike Srpske, kao i Brčko Distrikta BiH čine tri stuba, tj. grupe mjera i to: (I) Tržišne mjere i mjere direktne podrške proizvođačima; (II) Strukturne mjere i mjere ruralnog razvoja i (III) Opće mjere koje se odnose na poljoprivredu.

Tabela 5: Pregled budžetskih izdvajanja za sektor poljoprivrede i ruralna područja, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, Brčko Distrikta BiH i Bosne i Hercegovine (period 2006.-2015.), u milionima KM

Administrativna jedinica/ Grupa mjera	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Federacija BiH										
I Tržišne mjere i mjere direktne podrške	27,6	33,2	49,3	44,4	56,2	63,3	48,9	69,5	60,7	65,9

Administrativna jedinica/ Grupa mjera	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
II Strukturne mjere i mjere ruralnog razvoja	5,5	22,2	28,1	23,6	19,2	7,8	35,3	1,7	11,2	2,3
III Opće mjere u poljoprivredi	2,0	4,4	5,5	2,1	1,8	0,8	1,0	2,5	0,5	0,4
Ukupna budžetska podrška	35,2	59,8	82,8	70,0	77,2	71,9	85,2	73,7	72,4	68,6
Republika Srpska										
I Tržišne mjere i mjere direktne podrške	29,4	48,4	51,0	59,1	39,8	51,5	48,7	45,7	46,7	48,2
II Strukturne mjere i mjere ruralnog razvoja	13,3	15,2	17,2	13,1	23,2	26,1	21,8	10,8	6,5	7,8
III Opće mjere u poljoprivredi	5,1	7,5	11,6	8,5	1,7	2,8	2,8	3,5	6,9	4,0
Ukupna budžetska podrška	47,8	71,1	79,7	80,6	64,8	80,5	73,3	60,0	60,0	60,0
Brčko Distrikt BiH										
I Tržišne mjere i mjere direktne podrške	5,1	4,4	4,3	5,4	4,5	4,0	5,8	5,9	3,4	5,2
II Strukturne mjere i mjere ruralnog razvoja	0,3	0,4	0,2	0,7	0,5	0,6	0,7	0,7	0,2	0,4
III Opće mjere u poljoprivredi	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ukupna budžetska podrška	5,4	4,9	4,6	6,1	5,1	4,6	6,5	6,7	3,6	5,5
BiH										
I Tržišne mjere i mjere direktne podrške	62,2	86,0	104,6	108,8	100,5	118,8	103,4	121,1	110,8	119,3
II Strukturne mjere i mjere ruralnog razvoja	19,1	37,7	45,5	37,3	42,9	34,5	57,8	13,2	17,9	10,5
III Opće mjere u poljoprivredi	7,1	12,1	17,1	10,5	3,5	3,6	3,8	6,0	7,4	4,4
Ukupna budžetska podrška	88,4	135,8	167,1	156,7	146,9	156,9	165,0	140,3	136,1	134,2

Izvor: APM baza podataka FAO/JRC/SWG projekta na osnovu obrađenih podataka dobijenih od FMPVŠ, MPVŠ Republike Srpske i OPŠV Brčko Distrikta BiH

Mjere direktne podrške predstavljale su najvažniji oblik dosadašnje budžetske podrške poljoprivrednim proizvođačima u BiH. Njih čine direktna plaćanja zasnovana na količini prodatog proizvoda i plaćanja po površini ili grlu stoke, te plaćanja za varijabilne poljoprivredne inpute. Direktna plaćanja, kao najvažniji oblik direktne podrške proizvođačima u BiH, značajno se razlikuju među njenim administrativnim jedinicama, kako po pristupu, tako i po iznosima. Zajednički imenitelj je variranje podrške, nekonzistentnost politike kao rezultat ekonomske krize, i posljedično smanjenje finansiranja sektora poljoprivrede.

Federacija Bosne i Hercegovine: Uz izraženo variranje, iz godine u godinu, u ovom BiH entitetu, može se reći, da postoji blagi rast, ukupne direktne podrške proizvođačima, koja se sa 27,1 miliona KM (2006) povećala na nivo od 65,4 miliona KM (2015.). Direktna plaćanja proizvođačima su, zapravo, jedini oblik ove vrste podrške, a skromna podrška varijabilnim inputima dolazi isključivo s kantonalnog nivoa vlasti. Za ovaj entitet je važno istaći da je od 2011. godine, izmijenjen sistem implementacije direktne podrške, tako da je gotovo sva biljna proizvodnja, umjesto plaćanja po kg, prešla na plaćanje po jedinici površine. Ipak, ni ova promjena nije puno uticala na strukturu direktnih plaćanja. Šta više, primjetno je da u 2014. i

2015. godini preovladavaju plaćanja na bazi outputa. Očito da visoka plaćanja proizvođačima mlijeka (na bazi prodatih količina), određuju strukturu ove vrste podrške u FBiH.

Republika Srpska: U Republici Srpskoj primjetan je negativan trend budžetskih izdvajanja za mjere direktne podrške proizvođačima koji počinje od 2009. godine i traje do 2015. godine. Izdvajanja za direktnu podršku proizvođačima, manja su svake godine u odnosu na prethodnu tako, da se ova budžetska podrška sa 58,1 milion KM u 2009. godini, smanjila na svega 47,0 miliona KM u 2015. godini. U strukturi mjera, za razliku od Federacije BiH, značajno mjesto pored direktnih plaćanja ima i podrška varijabilnim inputima. U pojedinim godinama (2011.), subvencioniranje varijabilnih inputa iznosilo je gotovo polovinu ukupne direktne podrške, ali posljednjih godina, učešće ove podrške je niže i kreće se na nivou 12-20%. Od 2009. godine, dominiraju plaćanja na bazi outputa i u prosjeku čine 85% ukupnih direktnih plaćanja, a njihovi apsolutni iznosi se kreću između 16,6 miliona KM (2011.) i 37 miliona KM (2014.).

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U ovoj BiH administrativnoj jedinici, od 2009. godine, prešlo se na jedinstvenu podršku direktnog plaćanja po jedinici površine/grla stoke. Visina ovih izdvajanja je dosta neujednačena i u analiziranom periodu, varirala je između 3,4 miliona KM (2014) i 5,9 miliona KM (2013).

Postojeća struktura glavnih budžetskih izdvajanja - direktnih plaćanja u okviru BiH, odnosno njenim entitetima i Brčko Distriktu BiH, sa značajnim učešćem plaćanja na bazi prodatog proizvoda, u kontekstu evropskih integracija i približavanja ZPP EU, pokazuje da je još uvijek prisutan raskorak i nedovoljna harmonizacija. Ovaj problem je prepoznat u novim strateškim dokumentima urađenim od oba BiH entiteta, kojima je predviđeno da gotova sva direktna plaćanja budu na bazi površine/grla stoke.

Treba istaći da su u svim administrativnim jedinicama u BiH, direktna plaćanja veoma osjetljivo pitanje i ponekad razlog nezadovoljstva i socijalnog bunta poljoprivrednih proizvođača (kašnjenje isplata, kreiranje budžeta). Pored toga, jedan od većih problema koji se može reći za mjere direktnog plaćanja u entitetima i Brčko Distriktu BiH je njihovo administriranje i sama kontrola, što su svakako jedan od ključnih uslova koje BiH mora riješiti prije pristupanja EU. U entitetima i Brčko Distriktu BiH postoje registri poljoprivrednih gazdinstava koji su alfanumerički i potrebna je minimalna intervencija kako bi se uskladili sa EU (definicija gazdinstava i sistema registracije posjeda), kao i definiranje sistema za razmjenu podataka. Trenutni najveći problem za implementaciju mjera direktnih plaćanja je nepostojanje adekvatnog nadzora u identifikaciji poljoprivrednog zemljišta (LPIS sistem), kao i neažuriran registar domaćih životinja, što daje mogućnost zloupotrebe i neefikasnih rješenja.

Kao i politika direktne podrške poljoprivrednim proizvođačima, tako je i politika ruralnog razvoja različita po entitetima i Brčko Distriktu BiH. Ta različitost se ogleda u samoj visini izdvajanja budžetskih sredstava za tu namjenu, strukturi podrške i odnosu prema tri ose ruralne politike.

Federacija Bosne i Hercegovine: Podrška ruralnom razvoju u Federaciji BiH značajno je rasla od 2007. godine (22,2 miliona KM), do 2012. godine (35,3 miliona KM), a onda dolazi do naglog pada podrške i u 2015. godini iznosi svega 2,3 miliona KM. Ovo prije svega zato što se u političkim strukturama još ne prepoznaje važnost razvojne komponente, a s druge strane, ruralno stanovništvo i potencijalni korisnici ove podrške, još uvijek ne vide mjere ruralnog razvoja kao priliku da postanu moderniji farmeri i budu konkurentni na tržištu. U Federaciji BiH gotovo sva izdvajanja za ruralni razvoj usmjerena su na mjere *Ose 1* - unaprjeđenje konkurentnosti poljoprivrednog sektora i to prvenstveno za investicije u poljoprivredna gazdinstva.

Republika Srpska: I u politici ruralnog razvoja u Republici Srpskoj, primjetna su značajna variranja u izdvajanjima iz godine u godinu (2010. godina 23,2 miliona KM, 2015. godina 7,8 miliona KM), a podrška se svodi na *Osu 1* – unaprjeđenje konkurentnosti i *Osu 3* – podrška razvoju sela, dok u potpunosti izostaje podrška pitanjima zaštite okoliša, u analiziranom periodu. Najveći broj korisnika podržan je kroz mjeru unaprjeđenja konkurentnosti (kroz nabavku mehanizacije, stoke, izgradnju objekata, podizanje zasada, plastenika, staklenika i sl.), dok su se izdvajanja za *Osu 3*, uglavnom odnosila na izgradnju potrebne seoske infrastrukture. Opći utisak u nastanku i razvoju politike ruralnog razvoja u Republici Srpskoj je da je napravljen pozitivan pomak u strateškom usmjeravanju sredstava, u sistematičnoj i brojnijoj vrsti mjera podrške, kao i značajnom povećanju obima izdvojenih sredstava.

Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine: U Brčko Distriktu BiH izdvajaju se skromna sredstva za mjere ruralnog razvoja i isključivo se odnose na unaprjeđenje konkurentnosti, odnosno nabavku stalnih sredstva za proizvodnju.

Ovakav pristup koji je uočen kod oba BiH entiteta i Brčko Distrikta BiH ne iznenađuje, obzirom na činjenicu da se mjere *Ose 2* i *Ose 3* razvijaju tek kada se zaokruži sistem "*proizvodne podrške*". Aktuelna struktura podrške ruralnom razvoju nije neuobičajena za zemlje u tranziciji kao što je BiH. Treba naglasiti da je i većina novih članice EU većinu sredstva podrške ruralnom razvoju koristila upravo kroz *Osu 1*, odnosno na povećanje konkurentnosti sektora poljoprivrede.

Grupa mjera iz *III stuba* poljoprivredne politike - mjere općih usluga u poljoprivredi nisu namijenjeni direktno poljoprivrednim proizvođačima kao krajnjim korisnicima, nego je usmjerena na uspostavljanje boljih uslova poslovanja u poljoprivredi i uključuje različite oblike inspekcija/nadzora, istraživanja i razvoja, marketinga i promocija i sl.

U 2014. godini, ukupna budžetska izdvajanja po ha korištene poljoprivredne površine (UAA) u Federaciji BiH (77 KM) i Republici Srpskoj (79 KM), bila su značajno manja od izdvajanja postignutih u Makedoniji (366 KM), Srbiji (180 KM) i Crnoj Gori (155 KM). Samo je Albanija manje podržavala sektor poljoprivrede (45 KM/ha UAA). Ako se ovome doda da je u zemljama EU 27 ukupna budžetska podrška po ha UAA iznosila 939 KM, očito je da je u okviru BiH budžetska podrška sektoru još uvijek veoma niska. Podjednaka izdavanja za direktnu podršku proizvođačima u 2014. godini u Federaciji BiH i Republici Srpskoj (60 KM/ha UAA), bila su veća u odnosu na Albaniju (6 KM/ha UAA), i Crnu Goru (49 KM/ha UAA), a znatno su manja u odnosu na Makedoniju (284 KM/ha UAA) i Srbiju (156 KM/ha UAA).

Opće je pravilo, koje važi za sve zemlje regiona, da poljoprivredni budžet nije razvojno orijentiran. Ovakav stav je zasnovan na činjenici veoma niskih izdvajanja za strukturalne mjere i mjere ruralnog razvoja. Osim što su iznosi dosta niski, kako ukupni, tako i po ha UAA, u svim zemljama Zapadnog Balkana (sa izuzetkom Crne Gore), primjetni su negativni trendovi kod ove vrste budžetske podrške. Izdvajanja za ruralni razvoj u 2014. godini, u Federaciji BiH (12 KM/ha UAA), i Republici Srpskoj (9 KM/ha UAA), bila su veći samo u odnosu na Srbiju (8 KM/ha UAA), ali znatno niža u odnosu na Albaniju (22 KM/ha), Makedoniju (45 KM/ha) i Crnu Goru.

Zemlje koje imaju jasne aspiracije ka integraciji u EU, moraju već na samom početku integracijskog procesa početi preuzimati koncepte, mehanizme i sisteme implementacije ZPP. Prethodna analiza budžetskih transfera, kao bitnog dijela poljoprivredne politike u okviru BiH i njenim entitetima u periodu 2006.-2015., jasno ukazuje da je formalno i suštinsko provođenje pristupnog procesa i prilagođavanje u vezi poljoprivredne politike sa ZPP još uvijek na niskom i nezadovoljavajućem nivou. Poljoprivredna politika u oba BiH entiteta se značajno razlikuju i po obimu i po strukturi mjera, pa je i provođenje politike daleko od modela EU. U cilju

približavanja ZPP-u i preuzimanju njegovog koncepta neophodno je uspostaviti sistem koordinacije politika između Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH.

2.13.3. *Institucionalni okvir*

Ministarsvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine u poljoprivrednom sektoru obavlja poslove i zadatke iz nadležnosti BiH koji se odnose na definiranje politike, osnovnih principa, koordiniranje djelatnosti i usklađivanje planova entitetskih organa vlasti i institucija na međunarodnom planu u području poljoprivrede. Te aktivnosti provode se u okviru Sektora poljoprivrede, prehrane, šumarstva i ruralnog razvoja. Upravne organizacije u sastavu MVTEO su: Ured za veterinarstvo BiH, Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja i Ured za harmonizaciju i koordinaciju sistema plaćanja u poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH. Pored toga, na nivou BiH egzistira i Agencija za sigurnost hrane BiH, kao samostalna upravna organizacija, koja je u administrativnom pogledu podređena direktno Savjetu ministara BiH.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske je samostalni organ uprave koji obavlja upravne i druge poslove u više upravnih područja i neposredno je potčinjeno Vladi Republike Srpske. Osnovne organizacijske jedinice u Ministarstvu su resori: Resor za poljoprivredu, prehrambenu industriju i ruralni razvoj, Resor za pružanje stručnih usluga u poljoprivredi, Resor za veterinarstvo, Resor za šumarstvo i lovstvo i Resor za vodoprivredu. Unutrašnje organizacijske jedinice su odjeli, kojih ima 9. Republičke upravne organizacije u sastavu Ministarstva su: Agencija za agrarna plaćanja, Republički hidrometeorološki zavod Republike Srpske i Jedinica za koordinaciju poljoprivrednih projekata. Javna preduzeća pod nadzorom Ministarstva su JPŠ "Šume Republike Srpske" i JP "Protivgradna preventiva Republike Srpske", a javne ustanove pod nadzorom Ministarstva su: JU Veterinarski institut "Dr Vaso Butozan" Banja Luka, JU "Vode Srpske" Bijeljina i JU "Ergela Vučijak" Prnjavor.

U Federaciji BiH nadležne institucije za sektor poljoprivrede su **Federalno ministarstvo poljoprivrede vodoprivrede i šumarstva**, odnosno kantonalna resorna ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva (u 7 kantona) ili odjeli za poljoprivredu pri ministarstvima privrede (u 3 kantona). Osnovne organizacijske jedinice u Ministarstvu su resori: Ured ministra, Sektor za poljoprivredu i prehrambenu industriju, Sektor za ruralni razvoj i poljoprivredne savjetodavne službe, Sektor za poljoprivredna plaćanja, Sektor za veterinarstvo, Sektor za vode, Sektor za šumarstvo i lovstvo, Sektor za upravljanje projektima, Sektor za finansije i računovodstvo, Sektor za pravne, kadrovske i opće poslove, Sektor za informatičke sisteme i Jedinica za internu reviziju. U sastavu Ministarstva je Federalna uprava za šumarstvo. Unutrašnje organizacijske jedinice su odjeli, kojih ima 22. Sektor za poljoprivredu i prehrambenu industriju čine četiri odjela. Sektor za ruralni razvoj i poljoprivredne savjetodavne službe je podijeljen na dva odjela, dok sektor za poljoprivredna plaćanja čine tri odjela. U Federaciji BiH su uspostavljene i djeluju dvije samostalne federalne naučno-stručne ustanove (Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo i Federalni agromediterranski zavod Mostar) i jedna ustanova specijalizirana za pitanja poljoprivrednog zemljišta (Federalni zavod za agropedologiju).

U Brčko Distriktu BiH je uspostavljen **Odjel za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine**. Odjel je nadležan za poljoprivredu i ruralni razvoj. U okviru Odjela uspostavljeni su pododjeli, i to: Pododjel za poljoprivredu (uključujući savjetodavnu službu), Pododjel za šumarstvo i vodoprivredu, Pododjel za veterinarstvo i Pododjel za analizu, administrativnu podršku i ruralni razvoj. Inspekcijску funkciju u BD BiH

obavlja Inspektorat BD BiH koji djeluje unutar Ureda gradonačelnika, a uključuje, između ostalog i poljoprivrednu, veterinarsku i fitosanitarnu inspekciju.

2.13.4. BiH u međunarodnim i regionalnim trgovinskim i ekonomskim integracijama

BiH pregovara 18 godina o pristupanju **Svjetskoj trgovinskoj organizaciji**, koje se godinama prolongira. BiH i njeni niži administrativni nivoi će morati da poštuju prava i obaveze koje BiH ispregovara sa STO i pridržavati se odredbi posebnih sporazuma STO - Sporazuma o poljoprivredi, Sporazuma o sanitarnim i fitosanitarnim mjerama i Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualnog vlasništva (bitan zbog zaštite geografskog porijekla poljoprivrednih proizvoda). To će neminovno zahtijevati i prilagođavanje politike podsticanja poljoprivrede.

BiH, u odnosu na **Evropsku uniju** ima status potencijalnog kandidata, obzirom da je 15. februara, 2016. godine, podnesen zahtjev za članstvo u EU i potom 9. decembra 2016., dobila detaljan Upitnik Evropske komisije. Trenutno je u toku priprema i davanje odgovora na Upitnik EK. Nakon prijema odgovora iz BiH, Evropska komisija će pristupiti njihovoj daljoj procjeni, od čega će zavisiti moguća preporuka Evropske komisije Vijeću Evropske unije o tome da li status zemlje kandidata za članstvo u EU može biti dodijeljen Bosni i Hercegovini.

BiH je članica CEFTA-e od 2007. godine. Pored nje, trenutno članice CEFTA-e, su: Srbija, Crna Gora, Makedonija, Albanija i Moldavija. Oko 15% i uvoza i izvoza BiH u 2016. godini bilo je između BiH i članica CEFTA-e. Oko koristi BiH od članstva u CEFTA-i ima dosta kontraverznih stavova. BiH ima veći uvoz od izvoza iz zemalja CEFTA-e. U 2016. godini, pokrivenost BiH uvoza izvozom je bila 67,7%. Međutim, situacija nije povoljnija ni sa drugim ekonomskim grupacijama, pa se može reći da vanjskotrgovinska razmjena BiH i CEFTA-e prati trendove ukupne vanjskotrgovinske razmjene BiH. Ako se fokus suzi samo na poljoprivredno-prehrambene proizvode, BiH tu bilježi deficit koji se vremenom smanjuje. U 2007. godini taj deficit je bio 907 miliona KM, a 2015. godine 582 miliona KM.

BiH je 2013. godine, potpisala sporazum o slobodnoj trgovini sa EFTA-om. Vanjskotrgovinska razmjena BiH sa četiri članice EFTA-e je uravnotežena i sa blagim suficitom u korist BiH, a učešće poljoprivrednih proizvoda u toj razmjeni je relativno malo.

2.13.5. Obrazovne i naučno-istraživačke institucije u sektoru poljoprivrede

Na osnovu podataka o ostvarenim prosječnim prinosima, tehnološkim propustima tokom proizvodnje, nedovoljno iskorišćenim raspoloživim resursima i drugim problemima sa kojima se susreću poljoprivredni proizvođači u BiH, očito je da im, pored drugih limitirajući faktora, nedostaje znanje. Znanje se može steći redovnim i naknadnim obrazovanjem i *ad hock* obukama. Kadrovi za potrebe sektora poljoprivrede u BiH se obrazuju u srednjim poljoprivrednim školama i na poljoprivrednim, poljoprivredno-prehrambenim ili veterinarskim fakultetima (3 u Republici Srpskoj, 6 u Federaciji BiH). Pored toga, dio kadrova se dodatno obrazuje u sklopu programa cjeloživotnog učenja.

2.13.6. Poljoprivredne savjetodavne službe

Trenutna struktura poljoprivredne savjetodavne službe u okviru BiH, uspostavljena je kroz dva projekta koje je finansirala EU (PFAP i ESP), krajem devedesetih godina prošlog vijeka. Po

završetku tih projekata poljoprivredna savjetodavna služba je nastavila da funkcioniše kao javna savjetodavna služba, čije finansiranje su preuzela entitetska ili kantonalna ministarstva poljoprivrede, između ostalog i zbog toga što nije bilo realno da ta služba preživi pružajući svoje usluge na komercijalnoj osnovi.

Republika Srpska: Poljoprivredna savjetodavna služba u Republici Srpskoj je desetak godina bila samostalna agencija, a nakon reorganizacije MPŠV Republike Srpske od 2013. godine, u njegovom je sastavu kao poseban Resor za pružanje stručnih usluga u poljoprivredi. Ovaj resor ima 78 zaposlenih i pored centralne kancelarije u Banjoj Luci, ima 7 područnih centara (Banja Luka, Prijedor, Gradiška, Dobo, Bijeljina, Sokolac i Trebinje).

Federacija Bosne i Hercegovine: Ako se uzme u obzir da je savremeni transfer znanja u poljoprivredi niz sistemski uvezanih procesa naslonjenih na obrazovanje, poljoprivredna istraživanja, primjenu informacionih tehnologija, stalno usavršavanje savjetodavaca, itd, onda se može reći da u Federaciji BiH postoje fragmenti ovog sistema. U Federaciji BiH još uvijek nema kapaciteta koji bi omogućili realiziranje čak i zastarjelog pristupa transferu znanja u poljoprivredi, koji se, gotovo u potpunosti, oslanja na djelovanje poljoprivredne stručno-savjetodavne službe prema modelu povremene obuke i obilaska poljoprivrednika.

I dalje se jedan dio savjetodavnih usluga za poljoprivredne proizvođače odvija na projektnoj osnovi, s ograničenim vremenskim trajanjem i geografskim prisustvom, u okviru projekata koje finansiraju međunarodne finansijske i razvojne organizacije/institucije (USAID, SIDA, IFAD, Svjetska banka i dr.).

2.14. Finansiranje poljoprivrede

Poljoprivredna gazdinstva i privredna društva svoje investicijske i tekuće potrebe finansiraju iz više izvora: sopstvena sredstva, krediti komercijalnih banaka i MKO/MKD, donacije, podsticaji i drugi izvori (lizing, zajednička ulaganja i sl.). Sitna poljoprivredna proizvodnja, čiji nositelj su poljoprivredna gazdinstva, tradicionalno slabo koristi eksterne izvore finansiranja, dok su privredna društva (akcionarska društva, društva s ograničenom odgovornošću, zadruge i dr.), uglavnom orijentirana prema kreditima. Korištenja nekih razvijenijih oblika finansiranja, kao što su lizing, faktoring, forfeting, kreditiranje na bazi skladišnice i sl. gotovo da i nema u praksi.

Banke su uglavnom orijentirane prema privrednim društvima (one čak i ne klasificiraju posebno kredite odobrene fizičkim licima za poljoprivrednu djelatnost), a MKO su pretežno orijentirane prema fizičkim licima, među kojima je značajan broj poljoprivrednih gazdinstava. Prema podacima entitetskih agencija za bankarstvo, pravna lica su komercijalnim bankama u BiH dugovala između 200 i 250 miliona KM (oko 2% glavnice ukupno odobrenih kredita pravnim licima). Broj i iznos mikrokredita odobrenih pravnim licima od strane MKO/MKD je zanemariv, ali su one glavni kreditori poljoprivrednih gazdinstava čiji dug prema MKO je oko 200 miliona KM, što čini 35-50% njihovog kreditnog portfolija. MKO odobravaju kredite poljoprivrednicima brzo i uz pojednostavljenu proceduru, ali je cijena toga visoka kamatna stopa. Iako efektivne kamatne stope mikrokredita imaju trend pada, njihov prosječan nivo je na kraju 2015. godine bio 20% (za kratkoročne kredite), odnosno 22% (za dugoročne kredite).

Zdrava ekonomska logika nalaže da je opravdano zaduživati se samo ukoliko je profitna stopa veća od kamatne stope, što mali broj investitora iz sektora poljoprivrede može da zadovolji, a na čemu banke rigoroznije insistiraju prilikom ocjene kreditnih zahtjeva. Zbog toga poljoprivrednicima, kao izvor zaduživanja, preostaju jedino mikrokreditne organizacije.

Apsurdna je situacija da se niskoprofitna poljoprivreda u BiH pretežno finansira skupim mikrokreditima.

Ovaj problem djelimično je rješavan uspostavljanjem namjenskih kreditnih linija za poljoprivredu posredstvom Investiciono razvojne banke Republike Srpske i Razvojne banke Federacije BiH, uz duže rokove otplate i niže (uglavnom limitirane), kamatne stope.

U Republici Srpskoj je u periodu 2008.-2016. godina iz izvora Investiciono razvojne banke Republike Srpske odobreno preko 2.000 kredita za poljoprivredu, čija glavica je iznosila 119 miliona KM. Ovi krediti plasirani se preko posrednika, komercijalnih banaka i MKO/MKD, uz limitiranu kamatnu maržu.

I u Federaciji BiH Razvojna banka Federacije BiH direktno ili posredno kreditira i poljoprivredu. Trenutno su u ponudi krediti za finansiranje poljoprivredne proizvodnje sa rokom otplate od 18 mjeseci do 10 godina, sa grejs periodom u skladu sa vrstom djelatnosti i efektivnom kamatnom stopom od 3,1% na godišnjem nivou.

Određene kreditne linije za poljoprivredu postoje i u okviru određenih projekata, prije svega projekata finansiranih od strane IFAD u okviru kojih se također nastoje osigurati povoljna kreditna sredstva za specifične ciljne grupe i slabije razvijena područja.

U nemogućnosti da osigura (povoljan) kredit poljoprivrednici se okreću podsticajima i donacijama kao alternativnim izvorima ili odustaju od investiranja.

Poljoprivredno osiguranje u okviru BiH je također nerazvijeno. Polise osiguranja usjeva, plodova i životinja zaključuje mali broj poljoprivrednih gazdinstava i pored činjenice da oba ministarstva poljoprivrede subvencioniraju dio troškova poljoprivrednog osiguranja.

2.15. Društveno-ekonomska ocjena stanja u ruralnim područjima

Za ruralni razvoj je značajno od čega i kako živi stanovništvo u ruralnim područjima u okviru BiH. Za potrebe izrade ovog strateškog dokumenta nisu vršena dodatna istraživanja o stanju u ruralnim područjima, tako da se iznesene konstatacije oslanjaju na druge dostupne izvore. Neki od tih izvora su povremene ankete domaćinstava, kao i rezultati anketiranja 724 poljoprivredna domaćinstva na području Republike Srpske, početkom 2014. godine.

2.15.1. Izvori prihoda

Kada su seoska domaćinstva anketirana u BiH 2012. godine (UNDP, 2012.), razvrstana u šest tipičnih grupa, došlo se do neočekivanog podatka, da samo 6% ruralnih domaćinstava u BiH ostvaruje svoj prihod uglavnom od poljoprivrede, a čak 52,1% od neke druge zaposlenosti i 35,9% od raznih vidova podrške (preostalih 2,5% od povremenih usluga; 1,3% od imovinskih prihoda; 1,3% od iz mješovitih izvora i 1% od samozapošljavanja). 35% anketiranih ruralnih domaćinstava nije se bavilo uopće poljoprivredom, 16% ih je imalo samo okućnicu (<0,1 ha ili UGS), 37% mali posjed (0,1-3 ha ili UGS), a samo 13% bi se moglo smatrati komercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima (>3 ha ili 3 UGS). Iako prethodno predstavljena situacija ne mora biti potpuno tačan odraz stvarnog stanja (jer se bazira na anketnom istraživanju), ona ukazuje na složenosti situacije u ruralnim područjima u okviru BiH u kojima za značajan dio stanovništva poljoprivreda nije osnovna djelatnosti i primaran izvor prihoda. Dobrovoljno ili prinudno "bježanje" ruralnog stanovništva ka drugim izvorima prihoda, posljedica je deagrarizacije ruralnih područja koja se ogleda u smanjenju obrađenih površina i grla stoke, čiji glavni uzroci su nemogućnost prodaje proizvedenih proizvoda i nezadovoljstvo (niskim) otkupnim cijenama.

2.15.2. Ruralna infrastruktura

Drugi aspekt života u ruralnim područjima je dostupnost infrastrukture. U nedostatku drugih izvora, u nastavku su predstavljeni podaci iz Ankete domaćinstava iz 2012. godine (UNDP, 2012.): Tekuću vodu u kući je imalo 83% ruralnih domaćinstava, 32% ih je imalo kanalizaciju (a 62% septičku jamu), a 99% ih se grijalo individualno na drva ili ugalj, 63% ih je imalo mobilni telefon, 50% personalni računar, a 44% internet vezu. Ruralnim domaćinstvima su u BiH najbliži prodavnica, osnovna škola i ambulanta, a najudaljeniji pošta, banka i bolnica. Ruralno stanovništvo se najčešće sastaje u kafani ili vjerskom objektu, a slobodno vrijeme najčešće provode gledajući TV.

2.15.3. Demografska situacija

Republiku Srpsku karakterišu negativna demografska kretanja tokom zadnjih deset godina, a Federaciju BiH od 2013. godine. Raspoloživi podaci (broj rođenih, umrlih, prirodni priraštaj, migracijski saldo i dr.), ne obrađuju se posebno za urbana i ruralna područja, za koje ni na nivou BiH, ni entiteta još uvijek nema usvojene metodologije klasifikacije.

Prema rezultatima anketiranja domaćinstava (samo) na području Republike Srpske, prosječan broj članova poljoprivrednih domaćinstava je 4,21 članova, od kojih je 2,21 muških i 2,00 ženskih članova, s prosjekom starosti od 41,75 godina. Nositelji poljoprivrednih gazdinstava u 90,47% slučajeva su muški članovi domaćinstva, dok je samo 9,53% žena nositelja poljoprivrednog gazdinstva i to pretežno u staračkim samačkim gazdinstvima. Obrazovna struktura na poljoprivrednim gazdinstvima na prvi pogled ne izgleda nepovoljno jer 36,64% članova ima srednju stručnu spremu, dok je 31,79% članova završilo osnovnu školu, a visoku stručnu spremu ima 3,83% članova poljoprivrednih gazdinstava. Formalno obrazovanje iz poljoprivredne proizvodnje ima njih samo 2,49% (završenu poljoprivrednu srednju školu 1,80%, a poljoprivredni fakultet 0,69%), dok ih čak 92,82% posjeduje samo iskustvo stečeno praksom (Vaško i sar., 2015.).

2.16. Agroekološki uslovi

Generalno se može reći da su u BiH prisutni brojni agro-okolišni problemi. S jedne strane oni se odnose na narušavanje zdravlja ruralne populacije i ekosistema uopšte, a s druge strane, vezani su za uništavanje prirodnih resursa i za slabiji kvalitet poljoprivrednih biljnih i stočnih proizvoda. Problemi se odnose uglavnom na neadekvatno i nekontrolirano korištenje pesticida, neodgovarajuće upravljanje plodnosti zemljišta i korištenje đubriva. Nadalje, u stočarskoj proizvodnji neodgovarajuće je upravljanje okolišom kada se govori o srednjim i velikim stočnim farmama, te konačno još uvijek je prisutan nizak nivo svijesti o okolišu među poljoprivrednim proizvođačima.

2.16.1. Degradacija zemljišta i upravljanje vodama

Glavni problemi vezani za degradaciju i narušavanje zemljišta i gubitak produktivnog poljoprivrednog zemljišta, prepoznati u Prvom nacionalnom izvještaju o implementaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o borbi protiv dezertifikacije i degradacije zemljišta u BiH, su sljedeći: narušavanje zemljišta eksploatacijom sirovina; deponije; izgradnja stambenih, industrijskih i drugih objekata; povećanje kiselosti zemljišta; erozija, klizišta i ogoljavanje;

degradacija zemljišta uzrokovana ratnim djelovanjima i kontaminacija minama. Dodatni problemi su i nizak nivo svijesti o značaju zemljišta i tla za održivi razvoj i preživljavanje ljudske vrste, nizak nivo planskog korištenja zemljišta, itd. Neusvajanje, nepoznavanje i nepoštovanje Direktive Vijeća 91/676/EEZ od 12. decembra 1991 o zaštiti voda od onečišćenja uzrokovanog nitritima iz poljoprivrednih izvora, kojom je tačno propisana količina nitrata po m² poljoprivrednog zemljišta na godišnjem nivou, samo su jedan od problema sa kojim se BiH poljoprivreda svakodnevno susreće u ovom dijelu.

Prema legislativi u BiH i Federacije BiH pitanje zaštite zemljišta od različitih vidova degradacije se ne uređuje jedinstvenim propisom, već se prepliće kroz više sektorskih propisa kojima se uređuje prostorno planiranje, zaštita okoliša i voda, poljoprivredno zemljište, šume i šumsko zemljište i dr.

U Republici Srpskoj, pitanje zaštite zemljišta od degradacije je regulirano: Zakonom o poljoprivrednom zemljištu („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 93/06, 86/07, 14/10 i 05/12), Zakonom o rudarstvu („Službeni glasnik Republike Srpske, broj 59/12) i Zakonom o šumama („Službeni glasnik Republike Srpske, broj 75/08) kao i nizom drugih propisa.

2.16.2. Upravljanje otpadom

Posebna problematika zagađenja i borbe protiv zagađenja okoliša je upravljanje raznim vrstama otpada, među koje spada i otpad iz poljoprivrede. Animalni otpad nastao kao nusprodukt prehrambene industrije, prije svega otpad nastao iz klaoničkih postrojenja, kao i otpad nastao kao produkt proizvodnje poljoprivrednih proizvoda još uvijek nije na adekvatan način riješen u BiH.

U Republici Srpskoj na snazi je Zakon o nusproizvodima životinjskog porijekla („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 60/13), kojim je predmetna materija detaljno regulirana na prostoru Republike Srpske.

2.16.3. Agro-ekološka politika

U BiH ne postoje agro-ekološke mjere. Analiza zakonodavstva iz oblasti okoliša ukazuje na nedostatak brojnih akata, a u okviru donesenih akata javlja se problem njihove nepotpune usaglašenosti sa standardima i propisima EU kao i neusaglašenosti između zakona koji su doneseni na različitim nivoima vlasti. Osim zakonodavnih, prisutni su i institucionalni problemi u oblasti okoliša.

Federacija Bosne i Hercegovine: Zakon o zaštiti okoliša Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 33/03), osnovni je zakonski akt koji određuju i utvrđuje ciljeve, načela, mjere, odgovornosti, dokumente, finansiranje i nadzor zaštite okoliša na prostoru Federacije BiH. Administracija za ekološka pitanja u Federaciji BiH ima fragmentiranu institucionalnu infrastrukturu (tri nivoa: Federacija, kantoni, općine). U takvoj situaciji nepostojanja snažne horizontalne i vertikalne koordinacije dovelo je do toga da je upravljanje okolišem u Federaciji BiH u značajnoj mjeri neefikasno, neracionalno i neekonomično. Pored resornih ministarstava koja se bave segmentima okoliša, na nivou Federacije BiH postoje i javne stručne institucije koje se bave problematikom okoliša.

Republika Srpska: Slična institucionalna struktura koja prati, nadzire i provodi politike i mjere iz domena agro-ekološke politike je i u ovom entitetu. Ključna dva ministarstva su Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske i Fond za zaštitu životne sredine i

energetsku efikasnost Republike Srpske. Ključni zakon je Zakon o zaštiti životne sredine Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske", br. 53/02,109/05, 71/12 i 79/15), sa većim brojem podzakonskih akata kojima se razrađuje njegova primjena u pojedinim oblastima.

2.16.4. Biodiverzitet i animalni i biljni genetski resursi

U BiH je bilo oko 25.000 ha zaštićenih područja (stanje 2010.), što je oko 0,5% njene teritorije i oko 1% šumskih površina po čemu je BiH među zadnjim zemljama u Evropi.

Federacija Bosne i Hercegovine: Ekološka heterogenost prostora Federacije BiH uslovlila je visok stepen endemičnosti živog svijeta na ovom području. Nju čini preko 450 vrsta i podvrsta vaskularnih biljaka, nekoliko stotina beskičmenjaka, 12 vrsta riba, dvije vrste vodozemaca, četiri vrste gmizavaca, te nekoliko vrsta ptica i sisara. Florističko, faunističko i bogatstvo gljiva FBiH ne ogleda se samo u visokom broju zastupljenih oblika, nego i u visokom stepenu diferenciranosti od srodnika, što svjedoči o vrlo specifičnim procesima geneze života na ovom prostoru. Analiza prostornog ekosistemskog biodiverziteta u periodu 2000.-2006. prema CLC klasama u BiH (šumska vegetacija i ostale prirodne površine; vlažna područja – močvare; vodene površine) pokazuje da nema većih promjena površina (a time i značajnih funkcionalnih promjena) unutar prirodnih ekosistema Federacije BiH za analizirani period.

Republika Srpska: U strategiji zaštite prirode Republike Srpske iz 2011. godine konstatuje se da je stepen istraženosti biodiverziteta u Republici Srpskoj oskudan, uz konstataciju da je stanje najbolje u oblastima ihtiologije i ornitologije. Na osnovu djelimičnih i sporadičnih podataka konstatirano je da je flora, mikro flora i fauna u Republici Srpskoj još uvijek izvanredno bogata, naročito u poređenju s drugim evropskim zemljama. U Republici Srpskoj je 2009. godine osnovan Institut za genetičke resurse Republike Srpske, koji je koordinatorska institucija za provođenje Programa za očuvanje biljnih genetičkih resursa Republike Srpske, koji je Republika Srpska usvojila 2008. godine i time uspostavila pravni okvir za očuvanje biodiverziteta. Pored tog programa, Republika Srpska je 2013. godine usvojila i Program očuvanja šumskih genetičkih resursa. Do sada, Institut je izvršio evaluaciju i genetičku karakterizaciju brojnih tipova i sorti voćaka, vinove loze, ratarskih i povrtarskih biljaka. Do sada je najmanje urađeno na zaštiti životinjskih genetičkih resursa.

Nameće se potreba da se pitanja agro-okoliša integrišu u proces planiranja ruralnog razvoja. Njima bi se trebalo spriječiti uništavanje pejzaža i biodiverziteta, nestanak animalnih i biljnih genetskih resursa (autohtonih sorti i pasmina), gubitak poljoprivrednih površina, te degradacija okoliša izazvana korištenjem neodgovarajućih i tradicionalnih poljoprivrednih praksi uključujući pri tome neadekvatno odlaganje stajnjaka i osoke, te visoku potrošnju pesticida i mineralnih đubriva, naročito kod intenzivnih kultura i uzgoja na oraničnim površinama. Buduće mjere koje će se odnositi na rješavanje agro-ekoloških problema u Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH trebale bi biti u usklađene s onim koje se primjenjuju u okviru EU ZPP, odnosno uvažavajući brojne standarde i propise EU koji reguliraju ovu problematiku, a sve na nivou potrebnih/mogućih budžetskih i institucionalnih kapaciteta.

2.16.5. Proizvodi sa zaštićenim geografskim porijeklom, izvorni i tradicionalni proizvodi

Danas su zahtjevi i očekivanja potrošača u pogledu specifičnosti kvaliteta proizvoda, njegovih osobina i karakteristika proizvoda koji nose oznaku određenog kvaliteta sve veći, a poseban značaj se pridaje brendiranju poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Promoviranje proizvoda

koji imaju određene osobine moglo bi značajno doprinijeti ruralnoj ekonomiji, posebno u područjima s manjim mogućnostima ili u udaljenim područjima, poboljšanjem prihoda poljoprivrednika i zadržavanjem ruralnog stanovništva na tim područjima. Zaštićeni proizvodi su prepoznatljiviji na tržištu i postižu višu cijenu u odnosu na "obične" poljoprivredne i prehrambene proizvode. Direktna veza poljoprivrednog proizvoda s nekim područjem donosi dodatnu vrijednost tom području jer ga čini prepoznatljivijim i poželjnijim za posjetu turista.

EU ima tri vrste zaštite poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda – zaštitu izvornosti PDO, zaštitu geografskog porijekla PGI i zaštitu tradicionalnog ugleda TSG.

U BiH, zbog posebnosti geografskog položaja, prirodnih i klimatskih uslova kao i bogate kulture i tradicije, postoji određeni broj poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda s potencijalom za njihovu zaštitu, koje nisu dovoljno iskorištene. Razlozi za to leže u procesu pokretanja postupka zaštite i u nedovoljnom poznavanju koristi od ovih oznaka. Postupak zaštite traži vrijeme, finansijska sredstva i stručnu osobu koja će voditi cijeli postupak zaštite, te saradivati s nadležnim institucijama. Također, važno je da i proizvođači uvide korist koje mogu imati od zaštite.

Evidentna je i neusklađenost nadležnosti između Agencije za sigurnost hrane BiH i Instituta za intelektualno vlasništvo BiH. Jedan pravni okvir primjenjuje pomenuta Agencija (koja svoje nadležnosti crpi iz Zakona o hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04)), a drugi Institut (koji svoje nadležnosti crpi iz Zakona o industrijskom vlasništvu u BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 03/02) i Zakona o zaštiti oznaka geografskog porijekla („Službeni glasnik BiH“, broj 53/10)). Radi se na izmjeni i dopuni trenutnih propisa kako bi se izbjeglo preklapanje nadležnosti.

2.17. Ravnopravnost (s)polova

BiH je potpisnica svih važnijih međunarodnih konvencija o ravnopravnosti polova i ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama od kojih je svakako najvažnija UN Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena CEDAW. Poseban član ove konvencije odnosi se na unaprjeđenje položaja žena na selu i on obavezuje BiH, kao potpisnicu ove konvencije, da radi na unaprjeđenju socio-ekonomske situacije žena na selu, njihovog pristupa resursima, tržištu i informacijama, te pristupa osnovnoj infrastrukturi i javnim uslugama. Najvažniji domaći pravni akt koji regulira oblast ravnopravnosti polova kao posebno ljudsko pravo je Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj 32/10) koji promovira ravnopravnost polova i zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola i polne orijentacije, te obavezuje sve institucije vlasti, na svim nivoima da izrade, usvoje i provedu programe mjera za implementaciju zakona u svim oblastima. Pitanja ravnopravnosti polova se prepliću s pitanjima iz domena agrarne i ruralne politike. Žene na selu su u većoj mjeri uključene u obavljanje poljoprivrednih poslova koji su slabo ili nikako plaćeni, dok muška radna snaga radi izvan gazdinstva i ostvaruje redovno novčanu naknadu i druge beneficije (zdravstveno i penziono osiguranje). Također, žene tradicionalno obavljaju kućne poslove za što utroše značajan dio vremena u toku dana.

Republika Srpska: Operacionalizirajući jednu od mjera predviđenu Strateškim planom ruralnog razvoja Republike Srpske za period 2009.-2015. Gender centar Republike Srpske je, u saradnji sa MPŠV Republike Srpske, pripremio Akcioni plan za unaprjeđenje položaja žena na selu koji je usvojila Narodna skupština Republike Srpske 2010. godine, a koji je i ažuriran, tako da su donesene nove Smjernice za novi srednjoročni ciklus 2017.-2022. U slučaju

Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske sugeriraju nastavak primjene i finansiranja mjere podrške poslovnim aktivnostima žena na selu i unaprjeđenje rodne ravnopravnosti prilikom pružanja savjetodavnih usluga i programa obuka na selu.

Federacija Bosne i Hercegovine: Federacija BiH nema poseban gender akcioni plan nego svoje aktivnosti usmjerava u skladu sa Gender akcionim planom BiH za period 2013.-2017.

2.18. Donatorska podrška

Zbog ratnih dešavanja u BiH u periodu 1992.-1995. i značajnih materijalnih razaranja, u poslijeratnom periodu je bilo intenzivno prisustvo različitih donatora. Oni su imali brojne intervencije od kojih se značajan dio dešavao u ruralnim područjima (deminiranje, obnova ruralne infrastrukture i stambenog fonda), a donacije su se dijelom odnosile i na obnovu poljoprivrede u BiH (dodjela stoke, poljoprivredne mehanizacije, plastenika, sadnica, sjemena, stočne hrane itd).

MVTEO provodi određene aktivnosti da uspostavi bazu podataka tekuće donatorske pomoći, a aktivnosti se provode na nivou radne grupe u kojoj su zastupljeni predstavnici relevantnih institucija na BiH i entitetskom nivou. U proteklim godinama napravljen je pomak u poboljšanju koordinacije između donatorskih projekata u smislu da MVTEO sada priprema i objavljuje godišnje izvještaje o međunarodnoj (donatorskoj i kreditnoj) pomoći sektoru poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja koji sadrže osnovne podatke o pojedinim donatorima/kreditorima i listu projekata koja uključuje njihov obim/vrijednost. Ipak, i dalje jedan dio donatorske pomoći ostaje neevidentiran u dijelu gdje je pomoć više međusektorska, kao što je podrška za lokalni ekonomski razvoj (što je često aktivno u ruralnim područjima).

EU je historijski najveći donator poslijeratne obnove i razvoja brojnih sektora u BiH, među kojima je i sektor poljoprivrede i ruralnog razvoja, kao i sigurnosti hrane, veterinarstva i fitosanitarnog sektora. Također, značajne donacije EU su bile usmjerene na poboljšanje životnih uslova u ruralnim područjima, kao i za zaštitu prirode. Donacije EU realizirane su u okviru različitih programa (CARDS, PHARE, OBNOVA i dr), a od 2007. godine, se odvijaju putem IPA i EIDHR. U okviru IPA I programa (2007. – 2013.), EU-a je investirala cca 26 miliona EUR u sektor poljoprivrede i ruralnog razvoja, sigurnosti hrane, veterinarstva i fitosanitarni sektor. Također, EU osigurava tehničku podršku BiH fokusiranu na specifična pitanja kroz TAIEX, Twinning i BTSF programe. Uprkos provođenju velikog broja projekata i angažiranju brojnih tehničkih stručnjaka, kako bi se pomoglo rješavanju pitanja u specifičnim sektorskim oblastima, ukupni učinak u BiH je djelomičan. Nedostak političkog dogovora da se podrže reforme u sektoru, doveo je do toga da 2013. godine, EU privremeno obustavi podršku sektoru. Kao preduslov za ponovno angažiranje EU u podršci poljoprivrednom sektoru, BiH i entitetske institucije trebaju da pripreme, usaglase i usvoje Strateški plan ruralnog razvoja BiH, koji će sadržati višegodišnji Akcioni plan i Okvirni budžet. Nacrt ovog dokumenta predstavlja zvanični odgovor institucija na ovaj zahtjev.

U posljednjih deset godina ili duže, USAID i Švedska su također vrlo aktivno pružale podršku sektoru poljoprivrede u BiH, uz značajne resurse i tehničku pomoć koja je pružana privatnom sektoru za poboljšanje konkurentnosti, unaprjeđenje produktivnosti, povećanje standarda kvalitete i izgradnji jačih veza sa ciljanim lancima vrijednosti. U tekućem periodu, putem treće generacije pomoći ovom sektoru, USAID i Švedska vlada trenutno finansiraju najveći projekt podrške poljoprivrednom sektoru, „Projekt razvoja tržišne poljoprivrede II (FARMA II)“.

Određenu pomoć, uglavnom tehničke prirode ili na ekspertskom nivou, pružaju UNDP, FAO, GIZ, SWG RD i još neke međunarodne i regionalne organizacije, prvenstveno finansirane

sredstvima EU. Uz to, različiti bilateralni donatori također osiguravaju ciljane sredstva i tehničku pomoć, uključujući vlade i državne agencije iz Japana, Španije, Italije, Njemačke, Švicarske, Češke Republike, Kine, Kuvajta, Saudijske Arabije, Turske i Slovenije. Bilo je programa i projekata obnove ruralnih područja i poljoprivrede na kreditnoj osnovi, po osnovu korištenja pozajmica od međunarodnih finansijskih institucija (Svjetska banka, IFAD, OFID, i dr.).

Uopće, podrška donatora za ruralni i sektor poljoprivrede u BiH obično je pomalo fragmentirana i loše usklađena tokom posljednjeg dekade ili duže. Stoga postoji namjera da zvanično usvajanje Strateškog plana ruralnog razvoja Bosne i Hercegovine (2018.-2021.) osigura snažniji politički okvir koji će usmjeravati buduće planiranje i koordinaciju donatorske pomoći u narednom provedbenom periodu.

3. Sažetak SWOT analize

Rezime prethodno konstatiranih podsticajnih i ograničavajućih uslova i faktora za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja u BiH rezimiraju sljedeće tabele, urađene na osnovu metodologije SWOT analize.

Tabela 6: SWOT analiza

Prirodni resursi	
S - Snage (Strengths)	W - Slabosti (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Povoljan geostrateški položaj BiH; ▪ Različite agro-klimatske zone koje omogućavaju raznovrsnu poljoprivrednu proizvodnju; ▪ Raspoloživi vodeni resursi za navodnjavanje; ▪ Prisustvo šumskih i neobrađenih poljoprivrednih površina bogatih šumskim, samoniklim, ljekovitom i aromatičnim biljem (mogućnost sticanja dodatnih prihoda); ▪ Relativno dobro očuvana priroda i nezagađen okoliš; ▪ Povoljni ambijentalni uslovi za razvoj ruralnog turizma. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nedovoljna iskorištenost prirodnih resursa (aspekt poljoprivrede, turizam, preduzetništvo); ▪ Neefikasnost sistema upravljanja zemljišnim, šumskim i vodnim resursima; ▪ Česte štete na usjevima i zasadima nastale kao posljedica prirodnih nepogoda (suša, poplava, grad, mraz); ▪ Nesređeno zemljišno-knjižno i katastarsko stanje; ▪ Nedovoljna razvijenost svijesti o potrebi zaštite okoliša i očuvanja biodiverziteta; ▪ Izraženi problemi odlaganja otpada; ▪ Minska polja; ▪ Ne postoji demarkacija manje povoljnih područja za poljoprivrednu proizvodnju (ANC); ▪ Odsustvo LPIS-a.
O - Prilike (Opportunities)	T - Prijetnje (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Opređeljenja FMPVŠ i MPVŠ Republike Srpske o važnosti investiranja u sisteme za navodnjavanja; (korištenje kreditnih sredstava WB i drugih međunarodnih organizacija); ▪ Investiranje u obnovljive izvore energije i čistije tehnologije; ▪ Postojanje većeg broja vladinih i nevladinih organizacija koja se bave problematikom prirodnih resursa; ▪ Klimatske promjene uočene kao važan izazov za definiranje strateških opredjeljenja, mehanizama djelovanja i konkretnih mjera. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Globalne klimatske promjene; ▪ Neodgovarajuća i nedovoljna regulativa koja se bavi problematikom okoliša i prirodnih resursa; ▪ Ugrožavanje biodiverziteta zbog nedovoljne i neadekvatne zaštite.
Poljoprivredna proizvodnja	
S - Snage (Strengths)	W - Slabosti (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Značajne površine neobrađenog zemljišta; ▪ Značajne travnate površine pogodne za ekspanziju stočarske proizvodnje; ▪ Postojanje tradicije bavljenja poljoprivredom; ▪ Solidno poznavanje tehnologije poljoprivredne proizvodnje; ▪ Unaprijeđen sortiment u biljnoj i pasminski sastav u animalnoj poljoprivrednoj proizvodnji; ▪ Povećanje broja i tržišnog učešća velikih komercijalnih proizvođača; ▪ Izražen trend povećanja registriranih poljoprivrednih gazdinstava; ▪ Povećanje konkurentnosti u nekim poljoprivrednim proizvodnjama (vino, jagodasto voće, ribe, povrće); ▪ Rastuća svijest o postojanju standarda u proizvodnji i potrebi njihovog uvođenja u praksu; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Izrazita usitnjenost zemljišnog posjeda; ▪ Nizak udio navodnjavanih u ukupnim obradivim površinama; ▪ Nizak nivo specijalizacije i tržišnosti proizvodnje; ▪ Niski prinosi koji zaostaju za zemljama okruženja i EU prosjecima; ▪ Mala dodana vrijednost kod većine poljoprivrednih proizvoda; ▪ Loša tehničko-tehnološka opremljenost velikog broja gazdinstava; ▪ Nestabilnost prinosa i visoke fluktuacije cijena; ▪ Niska produktivnost u svim granama poljoprivredne proizvodnje; ▪ Nedovoljna proizvodnja domaćeg sjemenskog i sadnog materijala;

<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sačuvane autohtone pasmine domaćih životinja i sorte voća i grožđa. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sadni materijal neujednačenog kvaliteta (izražena prisutnost necertificiranog materijala); ▪ Neadekvatan sortiment/nisko učešće savremenih sorti; ▪ Nizak nivo organizacije i potrebne infrastrukture nakon žetve/berbe poljoprivrednih proizvoda; ▪ Neadekvatno skladištenje na farmama; ▪ Visoki sezonski viškovi; ▪ Niska tehnološka, marketinška i menadžerska znanja poljoprivrednih proizvođača; ▪ Slaba i neadekvatna organiziranost poljoprivrednih proizvođača (nefunkcionalnost i neefikasnost zadruga i udruženja poljoprivrednih proizvođača); ▪ Loš imidž poljoprivrede kao djelatnosti.
O - Prilike (Opportunities)	T - Prijetnje (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Razvoj i promoviranje više tržišnih niša, visokovrijednih poljoprivrednih proizvoda; ▪ Transfer znanja i tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji; ▪ Tehničko-tehnološka modernizacija poljoprivredne proizvodnje; ▪ Intenziviranje poljoprivredne proizvodnje; ▪ Diverzifikacija djelatnosti poljoprivrednih gazdinstava; ▪ Potražnja tržišta za organskim proizvodima; ▪ Mogućnosti za brendiranje i zaštitu autohtonih, tipičnih i regionalnih proizvoda. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Visoka zavisnost poljoprivrednih proizvođača od direktne budžetske podrške; ▪ Nerazvijeno tržište zemljištem; ▪ Neriješeno pitanje restitucije zemljišta; ▪ Regionalno prisustvo zaraznih bolesti i štetočina; ▪ Negativni trendovi u veličini stočnog fonda i zasijanosti oraničnih površina; ▪ Dalja fragmentacija posjeda; ▪ Elementarne nepogode; ▪ Biljne bolesti i štetočine.
Prehrambena industrija	
S - Snage (Strengths)	W - Slabosti (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Postojanje kapaciteta za prihvatanje i preradu sirovina poljoprivrednog porijekla; ▪ Postojanje uspješnih, izvozno orijentiranih preduzeća; ▪ Povećana svijest o važnosti uvođenja standarda u proizvodnji. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Određeni segmenti prehrambene industrije tehnološki zastarjeli, neefikasni i nekonkurentni; ▪ Nizak stepen iskorištenja kapaciteta u prehrambenoj industriji; ▪ Visoka zavisnost od uvoza sirovina (posebno mesna i mlinsko-pekarska industrija); ▪ Slaba vertikalna i horizontalna povezanost; ▪ Tradicionalan asortiman proizvoda i nedovoljno istraživanje potreba kupaca.
O - Prilike (Opportunities)	T - Prijetnje (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jačanje podrške prehrambenoj industriji u pribavljanju inputa od domaćih proizvođača; ▪ Unaprjeđenje kvaliteta proizvodnje, standarda i pouzdanosti nabavke u prehrambenoj industriji; ▪ Jačanje integracije i veza lanca vrijednosti. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nedostatak povjerenja potrošača u poljoprivredno-prehrambene proizvode proizvedene u BiH; ▪ Kontinuirano oslanjanje na uvozne poljoprivredne proizvode, radi nižih cijena i pouzdanosti; ▪ Nedostatak stranih direktnih investicija i nemogućnost osiguranja izvora finansiranja novih investicija; ▪ Neispunjavanje tržišnih standarda i nemogućnost izvoza.
Socio-demografski faktori	
S - Snage (Strengths)	W - Slabosti (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Cjenovno konkurentna radna snaga; ▪ Raznolikost i atraktivnost ruralnog ambijenta; ▪ Rastuća motivacija za saradnju i koordinaciju; ▪ Prilike za samozapošljavanje u poljoprivredi; ▪ Relativno visok procenat ruralnog stanovništva; ▪ Postojanje demokratskog procesa odlučivanja na lokalnom nivou; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nedostatak radne snage (za berbu i druge sezonske poslove) u pojedinim regionima; ▪ Nepovoljna starosna, obrazovna i socijalna struktura ruralne populacije; ▪ Migracije radno sposobnog i obrazovanog stanovništva iz seoskih sredina;

<ul style="list-style-type: none"> ▪ Postojanje određenog broja partnerstava javne uprave, poslovnog i civilnog sektora na lokalnom nivou; ▪ Bogatstvo ruralnog naslijeđa. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nizak nivo kvaliteta života (fizička i javna infrastruktura) u pojedinim ruralnim područjima; ▪ Slab kapacitet organizacija civilnog društva i nizak nivo učešća lokalnog stanovništva u javnom odlučivanju; ▪ Slabo razvijena fizička, društvena i uslužna infrastruktura u ruralnim područjima.
O - Prilike (Opportunities)	T - Prijetnje (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Značajna zainteresiranost za seoski turizam i druge oblike ruralnog turizma; ▪ Mogućnost raznolike turističke ponude ruralnih područja tokom cijele godine; ▪ Osnivanje Lokalnih akcionih grupa i korištenje sredstava LEADER fondova; ▪ Stvaranje novih radnih mjesta kroz izgradnju preduzetničkih kapaciteta (ljudskih i materijalnih) u ruralnom području; ▪ Izrada lokalnih strategija i projekata ruralnog razvoja; ▪ Umrežavanje lokalnih zajednica/regija i razmjena dobrih praksi sa EU regijama/lokalnim zajednicama. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Porast migracije na relaciji selo-grad, starenje ruralnih domaćinstava, odlazak mlade i obrazovane populacije; ▪ Neravnomjeran regionalni razvoj; ▪ Neprikladnost obrazovnih sistema u BiH potrebama moderne ekonomije (ruralni razvoj); ▪ Loš imidž i nerazumijevanje pojma "ruralan"; ▪ Nepovoljan status poljoprivrednih proizvođača (bez formalnog zaposlenja, većinom bez zdravstvenog i penzionog osiguranja).
Tržište i konkurentnost	
S - Snage (Strengths)	W - Slabosti (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Poboļšana integracija lanca vrijednosti u određenim podsektorima; ▪ Razne ciljane niše poljoprivredno-prehrambenih proizvoda konkurentne kako na domaćem, tako i na međunarodnim tržištima; ▪ Određeni primjeri razvoja i trgovine visokotehnološkim, visokovrijednim proizvodima. ▪ Primjena mehanizama podrške i zaštite domaće proizvodnje; ▪ Očuvan značaj zelenih pijaca za snabdijevanje svježim voćem i povrćem; ▪ Dobro snabdjeveno tržište inputa; ▪ Dostupnost sirovina iz domaće proizvodnje; ▪ Razvijen sistem otkupa i kontrole kvaliteta u sektoru mljekarstva; ▪ Naučna istraživanja u interesu poljoprivrede i transfer njihovih rezultata u praktičnu primjenu. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nedovoljno razvijen poljoprivredno-prehrambeni lanac snabdijevanja; ▪ Nedovoljno informacija sa tržišta/nerazvijen tržišno-informacioni sistem; ▪ Niska svijest o potrebi horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvođača; ▪ Velika ovisnost o uvozu i visoke cijene inputa i repromaterijala; ▪ Generalno nizak nivo cjenovne konkurentnosti domaće poljoprivredne proizvodnje; ▪ Nepovoljan vanjskotrgovinski bilans kod najvećeg broja poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (deficit); ▪ Nezaovoljavajući nivo primjene higijenskih i okolišnih i standarda kvaliteta i nedostatak resursa za podršku sistema kontrole; ▪ Nedostatak skladišnih kapaciteta; ▪ Neadekvatna granična kontrola prilikom uvoza hrane ▪ Nizak nivo prilagođenosti zahtjevima tržišta; ▪ Loša infrastruktura u većini ruralnih područja; ▪ Niska kupovna moć stanovništva; ▪ Slab marketing proizvoda.
O - Prilike (Opportunities)	T - Prijetnje (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Porast potražnje za hranom na globalnom nivou; ▪ Povećanje standarda kvaliteta i prodaje hrane domaće proizvodnje (supstitucije uvoza); ▪ Veća tržišna orijentacija poljoprivrednih proizvođača; ▪ Uspostavljanje efikasnog sistema otkupa i distribucije poljoprivrednih proizvoda, ▪ Razvoj aranžmana za ugovaranje proizvodnje; ▪ Pristup regionalnim tržištima kroz CEFTA i druge sporazume o slobodnoj i preferencijalnoj trgovini; ▪ Bolja snabdjevenost repromaterijalima; ▪ Trend rasta potražnje za tradicionalnim, autohtonim te proizvodima sa oznakom geografskog porijekla; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Globalna ekonomska kriza; ▪ Ubrzani proces prihvatanja EU regulativa iz oblasti proizvodnje i prometa hrane; ▪ Orijehtacija trgovine prema uvozu hrane; ▪ Niska lojalnost domaćih potrošača prema proizvodima domaćeg porijekla; ▪ Nestabilnost cijena inputa i najskuplji repromaterijali u regionu; ▪ Nizak nivo zaštite domaće proizvodnje; ▪ Nedovoljna zaštita kulturnog, historijskog i prirodnog naslijeđa; ▪ Prisutna siva ekonomija.

<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jačanje komplementarnih privrednih grana (turizam i ugostiteljstvo); ▪ Kvalitetnije i dostupnije savjetodavne usluge ▪ Razvoj preduzetništva u ruralnim područjima. 	
Političko, pravno i institucionalno okruženje	
S - Snage (Strengths)	W - Slabosti (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Postojanje strateških dokumenata za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja u oba enteta (iako se uglavnom ne provode); ▪ Postojanje naučnih i obrazovnih institucija za transfer znanja; ▪ Postojanje međunarodno prepoznate certifikacijske kuće za certifikaciju organske proizvodnje ; ▪ Sve veći broj zakonske regulative u kontekstu približavanja pravnoj stečevini EU (ali je nivo usklađenosti između nivoa upravljanja ograničen; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sporo usklađivanje sektora sa EU i drugim međunarodnim okvirnim politikama; ▪ Nedostatak sistema za analizu/praćenje i/ili evaluaciju efikasnosti prethodnih, sadašnjih ili planiranih politika o sektorskom učinku; ▪ Neadekvatna poljoprivredna statistika (uključujući podatke popisa) i/ili pouzdane sektorske informacione sisteme za usmjeravanje efikasnog donošenje politika; ▪ U odnosu na potreba, nedovoljno razvijen sistem savjetodavne i stručne pomoći; ▪ Institucionalni, politički i zakonodavni okvir koji nije u potpunosti usklađen sa EU praksom i standardima.
O - Prilike (Opportunities)	T - Prijetnje (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Strateški dokumenti, detaljni akcioni planovi i namjenski budžeti za razvoj poljoprivrede i ruralnog razvoja u BiH entitetima i opredjeljenje za postepeno prilagođavanje sa EU, u podršku konkurentskim ciljevima; ▪ Restrukturiranje i izgradnja kapaciteta svih sektorskih upravljačkih struktura, usmjeravano najboljim EU i međunarodnim praksama; ▪ Uspostavljanje efikasnih kapaciteta i sistema za kreiranje, programiranje, upravljanje, koordinaciju, analizu, praćenje i evaluaciju politika; ▪ Dodatni EU fondovi za pretpristupno prilagođavanje i jačanje struktura i sistema poljoprivrednog sektora; ▪ Jacanje aktera na lokalnom nivou u svim oblastima ekonomije i društva ▪ jačanje javno-privatnih partnerstava u realizaciji investiciojskih programa i u procesu upravljanja 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Politička nestabilnost i loše poslovno okruženje; ▪ Nedostatak političke posvećenosti za podršku većim ulaganjima u ruralni razvoj; ▪ Zavisnost poljoprivredne politike od ukupnih društveno-političkih odnosa unutar i van BiH; ▪ Loš imidž BiH zbog proteklog rata, političke nestabilnosti i ekonomske nerazvijenosti; ▪ Nerazvijen i nepouzdan informacioni sistem u poljoprivredi i nedovoljana logistička podrška (prognozne službe, registri, katastar i dr.); ▪ Liberalan spoljnotrgovinski režim; ▪ Zastoj u EU integracijskim procesima; ▪ Nedostatak sredstava za provođenje političkih i ekonomskih reformi.
Finansiranje poljoprivrede	
S - Snage (Strengths)	W - Slabosti (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Određene ponude novčanih kredita u poljoprivredno-prehrambenom sektoru; ▪ Različite opcije mikrokreditnog finansiranja dostupne za podršku malim poljoprivrednicima; ▪ Kontinuirano izdvajanje budžetskih sredstava za finansiranje poljoprivredne proizvodnje; ▪ Zakonski postavljeno i uređeno finansiranje u poljoprivredi; ▪ Značajni izvori finansiranja iz međunarodnih kreditnih sredstava i međunarodnih projekata i donacija. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Niži poticaji za poljoprivredu u odnosu na EU i većinu zemalja regiona; ▪ Neadekvatna struktura distribucije podsticajnih sredstava sa prevagom na podršku tekućoj proizvodnji na uštrb ruralnog razvoja i dugoročnih investicija; ▪ Nedostatak vlastitog kapitala poljoprivrednih proizvođača; ▪ Nepovoljni uslovi eksternog finansiranja; ▪ Kreditiranje i drugi izvori finansiranja neprilagođeni specifičnostima poljoprivrede; ▪ Nedovoljna budžetska podrška za poljoprivredu; ▪ Teritorijalno/entiteski neujednačena budžetska podrška i nejednak položaj poljoprivrednih proizvođača ; ▪ Mjere podrške su nedovoljno transparentne, procedure za apliciranje komplikovane, a monitoring utroška sredstava nerazvijen (neefikasan);

O - Prilike (Opportunities)	T - Prijetnje (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Spremnost poljoprivrednih proizvođača za korištenje kreditnih sredstava ▪ Poljoprivreda i dalje među vodećim privrednim granama u BiH koja se podržava od strane međunarodnih organizacija ▪ Pristup pretprikladnim fondovima Evropske unije za ruralni razvoj; ▪ Pristup fondovima Evropske unije za institucionalnu izgradnju i prekograničnu saradnju; ▪ Pristup fondovima Evropske unije za razvoj civilnog društva, fondovima za naučna istraživanja (HORIZON 2020 i drugi) i nekim drugim strukturnim fondovima. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nepostojanje zakonske regulative za formiranje štedno-kreditnih organizacija (FBiH). ▪ Slabo zastupljeno poljoprivredno osiguranje. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Kontinuirani fokus na neefikasne, društveno orijentirane proizvodne poticaje (umjesto na promoviranje komercijalne poljoprivrede); ▪ Nekoizostnost i nestabilnost budžetskih transfera u implementaciji mjera poljoprivredne politike; ▪ Smanjen interes i prisustvo donatora i stranih investitora; ▪ Ograničenost domaćih izvora za razvoj ruralnih područja; ▪ Politička nestabilnost i nefunkcionalnost institucija vlasti; ▪ Pogoršanje sigurnosne situacije i rizika za investicije; ▪ Sporo prilagođavanje privredne strukture u uslovima brzog tehnološkog napretka; ▪ Smanjenje kreditnog rejtinga i neizvršavanje obaveza prema kreditorima; ▪ Neispunjavanje uslova za ostvarivanje prava na pristup EU fondovima; ▪ Elementarne nepogode i prirodne katastrofe.

4. Strateška vizija

Vizija sektora poljoprivrede i ruralnih područja za period 2018.-2021. godina upućuje na određene pomake koji će biti ostvareni u sektoru poljoprivrede i u ruralnim područjima u BiH:

Unaprijeđena konkurentnost poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i kvaliteta života u ruralnim područjima za sve društvene grupe, a naročito mlade, uz osiguranje odgovarajuće zaštite okoliša kroz efikasnije iskorištavanje raspoloživih resursa, unaprijeđen kvalitet proizvoda i povećan nivo investicija u cilju podsticanja restrukturiranja, modernizacije, primjene inovacija i promoviranje diverzifikacije ekonomije ruralnih područja.

Ova vizija je izrađena na osnovu identificirane analize snaga, slabosti, prilika i prijetnji (SWOT) razvoja poljoprivrede i ruralnih područja i načina na koje se politika poljoprivrede i ruralnog razvoja u BiH može suočiti sa ovim osnovnim izazovima, istovremeno usklađujući svoje strukture, sisteme, politike i programe sa ZPP EU.

5. Strateški ciljevi i mjere

Šest osnovnih strateških ciljeva razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u BiH za period 2018.-2021. godina su:

- I Osiguranje stabilnosti dohotka i izjednačavanje uslova poslovanja sa okruženjem;
- II Jačanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva i ruralnih područja kroz povećanje nivoa investicija i unaprjeđenje prijenosa znanja i promoviranje inovacija;
- III Unaprjeđenje tržišnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kroz povećanje dodane vrijednosti, poboljšanje standarda kvaliteta i sigurnosti, i jačanje veza unutar lanaca vrijednosti;
- IV Održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama;
- V Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima kroz ostvarivanje novih izvora prihoda i unaprjeđenje fizičke infrastrukture, društvene uključenosti i dostupnosti javnih usluga;
- VI Unaprjeđenje institucionalnih sistema i kapaciteta i harmonizacija pravnog okvira, iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, na svim nivoima vlasti u skladu s ustavnim nadležnostima, u pravcu postepenog približavanja zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU.

Ovi ciljevi pružaju širi okvir za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja (jačanje konkurentnosti, unaprjeđenje tržišnosti, održivo upravljanje prirodnim resursima, poboljšanje kvaliteta života i unaprjeđenje institucionalnih i zakonodavnih kapaciteta), i istovremeno, nastoje uvažiti aktuelne strateške prioritete koje su odredili entiteti i Brčko Distrikt BiH.

I Osiguranje stabilnosti dohotka i izjednačavanje uslova poslovanja sa okruženjem

Dohoci u različitim oblastima poljoprivredne proizvodnje su niski i nestabilni te će se sredstvima namijenjenim za finansiranje navedenog strateškog cilja osigurati stabilnost i sigurnost prihoda na poljoprivrednim gazdinstvima te nastojati izjednačiti položaj domaćih proizvođača u odnosu na starne.

Učešće poljoprivrede u bruto domaćem proizvodu je dosta visoko, također je veliki i broj stanovnika koji se stalno ili povremeno bavi poljoprivrednom proizvodnjom, što ukazuje da su poljoprivreda i njen razvoj vrlo bitni, kako s ekonomskog, tako i sa socijalnog stanovišta.

Unaprjeđenje poljoprivredne proizvodnje prvenstveno se postiže kroz povećanje obima i produktivnosti poljoprivredne proizvodnje i osiguranje stabilnosti dohotka poljoprivrednih proizvođača, a potom i kroz jačanje konkurentnosti kroz povećanje nivoa investicija, stepena tržišnosti i finalizacije poljoprivredne proizvodnje.

Dodatni izazov unaprjeđenja poljoprivredne proizvodnje je usitnjenost posjeda, stoga u narednom periodu neophodno je iznaći optimalna rješenja za ukupnjavanje posjeda i organizaciju proizvodnje na velikom broju proizvodnih jedinica i objedinjavanje njihove heterogene ponude proizvoda.

Tržišni sistem privređivanja karakteriše slobodna konkurencija i pravo poljoprivrednih proizvođača da sami odlučuju šta će proizvoditi, kada i kako će prodati robu. S jedne strane sloboda u pristupu tržištu donosi koristi nekim poljoprivrednim proizvođačima, s druge strane konkurencija je vrlo visoka, a zbog obaveza koji proizilaze iz međunarodnih ugovora mali je broj mjera koje mogu preduzeti nadležne institucije da zaštite domaću proizvodnju.

Evidentan problem domaće poljoprivredne proizvodnje je niska produktivnost, što se može unaprijediti promjenom tehnologije proizvodnje, prilagođavanjem strukture proizvodnje prirodnim i drugim komparativnim prednostima, upotrebom adekvatnog sortimenta i rasnog sastava, a sve to je moguće postići uz bolju saradnju naučno istraživačkih institucija i savjetodavaca s proizvođačima.

S druge strane poziciju domaćih proizvođača na otvorenom tržištu EU, kojem imaju pristup, ugrožava visok nivo finansijske podrške koju dobijaju EU proizvođači, što ih uz faktor niske ekonomije obima u odnosu na EU proizvođače čini manje konkurentnim, što je još jedan od razloga zadržavanja visokog nivoa direktne podrške.

U poljoprivrednoj proizvodnji dominiraju proizvodi koji imaju malu dodanu vrijednost, stoga treba favorizirati proizvodnju koja donose veću tržišnu vrijednost.

II Jačanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva i ruralnih područja kroz povećanje nivoa investicija i unaprjeđenje prijenosa znanja i inovacija:

Modernizacija gazdinstava i prerađivača dovest će do povećanja produktivnosti i efikasnosti poljoprivredne proizvodnje i prerade u svrhu stvaranja dodatne vrijednosti, a samim tim i povećanja konkurentnosti domaćih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na domaćem i inostranom tržištu.

Investicije u modernizaciju objekata, mehanizaciju i opremu, povećanje brojnosti i kvaliteta stočnog fonda, povećanje površina pod trajnim zasadima (voćnjaci i vinogradi) i zaštićenim prostorima (plastenici i staklenici), razvoj akvakulture, povećanje intenziteta korištenja

obradivih površina kroz provođenje irigacija i jačanje infrastrukture u doradi, preradi i distribuciji su neke od aktivnosti koje direktno utiču na dugoročno povećanje konkurentnosti poljoprivrednih gazdinstava. Ova podrška bi trebala biti povezana sa kontinuiranim direktnim plaćanjima/podsticajima za proizvođače, koja će se postepeno usklađivati s mjerama direktne podrške koje su podržane kroz ZPP. Cilj je jačanje veza između takvih poticaja za proizvođače i unaprjeđenje dobrih poljoprivrednih i okolišnih praksi.

Za finansiranje investicija, pored vlastitih sredstava poljoprivrednih proizvođača i podsticaja, neophodno je osigurati povoljna kreditna sredstva komercijalnih banaka i drugih finansijskih institucija koje će pratiti ta ulaganja s odgovarajućim kreditnim proizvodima. Krupnije investicije u navodnjavanje i odvodnjavanje, čiji nositelj nisu pojedinačna gazdinstva, treba realizirati putem javnih ulaganja ili kroz model privatno-javnog partnerstva.

Drugi aspekti povećanja konkurentnosti će također imati značajnu ulogu kroz postepeno povećanje znanja i vještina poljoprivrednih proizvođača i svih drugih učesnika u lancu vrijednosti kroz njihovo školovanje i naknadno stručno usavršavanje u čemu značajnu ulogu ima savjetodavna služba, javne ili privatne savjetodavne mreže.

Ovaj sistem nadopunjuju naučna i primijenjena istraživanja, koja mogu pružiti praktične i demonstrirane rezultate, a koja će se podržati, kako bi postala još značajnija u promoviranju i primjeni novih tehnologija i inovacija u sektoru.

Različiti sistemi certifikacije kvaliteta i porijekla poljoprivredno-prehrambenih proizvoda će također biti podržani i doprinijet će povećanju standarda i cjelokupne konkurentnosti, jer na taj način proizvodi dobijaju veću dodatnu vrijednost i otvaraju se mogućnosti za njihov izvoz, što će doprinijeti unaprjeđenju tržišnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

III Unaprjeđenje tržišnosti kroz povećanje stepena finalizacije, poboljšanje kvaliteta i sigurnosti, uvođenje standarda i povezivanje unutar lanaca vrijednosti:

Osposobljavanje poljoprivredno-prehrambenog sektora u BiH da ostvari profit u otvorenoj ekonomiji slobodnog tržišta, kakvo je tržište u BiH nakon njegove liberalizacije, konačni je barometar vrednovanja proizvodnje kroz kreiranje jačih identiteta proizvoda uz primjenu međunarodno priznatih standarda kvaliteta i zdravstvene ispravnosti hrane, efikasniju proizvodnju i uvezivanje u lance vrijednosti u kojim su proizvođači, prerađivači i trgovci, čime će biti omogućeno širenje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz BiH na domaća i međunarodna tržišta.

Podrška će biti pružena jačanju organiziranja i međusobnog povezivanja poljoprivrednih proizvođača, kupaca i prerađivača njihovih proizvoda, jačanje prepoznatljivosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na domaćem i međunarodnom tržištu, uvođenje certificiranih međunarodnih standarda kvalitete, jačanje kontrolno inspekcijske infrastrukture vezane za kvalitet i sigurnost poljoprivredno-prehrambenih proizvoda porijekom iz BiH, razvijanje mehanizama za implementaciju propisa o zaštiti dobrobiti životinja, jačanje sposobnosti sektora za uključivanje u globalne lance vrijednosti.

IV Održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagodavanje klimatskim promjenama:

Cilj održivog upravljanja prirodnim resursima je odgovorno upravljanje raspoloživim prirodnim resursima kroz: promoviranje i jačanje poljoprivrednih praksi ugodnih po okoliš; izjednačavanje uslova poslovanja u područjima s prirodnim ograničenjima i očuvanje vrijednih pejzaža; jačanje sistema upravljanja vodom u poljoprivredi; jačanje svijesti o klimatskim

promjenama, njenim posljedicama i metodama za ublažavanje ili zaštitu sektora od takvih promjena; promocija korištenja obnovljivih izvora energije i korištenja otpada iz poljoprivrede; revitalizacija i očuvanje pašnjačkih površina; unaprjeđenje biodiverziteta i očuvanje autohtonih genetskih resursa; zaštita i unaprjeđenje plodnosti tla; uspostavljanje i jačanje mehanizama održivog upravljanja zemljištem.

Faktori koji utiču na pristup prirodnim resursima u BiH, a na koje je neophodno uticati, su i kontaminiranost poljoprivrednog zemljišta minama, posebno u područjima pogođenim poplavama i klizištima, neriješeni imovinsko-pravni odnosi, nepostojanje dobrih praksi uređenja zemljišnih površina poput arondacije i komasacije, demografski problemi i sl.

V Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima kroz ostvarivanje novih izvora prihoda i unaprjeđenje fizičke infrastrukture, društvene uključenosti i dostupnosti javnih usluga:

Podrška stabilnosti prihoda poljoprivrednih gazdinstava ostvarivat će se i kroz smanjenje razlika u uslovima poslovnog okruženja u različitim regionima unutar BiH ali i šire, unaprjeđenje dobne i obrazovne strukture ruralne populacije, diverzifikacija poljoprivrednih i nepoljoprivrednih aktivnosti na ruralnom području, zaštita i očuvanje prirodne i kulturne baštine, unaprjeđenje infrastrukture i usluga od važnosti za ruralnu populaciju.

U cilju iskorištavanja neiskorištenih resursa u ruralnom području, smanjenja rizika poslovanja poljoprivrednih proizvođača, osiguranja stabilnosti dohotka i povećanja prihoda, podržat će se promoviranje diverzifikacije ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima, te pružiti mogućnost za kreiranje novih radnih mjesta na i van gazdinstva odnosno u i van poljoprivredne proizvodnje. Ulaganjima u obrazovanje ruralne populacije, kulturu i socijalnu infrastrukturu, unaprijedit će se dobna struktura seoskog stanovništva i doprinijeti smanjenju depopulacije ruralnih područja.

U sklopu mjera agrarne i ruralne politike posebnu pažnju i dodatne napore treba posvetiti unaprjeđenju položaja žena i mladih na selu, kroz kreiranje ciljnih programa njihovog zapošljavanja i davanje određenih dodatnih podsticaja u sklopu raspoloživih mjera podrške.

VI Unaprjeđenje institucionalnih kapaciteta i harmonizacija pravnog okvira, iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, na svim nivoima vlasti u skladu s ustavnim nadležnostima, u pravcu približavanja zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU:

Efikasna realizacija prethodnih ciljeva ruralnog razvoja mora istovremeno da prati stvaranje i unaprjeđenje neophodnih institucionalnih i pravnih okvira za provođenje strateških ciljeva i mjera, odnosno stvaranje pogodnog ambijenta za razvoj sektora u cjelini. Zbog toga, većina zadataka i aktivnosti u okviru ovog cilja predstavlja preduslov za realizaciju strateške platforme u cjelini.

To se, prije svega, odnosi na ubrzavanje i harmonizaciju aktivnosti kod preuzimanja *acquis*, jačanje institucionalnih kapaciteta, postepeno i racionalno uvođenje mjera agrarne politike sličnih onima u ZPP EU, jačanje saradnje i koordinacije svih interesnih grupa u cilju poboljšanja položaja i ugleda poljoprivrede u društvu.

Jasno je da bez potpunog i dobro uspostavljenog zakonodavnog okvira, usklađenog sa EU odredbama, u praksi neće biti moguće provesti efikasan sistem kontrole koji garantuje sigurnu proizvodnju i konzumiranje hrane. Svaka neusklađenost sa pravnim propisima EU, eventualna je prepreka za napredovanje u pregovorima za pristup EU.

Sektor poljoprivrede, uključujući oblasti veterinarstva, sigurnosti hrane i fitosanitarnu oblast, ključni je sektor za dostizanje održivog ekonomskog i socijalnog razvoja u BiH, uz osiguranje ekonomskog rasta, izvoznog potencijala i stvaranje novih radnih mjesta.

Oblasti veterinarstva, sigurnosti hrane i fitosanitarna oblast trebaju nastaviti dalji institucionalni i administrativni razvoj kapaciteta. Pravni okvir u ovim oblastima se konstantno unaprjeđuje naročito u smislu implementacije legislative. Međutim propisi iz ovih oblasti i dalje treba da se harmoniziraju i usvajaju u cilju potpunog usaglašavanja sa *acquis*.

Stvaranje informacione osnove za programiranje i praćenje agrarne i ruralne politike, podrazumijeva, s jedne strane, institucionalno povjeravanje odgovornosti za ovaj proces ili strukturama unutar pojedinih javnih institucija ili ugovaranjem tih usluga s drugim institucijama i organizacijama. S druge strane, to podrazumijeva uspostavljanje adekvatnog informacionog sistema u poljoprivredi čija osnova bi bio poljoprivredni popis, a podrazumijeva dalje unaprjeđivanje i održavanje RPG-a, registara domaćih životinja, unaprjeđenje i održavanje FADN, uspostavljanje i održavanje PTIS, uspostavljanje LPIS i dr., u skladu sa ustavnim nadležnostima.

Jedan od izazova je i organizacija i unaprjeđenje platnih sistema u BiH neophodnih za implementaciju EU prepristupnih sredstava i usklađivanje sa ZPP EU.

Za dostizanje ovog širokog skupa ciljeva, neophodno je i jačanje institucionalnih kapaciteta u okviru inspekcija zaduženih za poljoprivredu veterinarstvo, fitosanitarnu oblast i oblast sigurnosti hrane, te unaprjeđenje kapaciteta za implementaciju službenih kontrola i reviziju službenih kontrola.

Također je neophodno jačanje kapaciteta fitosanitarnih laboratorija za akreditaciju metoda za determinaciju i identifikaciju štetnih organizama, certificiranje sjemena i sadnog materijala, ispitivanje kvaliteta sredstava za zaštitu bilja i ispitivanje kvaliteta mineralnih đubriva.

Dostupnost registara subjekata koji proizvode hranu je suštinski važna za garanciju efektivnosti kontrola koje se provode u području sigurnosti hrane.

Razvoj efikasnog sistema za identifikaciju životinja i kontrolu kretanja predstavljaju ključni alat za pripremu i provođenje svih politika u oblasti stočarstva, kontrole zdravlja životinja i sprječavanja bolesti. Nedostaci u ovom sistemu i problemi koji mogu proizaći iz njih navedeni su i u različitim preporukama FVO inspekcijских misija u BiH.

U pogledu zemljišne politike, osim zakonskih rješenja kojima će se unaprijediti sistem upravljanja zemljišnim resursima, potrebno je unaprjeđenje u oblasti nadzora nad zemljišnim resursima i upravljanje procesima unaprjeđenja plodnosti, režima kontrole vode i zraka, rizika od erozija, zagađenja tla koji su od ključnog značaja za održivo upravljanje zemljišnim resursima. Također, u cilju upravljanja dijelom zemljišnih resursa koji su pod travnim pokrivačem potrebno je donošenje programa revitalizacije pašnjaka i prirodnih livada. U kontekstu upravljanja prirodnim resursima i u budućem periodu potrebno je nastaviti s podrškom očuvanju genetičkih resursa i podršku organizaciji banaka gena za biljne i stočarske resurse.

Potrebno je na svim nivoima jačati javne i privatne savjetodavne službe u poljoprivredi te kvalitetnom i redovnom edukacijom njenih savjetnika povećati stručnost svih osoba koje obavljaju savjetodavnu djelatnost, s ciljem daljnjeg širenja znanja prvenstveno o provedbi i mogućnostima povlačenja finansijskih sredstava (izrada i pisanje projekata), korištenju novih tehnologija, odgovornom upravljanju prirodnim resursima, ublažavanju i prilagodbi klimatskim promjenama. Savjeti bi također trebali obuhvaćati standarde sigurnosti na radu i

standarde vezane uz dobru poljoprivrednu praksu, dobru proizvođačku praksu, HACCP, kao i savjetovanje poljoprivrednika koji po prvi puta uspostavljaju poljoprivredno gazdinstvo.

6. Strateške mjere

Ovih šest strateških ciljeva realizovat će se kroz implementaciju 11 širih strateških mjera, uz konkretnu implementaciju kroz odgovarajuće podmjere. Pristupi i metode implementacije će biti harmonizirane na svim nivoima, gdje je to odgovarajuće.

6.1. Direktna podrška poljoprivrednim proizvođačima

Generalni opis mjere: U BiH se i dalje najveći dio novčane podrške poljoprivrednim proizvođačima realizuje u vidu direktnih plaćanja na koja se troši 90% agrarnih budžeta i entiteta i Brčko Distrikta BiH. Pored plaćanja po jedinici površine i po uslovnom grlu i dalje su prisutna direktna plaćanja po jedinici outputa i inputa (više u Republici Srpskoj, nego u Federaciji BiH). Na taj način se stimulira povećanje obima proizvodnje, što je opravdano obzirom na visok vanjskotrgovinski deficit i značajne neiskorištene zemljišne površine. Međutim, mora se imati u vidu da je takav vid podrške neodrživ na duže staze i potencijalno može predstavljati pogrešan signal poljoprivrednim proizvođačima da su konkurentniji nego što zaista jesu u odnosu na tržišne okolnosti. Pored toga u slučaju primjene plaćanja po jedinici outputa u godinama kada zbog suše ili bolesti u pojedinim regijama proizvodnja bude smanjena, smanjuju se i iznosi podrške, a to proizvođače na tim područjima dovodi u još teži položaj. Dodatno, to također nije u skladu s pravilima STO i EU. S tim u vezi, neminovno je aktivnosti voditi u pravcu postepenog napuštanja direktne veze između podsticaja i primarne proizvodnje i postepenog prelaska na plaćanja po površini, koja nisu vezana za određenu vrstu poljoprivredne proizvodnje. Mjera se odnosi samo na direktna plaćanja, a ne i na druge vrste podsticaja.

Ključni aspekti pristupa i metode njegove implementacije: Strateška opredjeljenja i u Federaciji BiH i Republici Srpskoj i u Brčko Distriktu BiH su da se postepeno s direktnih plaćanja po jedinici inputa i outputa pređe na direktna plaćanja po jedinici površine i po uslovnom grlu. To je već realizirano u Brčko Distriktu BiH, a u Federaciji BiH i Republici Srpskoj je odgođeno dok se ne ispune pretpostavke koje će omogućiti ispravnu distribuciju i efikasnu kontrolu dodijeljenih sredstava. Osim obezbjeđenja sigurnosti i stabilnosti dohotka, sigurnosti poslovanja i izjednačavanja uslova poslovanja domaćih u odnosu na proizvođače iz okruženja, uvođenje direktnih plaćanja po jedinici površine ima za cilj i postepeno prilagođavanje regulativama EU, odnosno korak ka harmonizaciji agrarne politike u BiH sa ZPP-om. Ujednačenom direktnom podrškom po ha za sve kulture promoviraće se optimalnije korištenje poljoprivrednog zemljišta tokom vremena, direktnije usklađeno sa promjenama potražnje na tržištu, čime će se osigurati da politika ne favorizira bilo koji podsektor u poređenju sa ostalim podsektorima i da se promovira racionalnija i isplativija raspodjela prirodnih resursa. U skladu sa pravilima ZPP, zemlje imaju pravo zadržavanja podsticaja po jedinici outputa za strateški važne proizvode, što će na ovim prostorima sigurno još neko vrijeme biti proizvodi poput mlijeka i eventualno pšenice.

Prema tome, tokom narednog perioda sve nadležne institucije će ići u pravcu: povećanja ukupnog obima raspoloživih sredstava kao i unaprjeđenja modela finansiranja sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja; postepene harmonizaciju vrsta podsticaja u cilju njihovog usklađivanja unutar BiH, i sa podrškom tipa EU ZPP; postepena preraspodjela izvora finansiranja, kako bi se osiguralo više sredstava za podršku poljoprivrednim ulaganjima i drugim mjerama podrške ruralnom razvoju, kao što je definirano prioritnim strateškim mjerama.

Lista podmjera:

- 6.1.1. Direktna plaćanja u stočarstvu i ribarstvu;
- 6.1.2. Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji;
- 6.1.3. Direktna plaćanja po jedinici inputa i outputa;
- 6.1.4. Direktna plaćanja za druge poljoprivredno-prehrambene proizvode.

KRAJNJI KORISNICI: Fizička i pravna lica upisana u RPG/RK

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Broj korisnika mjere;
- Broj zasijanih hektara;
- Broj grla stoke za koja je isplaćena premija;
- Količine otkupljenih premiranih proizvoda;
- Isplaćen iznos podsticajnih sredstava (po pojedinim podmjerama);
- Rast obima i vrijednosti proizvodnje.

6.2. Podrška investicijama poljoprivrednih preduzeća, proizvođačkih grupa i prerađivača

Generalni opis mjere: Opća je konstatacija da bh. poljoprivreda nije konkurentna i da je neophodno preduzimati mjere za poboljšanje njenog tržišnog položaja. Jedan od provjerenih načina povećanja konkurentnosti su investiciona ulaganja u modernizaciju i ukupnjavanje proizvodnih kapaciteta u poljoprivrednoj proizvodnji i preradi. Poljoprivredna proizvodnja u BiH još uvijek u značajnoj mjeri ima prirodni karakter, tj. visok stepen proizvodnje (samo) za vlastite potrebe. Posljedica je to ograničenih proizvodnih kapaciteta velikog broja malih porodičnih gazdinstava koja ne proizvode iznad vlastitih potreba, ali i odsustva mogućnosti da se prodaju mali i sporadični viškovi poljoprivrednih proizvoda. Stoga je zadatak da se promoviraju nove investicije kojima će se povećati proizvodni kapaciteti poljoprivrednih gazdinstava, modernizirati proizvodnja i prerada uvođenjem novih tehnologija, povećati kvalitet i sigurnost poljoprivrednih proizvoda te podržati specijalizaciju proizvodnje. Ova politika ima za krajnji cilj izmjenu strukture proizvodnje ali i strukture nositelja poljoprivredne proizvodnje u pravcu proizvodnje visokodohodovnih kultura i ukupnjavanja gazdinstava te podizanja njihove konkurentnosti kroz ekonomiju obima i modernizaciju tehnologije. Pored poljoprivrednih proizvođača, u fokusu ove politike je i prehrambena industrija koja je logičan i nužan nastavak vertikalnog lanca vrijednosti od proizvodnje do krajnje potrošnje poljoprivrednih proizvoda. Podržat će se investicije u izgradnju novih i modernizaciju postojećih prerađivačkih kapaciteta s krajnjim ciljem supstitucije uvoza prehrambenih proizvoda i poljoprivrednih sirovina i stvaranja potencijala za konkurenciju na izvoznim tržištima.

Ključni aspekti pristupa i metode njegove implementacije: Zbog postojećeg niskog nivoa produktivnosti i konkurentnosti u sektoru poljoprivrede i prehrambene industrije nužne su nove investicije u izgradnju i modernizaciju objekata, nabavku nove mehanizacije, uređenje poljoprivrednog zemljišta i podizanje višegodišnjih zasada voća. Za takvu vrstu investicije, potrebno je osigurati bespovratna sredstva (grantove) u određenom procentu od ukupne investicije. Povećanje iznosa i diverzifikacija grantova pozitivno će uticati na motivaciju poljoprivrednih proizvođača na širenje proizvodnje i dodatna ulaganja.

Tome treba dodati i podršku uspostavljanju i razvoju grupa poljoprivrednih proizvođača (udruženja i zadruge), koja će se također podržavati u procesu formiranja i širenja takvih grupa u BiH. Dio podrške investicijskim ulaganjima će ići i poljoprivredno-prehrambenim prerađivačima (npr. prehrambenoj industriji) na bazi ugovorenog otkupa domaćih sirovina poljoprivrednog porijekla i čiji će razvoj doprinijeti povećanju izvoza i /ili supstituciji uvoza. Vremenom će se iznos podsticaja za investicijska ulaganja povećavati u skladu s prilagodbama poljoprivrednih podsticaja, ukupno raspoloživih agrarnih budžeta i privlačenjem dodatnih izvora finansiranja.

Nastojat će se sva investicijska ulaganja povezati odnosno usloviti s izradom poslovnog ili investicijskog plana koji uključuje i jasne pokazatelje ekonomičnosti, prikazuje potencijalne rizike i period povrata investicije.

Lista podmjera:

- 6.2.1 Podrška investicijama u stočarstvu i ribarstvu;
- 6.2.2 Podrška investicijama u biljnoj proizvodnji;
- 6.2.3. Podrška investicijama u poljoprivrednu mehanizaciju;
- 6.2.4. Podrška izgradnji infrastrukture za navodnjavanje i odvodnjavanje i zaštitu od poplava;
- 6.2.5. Podrška uspostavljanju i razvoju proizvođačkih grupa (udruženja/udruga, zadruge i dr.);
- 6.2.6. Podrška investicijama u proizvodnju energije iz biomase iz poljoprivrednog otpada;
- 6.2.7. Podrška investicijama u infrastrukturu i opremu za skladištenje, preradu i marketing poljoprivrednih-prehrambenih proizvoda.
- 6.2.8. Promocija poljoprivredno-prehrambene trgovine i izvoza uključujući prisustvo na međunarodnim sajmovima i izložbama.

KRAJNJI KORISNICI: Fizička i pravna lica upisana u RPG/RK

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja.

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Povećanja prodaje i rast izvoza kao rezultat investicija %;
- Povećanje zaposlenosti kao rezultat investicija;
- Broj korisnika mjere;
- Broj izgrađenih/rekonstruiranih objekata (po vrstama);
- Broj nabavljene opreme (po vrstama);
- Površine novopodignutih voćnjaka i vinograda (po vrstama);

- Obim proizvodnje energije iz obnovljivih izvora;
- Broj podržanih projekta za preradu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda;
- Broj poljoprivrednih gazdinstava, udruženja, zadruga ili MSP;
- Vrijednost investicija KM (po vrsti podrške);
- Vrijednosti isplaćenih podsticaja KM (po vrstama podrške);
- Broj organiziranih posjeta i nastupa na sajmovima i izložbama.

6.3. Podrška stručnom usavršavanju, razvoju znanja i osiguranju savjeta i informacija

Generalni opis mjere: Mjera je dizajnirana da pomogne poljoprivrednim proizvođačima, vlasnicima šuma i malim i srednjim proizvođačima da unaprijede održivo upravljanje, ekonomski i okolišni učinak njihovih gazdinstava i/ili preduzeća. Trenutno postoji preko 350.000 poljoprivrednih gazdinstava i oko 400 pravno registriranih poljoprivredno-prehrambenih preduzeća, koja su aktivna u sektoru, u proizvodnji usjeva/stočarskoj proizvodnji. Većinom se radi o malim poljoprivrednim gazdinstvima koja zahtijevaju ciljanu podršku za rješavanje različitih izazova s kojima se suočavaju, kao što su niska produktivnost, pristup kreditnim sredstvima, posljedice prirodnih katastrofa, visoki troškovi inputa i slaba organizacija tržišta. U prethodnom periodu podržavani su različiti modeli za razvoj savjetodavnih službi u zemlji, s različitim stepenom uspjeha. Provedene su značajne inicijative za izgradnju kapaciteta, uz veliki broj obuka, informacija i resursa za javne i privatne savjetodavce. Vremenom su se paralelno razvili modeli pružanja savjetodavnih usluga s različitim stepenom dostupnosti i efikasnosti: javni model savjetodavne službe, pri ministarstvu u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH i pri kantonalnim ministarstvima, odnosno zavodima u Federaciji BiH s ograničenim kapacitetima u ljudstvu i opremi u odnosu na ukupan broj korisnika. Ipak, još uvijek nije u potpunosti zaživio održiv model, koji može adekvatno podržati sektorske savjetodavne potrebe na svim nivoima. Svakako, mora se naglasiti da postoji niz obučeni osoba i davatelja usluga, koji bi mogli predstavljati značajan resurs u razvoju efikasnog savjetodavnog sistema na entitetskim nivoima i Brčko Distriktu BiH, koji će kombinirati resurse i kapacitete pružatelja usluga javnih i privatnih službi. Javna sredstva za savjetodavne usluge isključivo su osigurana za pružatelje usluga javnih savjetodavnih službi. I pored toga, raspon i sveobuhvatnost tih usluga ostaju nedovoljni, radi ograničenja po pitanju finansiranja, obučenosti i mandata. Stoga, mjera mora osigurati premoštavanje postojećih nedostataka u stručnosti, resursima, pristupu tržištu i kvalitetnom pružanju usluga, mora rješavati ove potrebe na sveobuhvatniji način, te također treba postaviti temelje za privlačenje budućih pretprijetnih fondova EU, koji su dostupni za podršku savjetodavnim aktivnostima i aktivnostima obuke. Stoga će se osigurati sredstva, kako bi se podržalo javno i privatno pružanje savjetodavnih usluga.

Na osnovu različitosti identificiranih potreba, aktivnosti će biti usmjerene na savjete o ekonomskom razvoju za sve podsektore koji su aktivni u poljoprivredi i ruralnom razvoju, s fokusom na postepeno ispunjavanje relevantnih EU, međunarodnih i lokalnih standarda kvaliteta. Šire oblasti savjetovanja, kao što su klimatske promjene i smanjenje rizika te prilagođavanje, dodatno će podržati doprinos mjere, kako bi se unaprijedio nivo povjerenja poljoprivrednih proizvođača prema investicijskim ulaganjima, u skladu s politikama poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Stoga će ova mjera podržati unaprjeđenje kvaliteta i dostupnosti savjetodavnih usluga, koji istovremeno može zadovoljiti potrebe korisnika i institucionalne zahtjeve. Takvi integrirani sistemi se sada razvijaju i podržavaju u većini zemalja članica EU, s ciljem osiguranja komplementarnosti u pružanju savjeta i podršku oba stuba ZPP-a. To je također osnov pristupa koji se provodi u BiH, a što je jasno navedeno u postojećim strategijama za razvoj savjetodavnih usluga na entitetskom nivou. Pružanje obuke trenera (*Training of trainers*), kao i obuka za savjetodavce bit će veoma snažna komponenta u okviru ove mjere, kako bi se osigurala stručna savjetodavna služba, utemeljena na kvalitetu, razvijena kroz stručnu ekspertizu. Na ovaj način bit će poboljšan kvalitet, vrsta i efikasnost ponuđenih savjeta.

Ključni aspekti pristupa i metode njegove implementacije: Kako bi se unaprijedio sistem pružanja savjetodavnih usluga od strane javnih i privatnih operatera, od svih pružatelja savjetodavnih usluga zahtijevat će se odgovarajući kvantitet i kvalitet usluga, koje će definirati nadležne institucije entiteta i Brčko Distrikta BiH.

Pružanje savjeta će biti usmjereno na poljoprivrednike, male i srednje poduzetnike uključene u poljoprivredni, poljoprivredno-prehrambeni i nepoljoprivredni sektor. Savjetodavne usluge koje će se podržati u okviru ove mjere će također direktno podržati realizaciju drugih poljoprivrednih i ruralnih mjera, gdje je to moguće (npr. podrška potencijalnim podnositeljima zahtjeva za investicijske mjere za gazdinstva, prerađivače, infrastrukturu i diverzifikaciju). Korisnici mjera savjetodavnih usluga će imati mogućnost odabira između različitih paketa savjetodavnih usluga koji će biti definirani. Paketi će biti međusobno povezani i uključivat će određene obavezne usluge i druge fakultativne usluge. Svi paketi usluga će biti grupisani i doprinjet će setu savjeta o planiranju poslovanja, upravljanju, unaprjeđenju produktivnosti, tržišnim vezama, efikasnosti, smanjenju rizika, upravljanju i usklađenosti, kreiranju, planiranju i upravljanju projektima. Efikasan transfer najboljih praksi i znanja na operativni nivo (gazdinstvo/preduzeće) ovisi o visokoobučenoj i dobro informiranoj savjetodavnoj službi. Podrška obuci savjetodavaca koji su uključeni u sve aspekte pružanja savjeta na/ili izvan gazdinstva će osigurati da se u dostavljanju savjeta poljoprivrednicima koriste najažurnije i najrelevantnije informacije i vještine. Štaviše, učešće u aktivnostima kontinuiranog stručnog usavršavanja će omogućiti savjetodavcima da konstantno unaprjeđuju svoje znanje kao i da budu upoznati s najnovijim tehnikama i regulatornim zahtjevima u poljoprivrednoj industriji i prilikama koje se rapidno mijenjaju.

Promovirat će se razvoj educiranih, stručnih i kompetentnih savjetodavaca, a time i poboljšati kvalitet usluga koje se pružaju primateljima savjeta. To će zauzvrat poduprijeti efikasnije prakse koje će dovesti do konkurentnijih i ekološki efikasnijih praksi u oblasti poljoprivrede, šumarstva i ostalih praksi za razvoj ruralnog poslovanja.

Savjetodavci će također biti obučeni u pružanju usluga u primjeni dobre poljoprivredne prakse, GLOBAL G.A.P. standarda, standarda integralne proizvodnje, odnosno integralne zaštite bilja od bolesti i štetočina IPM, HACCP standard, odnosno kontrola potencijalnih bioloških, hemijskih i fizičkih tačaka opasnosti kojima su izložene sirovine, poluproizvodi i gotovo prehrambeni proizvodi tokom njihove proizvodnje i distribucije. Tu su i dobrovoljni standardi koji olakšavaju izvoz proizvoda u pojedine dijelove svijeta (*Halal, Košer* itd.). Step standardizacije poljoprivredne proizvodnje u BiH je jako nizak i u narednom periodu treba podsticati poljoprivredne proizvođače i/ili prerađivače da uvedu i usvoje jedan ili više pomenutih standarda, kako bi unaprijedili svoju produktivnosti i cjelokupne standarde kvaliteta.

Pored toga razvijat će se sistemi prijenosa znanja i informacija (AKIS) kroz finansiranje primjenjenih istraživanja i uvezivanje obrazovnih i istraživačkih institucija s jedne strane, savjetodavnih organizacija i drugih pružalaca stručnih usluga s druge strane i farmera, odnosno proizvođačkih organizacija s treće strane.

Lista podmjera:

- 6.3.1. Jačanje sistema stručnih službi za informiranje, službi za obuku i savjetodavnih službi kroz razvoj zajedničkih programa obuka, sistema certifikacije, portala za razmjenu znanja i praćenje i evaluaciju kvaliteta tog sistema;
- 6.3.2. Podrška razvoju javnih i privatnih savjetodavnih usluga kako bi se podržali poljoprivreda i ruralni razvoj;
- 6.3.3. Razvoj i jačanje sistema istraživanja u poljoprivredi i podrška praktičnim demonstracijama;

KRAJNI KORISNICI: Fizička i pravna lica upisana u RPG/RK, poljoprivredni savjetodavci iz javne uprave i privatnog sektora i druge relevantne institucije

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Broj polaznika obuka;
- Broj realiziranih programa, projekata za primjenu novih tehnologija;
- Broj realiziranih programa obuke;
- Broj promotivnih kampanja.

6.4. Podrška razvoju ruralne infrastrukture i poboljšanje dostupnosti usluga seoskom stanovništvu

Generalni opis mjere: Unaprjeđenje dostupnosti usluga i općih uslova života u ruralnim područjima su značajan dio ovog dokumenta, kojim bi se osigurao demografski i ekonomski razvoj ruralnih zajednica u BiH. Povećan nivo migracija ruralnog stanovništva prema urbanim sredinama i inostranstvu, u potrazi za novim mogućnostima zapošljavanja i boljem kvalitetu života su dio kontinuiranih indirektnih posljedica nerazvijene fizičke ruralne infrastrukture i ograničene dostupnosti određenih javnih usluga u ruralnim područjima u BiH. Mjere za podršku uravnoteženog ruralnog, ekonomskog, društvenog i teritorijalnog razvoja i promoviranje održivog i inkluzivnog ruralnog ekonomskog rasta uticaće na rješavanje problema migracijskog trenda i nestanka ruralnih zajednica.

To će biti postignuto kroz promoviranje ciljanih malih ulaganja u fizičku ruralnu infrastrukturu, što je potrebno lokalnim ruralnim zajednicama. Mjere u ovoj oblasti će osigurati podršku za infrastrukturu potrebnu za razvoj ekonomskih investicija i investicija u javna dobra, neophodnih za postizanje razvoja i srodnih ciljeva zaštite okoliša.

Finansiranje će biti osigurano za podršku infrastrukturnih ulaganja, potrebnih za razvoj ruralnih područja, uključujući, ali ne i nužno ograničeno na objekte za poljoprivredne sadržaje (npr. zelene pijace u zajednicama, otkupne stanice, prostori za sajmove, prodaju i prezentacije proizvoda), lokalni pristup cestama od posebnog značaja za lokalni ekonomski razvoj, pristup poljoprivrednim i šumskim zemljištima, protivgradnu zaštitu, snabdijevanje energijom, upravljanje otpadom i vodama, lokalni pristup IT tehnologijama, objekte za kulturne, sportske, edukativne i druge aktivnosti lokalnog stanovništva, ruralne službe i servise od zajedničkog interesa grupe sela (IT centri, centri za obuku, zaštita od požara, zanati, turistički punktovi, i sl.), lokalne usluge za brigu o djeci itd.

Dodatno obrazloženje za ovu mjeru je promoviranje efikasnije koordinacije i korištenja razvojnih projekata koji imaju multisektorski pristup, kao što su, npr. relevantni međunarodni projekti u oblasti regionalnog i ruralnog razvoja. Efikasnija koordinacija takvih projekata će postići više nivoa efikasnosti, jer investicije mogu biti usmjeravane da se nadopunjuju i međusobno povezuju u cilju unaprjeđenja lokalne i regionalne povezanosti i razvoja efikasnijih kapaciteta za upravljanje takvim projektima na lokalnom nivou, u koje će samim tim biti uključena i od kojih će imati koristi šira grupa ruralnih zainteresiranih strana.

Ključni aspekti pristupa i njegove implementacije: Mjera će biti kreirana da promovira uravnoteženi ruralni teritorijalni razvoj usmjeren na poboljšanje uslova života i rada ruralnog stanovništva i unaprjeđenje njihove cjelokupne povezanosti i pristupa. Podrška će se pružati kroz bespovratna sredstva (grantove) za ulaganja u fizičku infrastrukturu u ruralnim područjima (npr. putna infrastruktura, elektrosnabdjevanje, vodosnabdjevanje, kanalizacija, radio, TV, internet) i unaprjeđenje dostupnosti usluga koje su potrebne ruralnom stanovništvu.

Ovakav pristup je uobičajen za sve zemlje u procesu tranzicije u kojima je razvoj ruralnih područja dominantan prioritet zbog udjela stanovništva koje živi u ruralnim područjima, velikog dijela teritorije koja je ruralna, kao i niskog nivoa razvijenosti infrastrukture i javnih usluga u ruralnom u odnosu na urbana područja.

Lista podmjera:

- 6.4.1. Podrška unaprjeđenju dostupnosti javnih usluga u ruralnom području (javnog prijevoza, obrazovanja, sistema zdravstvene i socijalne zaštite, kulturnih i sportskih sadržaja);
- 6.4.2. Podrška unaprjeđenju javne infrastrukture u ruralnim područjima (putna infrastruktura, njivski putevi, protivgradna zaštita, vodosnabdjevanje, internet mreža, radio i TV signal, elektrosnabdjevanje, infrastruktura za upravljanje otpadom);
- 6.4.3. Podrška revitalizaciji stočnih i zelenih pijaca;
- 6.4.4. Podrška istraživanjima i zaštiti prirodnog naslijeđa i kulturno-xistorijskog naslijeđa.

KRAJNJI KORISNICI: Stanovništvo ruralnih područja, lokalne zajednice, organizacije civilnog društva, partnerstva na lokalnom nivou

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja.

INDIKATORI PRAĆENJA:

- % ruralnog stanovništva (domaćinstava) kojem su dostupne određene usluge (po vrstama);
- Broj izgrađenih, rekonstruiranih i održavanih objekata ruralne infrastrukture (po vrstama);
- Broj održanih sportskih, kulturnih i drugih manifestacija u ruralnim područjima;
- Vrijednost uloženi sredstava KM;
- Broj stanovnika u ruralnom području, migracioni saldo;
- Broj odobrenih projekata za uspostavljanje javnih usluga.

6.5. Podrška diverzifikaciji u ruralnim područjima

Generalni opis mjere: Diverzifikacija se smatra ključnom komponentom ruralnog razvoja nekog područja. Investicije koje su planirane za poljoprivredni i prehrambeni sektor osigurat će dugoročnu održivost ovih sektora. Međutim, iako će investicije u primarne sektore u određenoj mjeri podržati opći rast, vjerovatno je da neće imati značajniji udio u rastu BDP-a, odnosno u rastu zapošljavanja. Mišljenje baziramo na činjenici da modernizacija i tehnološko unaprjeđenje primarnih sektora u većini slučajeva rezultiraju bolje plaćenim poslovima, ali i smanjenjem ukupnog broja radnih mjesta. Stoga je neophodna i diverzifikacija u ruralnim područjima. Dva su značajna faktora za to: (i) veća je vjerovatnoća da će diverzifikacija u ruralnom području dovesti do rasta zapošljavanja, budući da će doći do smanjenja zapošljavanja u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, i (ii) nova preduzeća će najvjerovatnije poslovati u oblastima visoke stope rasta kao što je uslužni sektor, što znači da će ti poslovi vjerovatnije biti bolje plaćeni i imati veću vrijednost za ekonomiju entiteta i Brčko Distrikta BiH u dugoročnom periodu. Kroz razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti poput ruralnog turizma, prerade poljoprivrednih proizvoda, prerade drveta, obavljanja zanatskih djelatnosti ili neke druge uslužne djelatnosti stvara se manja zavisnost prihoda gazdinstava od samo poljoprivredne proizvodnje, a ujedno se ostvaruju prihodi iz više izvora, čime se bolje iskorištava radna snaga na gazdinstvu.

Uzimajući u obzir bogato prirodno, kulturno i historijsko naslijeđe, raznolikost gastro ponude te izraženi biodiverzitet, ruralni turizam jedna je od djelatnosti kojom se ovi potencijali moraju bolje iskorištavati.

Prema tome, kroz ovu mjeru pružit će se podrška porodicama na poljoprivrednim gazdinstvima i stanovnicima ruralnih područja koji žele diverzificirati svoje aktivnosti i pružanje usluga za ruralne zajednice. Primjeri ovakvih aktivnosti mogu obuhvatiti sljedeće: mašinski prstenovi i servisni centri (zajedničko vlasništvo nad opremom i njihovo korištenje), promocija zanatskih djelatnost, preradu hrane, drugi razvoj dodane vrijednosti kroz sortiranje, stepenovanje i pakiranje, direktni marketing i promoviranje, preradu drveta i zanatske djelatnosti, ruralne i druge oblike turizma, marketing i razvoj brenda, proizvodnju obnovljive energije, nekonvencionalne poljoprivredne proizvodnje te upravljanje otpadom.

Ključni aspekti pristupa i metode njegove implementacije: Stvaranje i razvoj novih ekonomskih aktivnosti u smislu novih poljoprivrednih gazdinstava, diverzifikacija u nepoljoprivredne djelatnosti, uključujući pružanje usluga poljoprivredi i šumarstvu, aktivnosti vezane uz društvenu integraciju i turističke aktivnosti značajne su za razvoj ruralnih područja. Mjera za razvoj poljoprivrednog gazdinstva i preduzeća trebala bi olakšati, prije svega, početno poslovanje mladih poljoprivrednika i strukturne prilagodbe njihovih poljoprivrednih imanja nakon početnog uspostavljanja. Nadalje, trebalo bi podsticati razvoj i diverzifikaciju nepoljoprivrednih djelatnosti i osnivanje i razvoj nepoljoprivrednih MSP-a u ruralnim

područjima. Ova bi mjera također trebala podstaći preduzetništvo žena u ruralnim područjima kao i razvoj malih poljoprivrednih gazdinstava koja su potencijalno ekonomski isplativa. Isplativost novih ekonomskih aktivnosti koje primaju podršku iz okvira ove mjere, bit će predstavljena poslovnim planom. Podrška za pokretanje poslovanja trebala bi obuhvaćati samo početno razdoblje životnog ciklusa djelatnosti i ne bi trebala postati pomoć za troškove poslovanja. Ova mjera će također biti optimizirana ukoliko se razvije kao dio lokalnih razvojnih strategija, gdje lokalne ruralne zajednice mogu identificirati ključne lokalne jake strane i mogućnosti za diverzifikaciju ruralnog poslovanja na njihovom području.

Lista podmjera:

- 6.5.1. Podrška investicijama u diverzifikaciju aktivnosti vezanih za zapošljavanje na i van poljoprivrednog gazdinstva;
- 6.5.2. Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma;
- 6.5.3. Podrška pokretanju mikro-biznisa u ruralnim područjima (uključujući programe obuka i edukacija za pokretanje novog biznisa);
- 6.5.4. Podrška razvoju društvenih organizacija i društvenih usluga u ruralnim područjima;
- 6.5.6. Podrška osnivanju LAG, izradi lokalnih razvojnih strategija i upravljanju manjim projektima u lokalnim ruralnim zajednicama.

KRAJNI KORISNICI: Fizička i pravna lica upisana u RPG/RK, stanovništvo ruralnih područja i članovi LAG

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja.

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Broj podnesenih i odobrenih zahtjeva;
- Broj poljoprivrednih gazdinstava s diverzificiranim izvorima prihoda;
- Broj korisnika podrške;
- Broj korisnika koji su ostvarili podršku za razvoj mikro i malog preduzetništva;
- Broj ostvarenih noćenja u gazdinstvima koja obavljaju ruralni turizam;
- Ukupan iznos u okviru mjere KM;
- Broj kreiranih poslova (struktura po polu i dobi);
- Broj novoformiranih LAG-ova;
- Broj izrađenih lokalnih razvojnih strategija.

6.6. Podrška razvoju javne infrastrukture kvaliteta i usluga u poljoprivredno-prehrambenom sektoru

Generalni opis mjere: Osiguranje kvaliteta i sigurnosti hrane danas postaje imperativ: Ispunjavanje preduslova za kontrolu, praćenje i dokazivanje kvaliteta hrane i sljedivosti u procesu proizvodnje i prerade postali su jedan od ključnih izazova i preduslova za izvoz, ne samo na tržište EU, već i na druga međunarodna tržišta.

Pored toga, efikasno zakonodavstvo i njegova provedba, kao i procedure koje se odnose na kontrolu kvaliteta i sigurnosti hrane, u interesu su potrošača i javnog zdravlja uopće i predstavljaju dio cjelokupnog sistema sigurnosti hrane.

Uspostavljanje sistema za praćenje i dokazivanje kvaliteta i sigurnosti hrane predstavlja jedan od najvećih izazova sa kojima će se institucije u BiH suočiti u narednom periodu i zahtijeva značajne ljudske, materijalne i finansijske resurse, kao i uspostavljanje pravnog okvira i funkcionalnih mehanizama i institucionalnih kapaciteta za njegovu provedbu.

Povezano sa ovim sistemom sigurnosti hrane je reguliranje politike kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i hrane, kroz tržišne standarde (GLOBALGAP, GRASP, GMP), sistema kvaliteta kao što su HACCP, integralna proizvodnja, organska proizvodnja, ali i oznake geografskog porijekla (PGI), zaštićene oznake izvornosti (PDO), zagarantovano tradicionalni specijalitet (TSG) i druge sheme kvaliteta, čija postepena harmonizacija sa zakonodavstvom EU je u toku.

Dalji razvoj i promoviranje ove oblasti politike će potrošačima pružiti uvjerenja o kvaliteti i karakteristikama proizvoda ili proizvodnog procesa. Učešće poljoprivrednih proizvođača ili grupa proizvođača u ovim shemama doprinijeti će postizanju dodane vrijednosti proizvoda i poboljšati njihove tržišne mogućnosti, kako na domaćem tako i na međunarodnom tržištu.

Laboratorije su značajna komponenta u okviru efikasne mreže za praćenje sigurnosti i kvaliteta hrane i moraju biti podržane odgovarajućom stručnošću kao i adekvatnom opremom za fizičku, mikrobiološku i hemijsku analizu.

Laboratorijske analize su neophodne za: identifikaciju kontaminirane hrane, identifikaciju izvora pojave trovanja hranom, omogućavanje primjene propisa i aktivnosti koje se poduzimaju kako bi se spriječio ulazak nesigurne i patvorene hrane u ljudski prehrambeni lanac, potvrđivanje sigurnosti domaćih izvezenih kao i uvezenih prehrambenih proizvoda, omogućavanje procjene rizika izloženosti hrane, omogućavanje organizacijama potrošača i prerađivača hrane da prate i analiziraju kvalitet hrane dostupne potrošaču, pružanje pomoći u postupku regulatornog odlučivanja i procjenu uspješnosti intervencija u oblasti upravljanja rizikom.

Mreža laboratorija mora biti pouzdana i moraju raditi u skladu sa međunarodnim kvalitativnim standardima koji su usklađeni sa službenim sistemom za kontrolu hrane. Podrška će biti neophodna u pogledu akreditacije određenih metodologija i sistema testiranja, a evidentna je i potreba za unaprijeđenjem mreže laboratorija za sigurnost hrane vodeći računa o geografskim razlikama i potrebama.

Posebna se pažnja treba posvetiti sprječavanju preklapanja aktivnosti i povećanju koordinacije između laboratorija uključenih u sistem sigurnosti hrane i kontrole kvaliteta.

Kad hrana na tržištu predstavlja rizik, potrebno je preduzeti hitne mjere kako bi se poslala informacija o opasnosti. Njih plasiraju one zemalje koje prepoznaju problem i iniciraju relevantne mjere, kao što je, recimo, povlačenje proizvoda. Takve informacije imaju za cilj da svim članovima mreže daju upozorenje za postojanje spornih proizvoda na tržištu. Nakon dobijene informacije upozorenja, zemlja članica mreže može blagovremeno preduzeti adekvatne mjere u cilju zaštite potrošača koji moraju biti uvjereni da je takav proizvod povučen sa tržišta. Potrebno je unaprijediti sistem brzog obavještanja (RASFF).

Ključni aspekti pristupa i metode implementacije: Nadležnosti za određene aspekte definiranja i provedbe kontrole hrane u BiH su regulirane zakonima i najvećim dijelom se odnose na entitetski nivo. U okviru ove mjere, postepena harmonizacija propisa u BiH i njihova harmonizacija sa zakonodavstvom EU i zemljama van EU će se odvijati na svim nivoima u skladu sa nadležnostima, a posebno u pogledu uvođenja i reguliranja politike kvaliteta,

postepeno uvođenje standarda i praksi EU, GLOBAL GAP, GRASP, IFC; ISSO; HACCP, PGI-PDO-TSG i drugim relevantnim shemama za zaštitu kvaliteta i relevantnih propisa.

U BiH se primjenjuju dva različita pravna okvira za rješavanje ovih pitanja: jedan koji provodi Agencija za sigurnost hrane BiH i drugi, koji provodi Institut za intelektualno vlasništva BiH. Ovakva situacija u praksi može da stvori zabunu proizvođačima i njihovim udruženjima što ne može biti trajno rješenje.

Za prehrambene proizvode dostupne su sve tri oznake: PDO, PGI i TSG. Pored toga, postoji niz dobrovoljnih uslova kvaliteta i posebna pravila za organsku proizvodnju. Sheme kvaliteta su također podržane tržišnim standardima.

Nedovoljni institucionalni kapaciteti, manjak interesa proizvođača hrane, nedostatak relevantnih informacija i obuka za proizvođače odražava se u niskom broju zahtjeva i odobrenja za PGI-PDO-TSG i druge sheme. Potrebno je ojačati aktivnosti izgradnje kapaciteta, kako bi se potaknulo stvaranje različitih lokalnih organizacija zainteresiranih za zaštitu tradicionalne hrane u BiH.

Evidentan je i nedostatak koordinacije javne uprave i privatnog sektora u pogledu promoviranja PGI-PDO-STG certifikacije tipičnih regionalnih proizvoda sa jedinstvenim fizičkim i kulturnim obilježjima, što je osnovni zahtjev za PGI-PDO-STG. Ključne zainteresirane strane nisu dovoljno organizirane da apliciraju za PGI-PDO certifikaciju, za svoje lokalne proizvode. Poljoprivredni proizvođači i grupe poljoprivrednih proizvođača bi se trebale poticati i tehnički podržavati da apliciraju i učestvuju u takvim shemama.

Preduzimat će se aktivnosti za jačanje tijela odgovornih za službene kontrole koje se provode radi provjere usklađenosti sa zakonskim zahtjevima vezanim za ove sheme kvaliteta. Također će se preduzimati aktivnosti za podizanje svijesti lokalnih proizvođača i potrošača, kroz provođenje relevantnih obuka i ciljane aktivnosti podizanja svijesti.

Prioritet će biti jačanje institucija i kadrova koji su odgovorni za rješavanje situacija upravljanja krizom u oblasti sigurnosti hrane, kroz podršku jasnom definiranju uloge svih institucija, na različitim nivoima, u takvim situacijama i mehanizama koordinacije koji će biti potrebni kako bi se osigurale brze i direktne akcije za zaštitu potrošača i prehrambene industrije u BiH. Neuspjeh u jačanju ovih struktura potencijalno može oslabiti cjelokupan integritet sistema kontrole sigurnosti hrane, a time i poljoprivredno-prehrambeni brend.

U ovom kontekstu, laboratorije predstavljaju ključnu komponentu u razvoju snažnog sistema kontrole hrane i neophodno je ojačati kapacitete i harmonizirati način rada postojećih laboratorija na nivou entiteta i Brčko Distrikta BiH.

Pored pravnog aspekta reguliranja lanca sigurnosti hrane, neophodno je podržati sve navedene aktivnosti sa odgovarajućom IT, laboratorijskom i drugom opremom, što je jedna od potencijalnih oblasti EU podrške u ovom sektoru u BiH.

Lista podmjera:

- 6.6.1. Harmonizacija zakonodavstva u oblasti sigurnosti hrane u skladu s EU standardima i najboljim praksama kako bi se podržao razvoj konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda;

- 6.6.2. Postepena harmonizacija zakonodavstva i praksi s politikom kvaliteta- EU PGI-PDO-TSG propisa - za uvođenje, registraciju i promoviranje PGI-PDO-TSG proizvoda i drugih shema kvaliteta;
- 6.6.3. Podrška proizvođačima da se certificiraju po GLOBALGAP standardima;
- 6.6.4. Podrška proizvođačima da certificiraju integralnu proizvodnju (IP);
- 6.6.5. Podrška proizvođačima i prerađivačima za ispunjavanje HACCP standarda, zahtjeva dobre higijenske prakse i međunarodnih trgovinskih i izvoznih standarda;
- 6.6.6. Podrška uvođenju sistema sigurnosti i kvaliteta hrane i PGI-PDO-TSG proizvoda;
- 6.6.7. Unaprjeđenje sistema, institucionalnih kapaciteta i službenih kontrola;
- 6.6.8. Jačanje kapaciteta za upravljanje kriznim situacijama u sigurnosti hrane kapacitetima za odgovor i upravljanje hitnim slučajevima;
- 6.6.9. Jačanje laboratorijskih kapaciteta, uključujući ocjenu i odobrenje od strane nadležnih organa.

KRAJNJI KORISNICI: Fizička i pravna lica upisana u RPG/RK, laboratorije; nadležni organi

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja.

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Broj usvojenih planova, zakonskih i podzakonskih propisa i smjernica;
- Broj propisa usklađenih sa EU regulativom;
- Broj pravnih ili fizičkih lica koji su uvela sisteme osiguranja kvaliteta i/ili higijenske standarde;
- Broj obučanih poljoprivrednih proizvođača i izdatih certifikata;
- Broj registriranih proizvoda s geografskim i drugim oznakama;
- Broj registriranih zaštićenih proizvoda (PDO, PGI, TSG);
- Broj akreditiranih laboratorija;
- Broj novih akreditiranih metoda;
- % smanjenja incidentnih situacija.

6.7. Podrška sistemima i uslugama u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti

Generalni opis mjere: Veterinarske i fitosanitarne politike imaju značajnu ulogu u svakoj zemlji. Neadekvatna provedba veterinarskih/fitosanitarnih aktivnosti može rezultirati povećanom učestalošću pojave infektivnih bolesti životinja/biljaka. Po pitanju zoonoza i ljudi,

hrana životinjskog porijekla je često izvor infekcije, čime se gubi mogućnost sudjelovanja u međunarodnoj trgovini životinjama i proizvodima životinjskog porijekla. Zbog postojanja stalne opasnosti za zdravlje ljudi i životinja, organizacija i provedba zaštite zdravlja životinja kao i provedba veterinarskih mjera za javno zdravlje moraju biti prioritet u svakoj zemlji.

Dobro uspostavljena veterinarska i uzgojno-seleksijska služba ima za cilj postizanje odgovarajućeg nivoa kontrole bolesti životinja, kontrole uzgoja, proizvodnosti kao i zadovoljavajućeg sistema sigurnosti hrane, da podiže povjerenje potrošača, unaprjeđuje zaštitu okoliša i poljoprivrede, te doprinosi mogućnostima trgovine životinjama i proizvodima životinjskog porijekla sa trećim zemljama.

U BiH postoje sistemi za registraciju i odobrenje subjekata u poslovanju sa hranom i vrše ih entitetska ministarstva. Iako postoji zajednički okvir i jedinstven princip registracije i odobravanja subjekata u poslovanju sa hranom, aktivnosti nisu harmonizirane.

Evidencije o subjektima koji se bave hranom/hranom za životinje vode entiteti, Brčko Distrikt BiH i kantoni, podaci su dostupni ali necentralizirani.

Identifikacija životinja i kontrola kretanja predstavljaju ključne alate za pripremu i implementaciju mjera za kontrolu zaraznih bolesti životinja, kao i sistema za dodjelu zdravstvenog statusa.

Mora se istaći da je postojeći sistem identifikacije životinja nefunkcionalan i postoji potreba za njegovim redefiniranjem.

Nedostaci u sistemu i problemi koji se mogu pojaviti s tim u vezi, navedeni su u preporukama FVO inspeksijske misije za mlijeko, koja je provedena u BiH.

Detaljan, višegodišnji pristup kontroli bolesti životinja i zoonoza, i strateški pristup za jačanje kapaciteta za dobrobit životinja su neophodni, kako bi se osigurala zaštita potrošača i stvorili uslovi za izvoz živih životinja i proizvoda životinjskog porijekla iz BiH.

Imajući u vidu znatan društveno-ekonomski uticaj zaraznih bolesti koje se suzbijaju u skladu s važećim zakonodavstvom, osiguranje implementacije programa za kontrolu ovih bolesti je neophodno za jačanje sektora poljoprivrede u oblasti stočarstva i održavanja konkurentnosti proizvođača u BiH.

Dodatno, potrebno je uzeti u obzir i pojavu egzotičnih bolesti s prekograničnim učincima u regiji, tokom nekoliko proteklih godina, što je dodatno zakompliciralo napore veterinarskih službi da održe povoljan zdravstveni status životinja, te da osiguraju uvjete za neometanu međunarodnu trgovinu živih životinja i proizvoda životinjskog porijekla.

Također, neophodno je uspostaviti funkcionalan sistem u fitosanitarnoj oblasti koji obuhvata zdravlje bilja, sjeme, sadni material i zaštitu novih sorti, SZZB i mineralna đubriva.

Svaka neusklađenost sa zakonodavstvom EU može predstavljati prepreku napretku u pregovorima o priključenju EU.

Ključni aspekti pristupa i metode njihove implementacije: Potrebno je nastaviti sa daljom izgradnjom institucionalnih i administrativnih kapaciteta u oblasti sigurnosti hrane i veterinskoj, uzgojno-seleksijskoj i fitosanitarnoj oblasti u BiH.

Pravni okvir u ovim oblastima se konstantno unaprjeđuje, naročito u pogledu provedbenih propisa, međutim, zakonodavstvo u ovim oblastima treba dodatno harmonizirati i usvajati u cilju potpunog usklađivanja sa standardima i najboljim praksama EU.

U širem kontekstu, kvalitet domaće proizvodnje se također postiže kroz kontrolu i unaprjeđenje kvaliteta sjemena i sadnog materijala, programa i mjera za zaštitu zdravlja bilja i korištenje

sredstava za zaštitu bilja, kao i provedbene programe i mjere za zaštitu zdravlja i dobrobiti životinja.

Uspostavljanjem integriranog upravljanja štetočinama (IPM) u okviru integrirane proizvodnje, koje je obavezujuće u EU od 2014. godine, bilje i biljni proizvodi postali bi konkurentniji na tržištu EU.

Postoji potreba unaprjeđenja IT podrške za evidentiranje, prikupljanje, protok i analizu podataka a koji se odnose na službene kontrole, laboratorijske analize, monitoring podatke, bolesti uzrokovane hranom idr. Također, postoji potreba i za uspostavljanjem sistema za razmjenu podataka između institucija na različitim nivoima vlasti.

Potrebno pripremiti i provesti programe podrške za proizvodnju visokokvalitetnog sjemena i sadnog materijala, zaštitu zdravlja bilja i upotrebu i primjenu sredstava za zaštitu bilja.

Takav program će biti pripremljen i implementiran i za zaštitu zdravlja životinja i poboljšanje dobrobiti životinja.

Lista podmjera:

- 6.7.1. Nastavak aktivnosti na harmonizaciji veterinarskog, uzgojno-seleksijskog i fitosanitarnog zakonodavstva praksi sa EU standardima i najboljim praksama kako bi se podržao razvoj konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda;
- 6.7.2. Jačanje kapaciteta nadležnih tijela i inspekcija za veterinarstvo i fitosanitarnu oblast, u skladu sa EU zahtjevima, i najboljim praksama i definiranim ustavnim nadležnostima;
- 6.7.3. Unaprjeđenje sistema identifikacije životinja i sistema kontrole kretanja u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.7.4. Unaprjeđenje sistema službenih kontrola nadležnih organa za veterinarstvo, uzgojno-seleksijske službe, sigurnost hrane i fitosanitarnu oblast u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.7.5. Jačanje kapaciteta nadležnih institucija za upravljanje kriznim situacijama u slučaju bolesti životinja ili biljaka/hitni slučajevi, izrada planova za nepredviđene situacije u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.7.6. Jačanje IT kapaciteta nadležnih organa i sistema za prikupljanje podataka u veterinarskoj, uzgojno-seleksijskoj službi i fitosanitarnoj oblasti u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.7.7. Jačanje laboratorijskih kapaciteta na osnovu procjene i prijedloga nadležnih organa u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.7.8. Priprema i implementacija programa podrške proizvodnji visokokvalitetnog sjemena i sadnog materijala u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.7.9. Priprema i provedba programa podrške za zaštitu zdravlja bilja i korištenje i primjena proizvoda za zaštitu bilja;
- 6.7.10. Priprema i implementacija programa za zaštitu zdravlja životinja i unaprjeđenje dobrobiti životinja.

KRAJNJI KORISNICI: Fizička i pravna lica upisana u RPG/RK, laboratorije, nadležni organi

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju

ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja.

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Broj usvojenih planova, programa, zakona, podzakonskih akata i smjernica;
- Broj harmoniziranih entitetskih zakona;
- Broj propisa harmoniziranih sa EU legislativom;
- Sistem za identifikaciju životinja u funkciji;
- Fito registri, registri sjemena i sadnog materijala u funkciji;
- Broj obučeni inspektora;
- % domaće proizvedenog sjemena;
- % domaće proizvedenog sadnog materijala.

6.8. Podrška organskoj proizvodnji, zaštiti okoliša i smanjenje uticaja klimatskih promjena

Generalni opis mjere:

Organska proizvodnja: Širom svijeta organska proizvodnja postaje sve važnija. To je rezultat sve većeg stepena svijesti potrošača o važnosti zdrave prehrane i rastućih trendova u potražnji za prirodnim, organski uzgojenim poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. Za poljoprivrednike u BiH ovo predstavlja značajnu priliku da prošire proizvodnju i snabdijevanje standardne poljoprivredne proizvodnje ciljanim obimom organski proizvedenih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Razlog za ovo je relativno dobro očuvan poljoprivredni okoliš, obilje netaknutog zemljišta i nezagađene vode, a koji pružaju značajne preduslove za razvoj ove vrste proizvodnje. Osim toga, tradicionalne metode proizvodnje koje se često koriste u BiH, na mnogo načina odgovaraju principima organske poljoprivrede i stoga nude dodatnu prednost za mnoge proizvođače koji bi bili zainteresirani da razviju sisteme organske proizvodnje. Stoga će ova mjera podržati jačanje sektora organske proizvodnje u skladu sa praksama EU-a i zahtjevima tržišta organske poljoprivrede, temeljeno na sistemima kontrole i certifikacije organske proizvodnje u skladu sa međunarodno priznatim standardima na nivou EU-a, IFOAM-a i Codex Alimentarius. Mora se napomenuti da se iz godine u godinu povećava izvoz proizvoda koji imaju prateći certifikat o organskoj proizvodnji. Ova trgovina stimuliše razvoj sistema šire podrške, certifikacije i kontrole koji će imati za cilj postepeno proširivanje asortimana proizvoda i tržišnih prilika za organske proizvode iz BiH.

Zaštita okoliša: BiH je bogata autohtonim biljnim i životinjskim vrstama (pasminama i sortama) koje čine važan dio genetskog i kulturnog naslijeđa ruralnih područja. Očuvanje ove baze prirodnih resursa je od izuzetne važnosti, kao dio šireg integriranog plana i programa ruralnog razvoja. Ova mjera će stoga promovirati uvođenje politika, programa i praktičnih inicijativa kako bi se osigurala primjena dobrih poljoprivrednih i ekoloških praksi; zaštita i održivo korištenje poljoprivrednog zemljišta; te šira zaštita bioraznolikosti i ruralnih krajolika. To će uključivati: uspostavljanje sistema za kontinuirano praćenje korištenja poljoprivrednog zemljišta; praćenje nivoa potencijalnog zagađenja i erozije; praćenje mogućeg gubitka

poljoprivrednog zemljišta zbog njegove pretvorbe u građevinsko zemljište; i praćenje javnih i privatnih travnjaka i livada te njihovo održivo korištenje i zaštitu.

Upravljanje rizicima klimatskih promjena i ublažavanje posljedica: Razvoj poljoprivrede u BiH sve češće biva pogođen posljedicama klimatskih promjena. To uključuje povećanje ekstremnih klimatskih uslova koji su uzrokovali češće i obilnije padavine i poplave, nepredvidljive promjene temperature i nepredvidljive sezonske uslove za određene usjeve. Ove promjene su već imale značajne posljedice za prinose određenih proizvoda. Takve će promjene postepeno uticati na izbor i raspored usjeva, zahtijevajući da se razviju sistemi miješanih usjeva i da se razviju raznovrsnije prakse u upravljanju poljoprivrednim dobrom. U ovakvim okolnostima postepeno se povećavaju rizici za dohodak poljoprivrednih gazdinstava kao i za kvalitet života i socijalno-ekonomski status ruralnih domaćinstava. Zbog toga će se razviti i provesti podmjere koje će pomoći poljoprivrednicima u rješavanju uticaja klimatskih promjena, pomažući pri upravljanju rizicima i jačanju savjetodavstva, obuke i pružanju informacija kako bi se pomoglo sektoru da se nosi sa promjenjivim uslovima, vođen, gdje je to relevantno, iskustvom i najboljim praksama EU-a.

Ključni aspekti pristupa i metode njegove provedbe:

Organska proizvodnja: Obzirom na sve veću važnost organske proizvodnje i rastuću potražnju za konzumiranjem organskih proizvoda, neophodno je kreirati održiv sistem za takvu proizvodnju. Finansijska podrška će biti omogućena poljoprivrednim proizvođačima i prerađivačima koji žele postati organski proizvođači kako bi im se pomoglo sa troškovima certifikacije i vezanih ulaganja. Kako bi se olakšala ova podrška, bit će ojačane institucionalne strukture podrške za regulaciju organske proizvodnje, certifikaciju i kontrolu. Uz to, pravni okvir koji regulira organsku proizvodnju u BiH će se usklađivati sa EU zahtjevima i pružit će se podrška kako bi se osigurala kvaliteta i tržišni standardi organske proizvodnje u BiH.

Zaštita okoliša: Kako bi se osigurala zaštita ruralnih područja sa prirodnim ograničenjima, pružiće se podrška za razvoj i provedbu pilot programa. Naučene lekcije tokom pilot programa će biti korištene za usmjeravanje razvoja sveobuhvatnijeg skupa politika i mjera za očuvanje i održivo korištenje poljoprivrednog zemljišta i genetskih resursa. Podrška će također biti pružena za zaštitu i promociju autohtonih biljnih i životinjskih vrsta (pasmina, sorti) koje imaju neprocjenjivu važnost kao genetski resurs zemlje i predstavljaju važan dio genetskog i kulturnog nasljeđa. Za BiH je veoma važno da sačuva autohtone životinjske pasmine kao što su bosanski brdski konj, bosanski tornjak, gatačko govedo, buša i pramenka. Također, postoje brojne sorte biljaka i autohtoni biljni genetski resursi koji isto tako zahtijevaju sličnu zaštitu. Ovo će se postići uspostavljanjem i/ili jačanjem posebnih banaka gena, gdje je to moguće.

Klimatske promjene: Podrška će se pružiti poljoprivrednicima da promoviraju uvođenje novih tehnologija koje mogu pomoći u sprječavanju ili ublažavanju učinaka klimatskih promjena i odgovoriti izazovu rastućih potreba za proizvodnjom hrane. Podrška kroz savjetodavne službe će također biti promovirana kako bi se pomoglo poljoprivrednicima da prilagode poljoprivredne proizvodne sisteme, kako bi im pomogli da reaguju na učinke klimatskih promjena i upravljaju rizicima. Također će se istražiti mogućnosti podrške za seme za osiguranje usjeva koje pokrivaju i usjeve pogođene ekstremnim vremenskim uslovima uzrokovanih klimatskim promjenama i koje će potencijalno biti pilotirane. Sistemi za nadzor učinaka klimatskih promjena i podrška naučnim inovacijama i širenju znanja i informacija u ovoj oblasti će također biti dio odgovora koji će se razvijati i provoditi. Osim toga, investicijska podrška za poljoprivredna gazdinstva bit će osmišljena tako da kao prioritet budu finansiranja novih tehnologija i praksi (kao što je primjena agrotehničkih mjera, asortimani, sistemi za uzgoj

i upravljanje) koji doprinose smanjenju globalnog zatopljanja i/ili osiguravaju inovativna rješenja.

Lista podmjera:

- 6.8.1. Podrška proizvodnji, certifikaciji i kontroli organske proizvodnje na svim nivoima, u skladu s najboljim praksama EU-a i zahtjevima tržišta;
- 6.8.2 Izrada i provedba programa praćenja poljoprivrednog zemljišta (plodnost, zagađenje, erozija, pretvorba, itd.) i stvaranje regulatornog okvira za efikasno praćenje stanja poljoprivrednog zemljišta;
- 6.8.3 Izrada i provedba pilot programa za razvoj i zaštitu područja sa prirodnim ograničenjima (područja u nepovoljnijem položaju);
- 6.8.4 Izrada i usvajanje programa revitalizacije za pašnjake i prirodne livade;
- 6.8.5 Izrada i provedba programa za podršku očuvanju i održivom korištenju genetskih resursa (na primjer: banke gena, terensko prikupljanje, botaničke bašte, podizanje svjesti, publikacije, itd.);
- 6.8.6 Podrška ciljanim programima za smanjenje učinaka klimatskih promjena na poljoprivrednu proizvodnju i inovativne akcije (npr. ulaganje u obnovljive izvore energije na poljoprivrednom gazdinstvu-sunčeva i geotermalna energija, energija na organski otpad i sl.).

KRAJNI KORISNICI: Fizička i pravna lica upisana u RPG/RK, nadležne institucije ili organizacije

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja.

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Broj korisnika;
- Veličina površine pod organskom proizvodnjom;
- Ukupna površina revitaliziranih pašnjaka i livada;
- Broj vrsta i broj životinja autohtonih pasmina, broj, vrste i površine zasađenih autohtonim sortama za koje je pružena podrška;
- Broj poljoprivrednih gazdinstava, udruženja ili zadruga koje ispunjavaju uslove za ovu vrstu podrške;
- Vrijednost plaćene podrške KM;
- Nivo podrške za održavanje banaka gena KM;
- Broj projekata za smanjenje učinka klimatskih promjena na poljoprivrednu proizvodnju.

6.9. Podrška razvoju administrativnog sektora i usluga informacijske podrške

Generalni opis mjere: Kako bi se riješio nedostatak pouzdanih informacija, statističkih i administrativnih sistema podataka za efikasno upravljanje i podršku sektoru potrebno je nadograditi sve postojeće sisteme usluga i podrške sektora, na svim nivoim, u skladu sa ustavnim nadležnostima.

EU je razvila standardizirane pristupe i metode za prikupljanje takvih informacija i sisteme koji su potrebni da to podrže.

Potrebno je ojačati informacije o poljoprivredi, statističke i administrativne sisteme u BiH kako bi se podržala provedba poljoprivrednih politika i njihovo praćenje, te koristili rezultati za procjenu uticaja politike, i na osnovu toga, vršile prilagodbe u određenim mjerama kako bi bile što efikasnije.

Ova mjera će podržati uspostavu osnovnih elemenata usklađenog poljoprivrednog informacijskog i administrativnog sistema kako bi se podržao sektor, a odnosi se na razvoj unaprijeđenih registara poljoprivrednih proizvođača prema EU standardima na entiteskom nivou i u Brčko Distriktu BiH, što će predstavljati platformu za osiguranje kriterija prihvatljivosti proizvođača za buduću finansijsku podršku.

Dodatno mjera uključuje i razvoj registra domaćih životinja uspostavljenim u skladu sa EU standardima, koji će na jasan način biti povezan sa finansijskom podrškom i koji će osigurati kontrolu unutrašnje trgovine životinjama i praćenje sljedivosti proizvoda životinjskog porijekla, što su neophodni uslovi za ispunjavanje standarda EU tržišta, kao i inicijative za jačanje sistema prikupljanja poljoprivrednih statističkih podataka, njihovo upoređivanje i dijeljenje, kako bi se postepeno uskladili sa standardima Eurostata.

Poboljšano usklađivanje pristupa koji se koriste za dizajn i razvoj sistema će optimizirati korištenje i efikasnost resursa te unaprijediti koordinaciju i saradnju između svih nivoa upravljanja, a u interesu poljoprivrednog sektora i njegovog budućeg razvoja. To će zahtijevati povezivanje entitetskih i baza podataka na nivou BiH i postepeno kreiranje sistema informacija i administriranja, koji će ispuniti zahtjeve EU.

Ključni aspekti pristupa i metode njegove provedbe: Pristup u izradi i provedbi ove mjere će biti da se osigura bolji način prikupljanja podataka i uspostavljanje odgovarajućih mreža razmjene podataka između različitih nivoa vlasti u BiH, koji su standardizirani i usklađeni kako bi se osigurala kvaliteta, cjelovitost i pouzdanost svih izvora podataka. Također, neophodno je uskladiti ovu vrstu informacija sa EU normama i standardima koji reguliraju prikupljanje i obradu podataka, čineći ih dostupnim u skladu s određenim specifikacijama, stepenom tačnosti i zastupljenosti ciljane populacije.

Uspostava modela podrške koji će omogućiti prikupljanje i analizu podataka u FADN-u, podrška ažuriranju sistema evidencija poljoprivrednih gazdinstava i klijenata, održavanje i redovno ažuriranje PTIS-a, uspostava modela redovnog održavanja i ažuriranja digitalnih ortofotografija i digitalnih katastarskih palnova u okviru LPIS-a su dio neophodnih aktivnosti kako bi se podigao nivo razvoja PTIS-a u BiH.

Ukratko, neophodno je osigurati postepeni razvoj cjelokupne infrastrukture kako bi se uspostavili i održavali pojedinačni informacioni sistemi, omogućilo njihovo komuniciranje i razmjena podataka i omogućilo im da djeluju na način da osiguravaju unaprijed definirane

informacije, dostupne institucijama BiH, entiteta, Brčko Distrikta i EU, u skladu sa zajedničkim standardima.

Lista podmjera:

- 6.9.1 Uspostava, razvoj i održavanje harmoniziranih registara poljoprivrednih proizvođača u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.9.2 Unaprjeđenje i održavanje Sistema identifikacije i kretanja životinja u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.9.3 Unaprjeđenje i održavanje FADN-a Mreže računovodstvenih podataka u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.9.4 Jačanje sistema i usluga za statistiku u poljoprivredi u skladu sa nadležnostima;
- 6.9.5 Uspostava i održavanje Sistema za informisanje o poljoprivrednom tržištu (AMIS) u skladu sa nadležnostima;
- 6.9.6 Uspostava Sistema za identifikaciju zemljišnih parcela (LPIS) u skladu sa nadležnostima;
- 6.9.7 Uspostava Službe za predviđanje i izvještavanje u poljoprivredi (AFRS) u skladu sa nadležnostima;
- 6.9.8 Provedba poljoprivrednog popisa u skladu sa ustavnim nadležnostima.

KRAJNJI KORISNICI: nadležne institucije na svim nivoima vlasti

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja.

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Novi statistički podaci dostupni i objavljeni;
- Operativni novi sistemi;
- Broj osoblja obučenog za rad na novim sistemima i uslugama.

6.10. Podrška razvoju kapaciteta institucionalnog upravljanja

Generalni opis mjere: Jačanje institucionalnih kapaciteta za stvaranje i provedbu poljoprivredne politike u BiH je jedan od najvažnijih i najsloženijih multidisciplinarnih ciljeva Strateškog plana, bez kojih efikasna provedba praktičnih aktivnosti i mjera definiranih u Strateškom planu neće biti moguća.

Vezano uz stalna budžetska ograničenja, također, postoje i značajni izazovi za institucionalne kapacitete u postojećim strukturama nadležnih institucija u odnosu na: upravljanje politikom i programom, analizu, praćenje i administrativne kapacitete; platne sisteme, procedure i usluge; registre i ostale srodne administrativne sisteme i usluge; službe za inspekciju i kontrolu; itd.

Kapaciteti i mehanizmi koji olakšavaju trgovinu na entitetskom, odnosno vanjsku trgovinu na nivou BiH, u poljoprivrednom i prehrambenom sektoru i provedbu opsežnih obaveza definisanih važećim sporazumima o slobodnoj trgovini sa EU i CEFTA sporazumom, također su vrlo ograničeni. Ova slabost se proteže na oblast olakšavanja trgovine, promociju izvoza i zaštitu domaće proizvodnje.

Jačanje ovih i drugih povezanih institucionalnih kapaciteta u narednom periodu će biti ključni za promoviranje unaprjeđene konkurentnosti, trgovine i izvoza bh. poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Ključni aspekti pristupa i metode njegove provedbe: Kako bi se podržao efikasniji razvoj, koordinacija i provedba politike poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja u sektoru i osigurala provedba širokog i kompleksnog niza specifičnih mjera definisanih Strateškim planom, jačanje institucionalnih kapaciteta na svim nivoima će biti od ključne važnosti. Kapaciteti institucija nadležnih za sektor poljoprivrede bit će ojačani u smislu razvoja ljudskih resursa, te unaprjeđenja administrativnih praksi i procesa koji će rezultirati boljom efikasnošću rada javne administracije usmjerenog prema interesima korisnika.

Nadležne institucije, u saradnji s vladinim i nevladinim sektorom, kontinuirano rade na pripremi, usaglašavanju i usvajanju zakona i podzakonskih akata neophodnih i od važnosti za sektor poljoprivrede i prehrambene industrije, vodeći pri tome računa da oni budu u što većoj mjeri u skladu sa *acquis* kako bi se blagovremeno vršile pripreme za potpuno preuzimanje regulative EU kada BiH postane članica te integracije.

U cilju poboljšanja rada poljoprivrednih platnih sistema u BiH, pokrenuće se inicijativa između relevantnih entitetskih i BD BIH i institucija na nivou BiH kako bi se izradio plan za postepenu harmonizaciju procedura i smjernica između svih nivoa upravljanja i usklađivanje sa onim koje se primjenjuje EU, kao dio pripremnih aktivnosti za pretprijetne fondove.

Inicijative za institucionalno jačanje će biti nadopunjene podrškom programima stažiranja i stipendiranja radi promocije i privlačenje novih, mladih, talentovanih pojedinaca da se uključe u sektor javne administracije i upravljanja. Cilj će biti pokretanje programa koji će moći generirati buduće menadžere i voditelje sektora koji će biti potrebni u budućnosti kako se bude nastavljao proces integracije u EU i povećavala složenost i raspon regulatornih funkcija.

Cjelokupni cilj ovih institucionalnih procjena i dodatnih prilagodbi će unaprijediti efikasnost i djelotvornost svih organizacijskih jedinica i nivoa, te postepeno jačati veze i partnerstva među ključnim organizacijama javne uprave i privatnog sektora kao i sa lokalnim ruralnim organizacijama i razvojnim partnerima koji će biti uključeni u novoplanirane inicijative ruralnog razvoja.

Lista podmjera:

- 6.10.1 Jačanje kapaciteta i povećanje efikasnosti ministarstava i pripadajućih javnih institucija i organizacija u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.10.2 Usvajanje i harmonizacija propisa iz oblasti poljoprivrede na svim nivoima vlasti u skladu sa ustavnim nadležnostima;
- 6.10.3 Unaprjeđenje struktura za upravljanje plaćanjima u poljoprivredi i ruralnom razvoju, te kontrolnih i koordinacijskih struktura i kapaciteta u skladu sa ustavnim nadležnostima;

- 6.10.4 Uspostava sistema za praćenje i ocjenu javnih politika u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja;
- 6.10.5 Donošenje mjera za unaprjeđenje vanjske trgovine poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima i zaštitu domaće proizvodnje na svim nivoima;
- 6.10.6 Unaprjeđenje horizontalne i vertikalne institucionalne koordinacije i razmjene informacija između nadležnih tijela za poljoprivredu i ruralni razvoj s drugim relevantnim sektorima u BiH u skladu s ustavnim nadležnostima.

KRAJNI KORISNICI: nadležne institucije u skladu sa ustavnim nadležnostima

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravnicima o isplati novčanih podsticaja.

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Godišnja provjera vještina zaposlenog osoblja u institucijama;
- Broj novih kreiranih i usvojenih politika i procedura usklađenih sa EU;
- Broj novih, usklađenih zakona i provedbenih propisa koji su usvojeni;
- Finansijsko izvještavanje o upravljanju i praćenju javnih sredstava.

6.11. Multidisciplinarne aktivnosti

Generalni opis mjere: Problem starenja poljoprivrednih proizvođača je veoma izražen u cijeloj Evropi, a BiH nije izuzetak. Uprkos nedostatku poslova i veoma ograničenim mogućnostima zaposlenja, veoma mali broj mladih ljudi se opredjeljuje za poljoprivredu. Dugoročno gledano to može predstavljati problem, naročito ako se ima u vidu činjenica da u BiH kao ni u njenim entitetima i Brčko Distrikta BiH nema inicijativa niti budžetske podrške kojom bi se mlade generacije ohrabrile da nastave (ili osnuju) djelatnost u poljoprivredi ili u ruralnim područjima. Osim ovog pitanja, postoji i drugi problem nedovoljne ravnopravnosti polova i isticanja važnosti aktivne uloge žena u poljoprivrednom sektoru. U skladu sa postojećom praksom Evropske unije i približavanjem ZPP EU potreban je agilniji pristup ovim pitanjima u BiH.

Ključni aspekti pristupa i metode njegove provedbe: Neophodno je ohrabriti mlade ljude i žene da se više uključe u poljoprivrednu djelatnost kako bi se zaustavili rastući negativni trendovi. Podrška se treba osmisliti tako da se prilikom podnošenja zahtjeva za dobijanje određenih grantovskih sredstava prednost daje mladim ljudima, odnosno ženama ili na način da ta podrška bude posebno usmjerena na namjenske mjere.

Jednostavniji i povoljniji pristup ruralnim kreditima, jednostavnija kupovina zemljišta (ili prijenos vlasništva na poljoprivredne proizvođače), povoljan pristup provođenju različitih mjera za ulaganje u poljoprivredna gazdinstva predstavljaju mjere kojima se mladi ljudi mogu ohrabriti da ostanu u ruralnim područjima i na svojim posjedima. Isto tako je veoma važno ohrabriti učešće mladih ljudi, odnosno žena u različitim udruženjima koja se bave pitanjima poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Ostale multidisciplinarne teme obuhvataju agro-okoliš koji je eksplicitno obrađen kroz druge mjere, a koji će se generalno više obrađivati kroz promociju, obuku i certifikaciju proizvođača iz dobrih poljoprivrednih i okolišnih praksi. Ovdje se zapravo misli na *cross compliance* odnosno ispunjavanje zahtjeva vezanih za zaštitu okoliša, održavanje plodnosti zemljišta, dobrobiti životinja i dr.

Podmjere:

6.11.1 Podrška mladim poljoprivrednicima i mladim preduzetnicima u ruralnim područjima;

6.11.2 Podrška ravnopravnosti polova;

6.11.3 Podrška agro-okolišnoj zaštiti.

KRAJNJI KORISNICI: fizička i pravna lica upisana u RPG/RK, stanovništvo ruralnih područja, mladi i žene.

ADMINISTRATIVNE PROCEDURE I KRITERIJ ODABIRA: Administrativne procedure i kriterij odabira propisuju institucije/donatori koji usmjeravaju sredstva u realizaciju ove mjere, a bit će definirani odgovarajućim programima/pravilnicima o isplati novčanih podsticaja.

INDIKATORI PRAĆENJA:

- Broj mladih poljoprivrednika;
- Broj mladih preduzetnika;
- Učešće žena u investicionim programima za poljoprivredna gazdinstva i diverzifikaciju ruralne ekonomije;
- Broj ugovora;
- Veličina poljoprivrednog zemljišta (ha) u okolišnim ugovorima;
- Broj određenih vrsta podržanih aktivnosti.

7. Indikativni akcioni plan

Detaljni akcioni planovi će se izrađivati godišnje

Tabela 7: Indikativni akcioni plan

#	Mjera	Podmjere	Rok															
			2018				2019				2020				2021			
			BiH	FBIH	RS	BDBiH	BiH	FBIH	RS	BDBiH	BiH	FBIH	RS	BDBiH	BiH	FBIH	RS	BDBiH
1	Direktna podrška poljoprivrednim proizvođačima	1.1 Direktna plaćanja stočarstvu i ribarstvu		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		1.2 Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		1.3 Direktna plaćanja po jedinici inputa i outputa		x	x	x			x	x			x	x			x	x
		1.4 Direktna plaćanja za druge poljoprivredno-prehrambene proizvode		x	x			x	x				x				x	
2	Podrška investicijama poljoprivrednih preduzeća, proizvođačkih	2.1 Podrška investicijama u stočarstvu i ribarstvu		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		2.2 Podrška investicijama u biljnoj proizvodnji		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		2.3 Podrška investicijama u poljoprivrednu mehanizaciju		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x

#	Mjera	Podmjere	Rok															
			2018				2019				2020				2021			
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH
	grupa i prerađivača	2.4 Podrška izgradnji infrastrukture za navodnjavanje, odvodnjavanje i zaštitu od poplava		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		2.5 Podrška uspostavljanju i razvoju proizvođačkih grupa (udruženja/ udruga, zadruga i dr.)		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		2.6. Podrška investicijama u proizvodnji energije iz biomase iz poljoprivrednog otpada;		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		2.7. Podrška investicijama u infrastrukturu i opremu za skladištenje, preradu i marketing poljoprivredno-prehrambenih proizvoda		x	x			x	x			x	x			x	x	
		2.8. Promocija poljoprivredno-prehrambene trgovine i izvoza uključujući prisustvo na međunarodnim sajmovima i izložbama.	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

#	Mjera	Podmjere	Rok															
			2018				2019				2020				2021			
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH
3	Podrška stručnom usavršavanju, razvoju znanja i osiguranju savjeta i informacija	3.1 Jačanje sistema stručnih službi za informiranje, službi za obuku i savjetodavnih službi kroz razvoj zajedničkih programa obuka, sistema certifikacije, portala za razmjenu znanja i praćenje i evaluaciju kvaliteta tog sistema		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	X
		3.2 Podrška razvoju javnih i privatnih savjetodavnih usluga u poljoprivredi i ruralnom razvoju		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	X
		3.3 Razvoj i jačanje sistema istraživanja u poljoprivredi i podrška praktičnim demonstracijama		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	X
4	Podrška razvoju ruralne infrastrukture i poboljšanje dostupnosti usluga seoskom stanovništvu	4.1 Podrška unaprjeđenju dostupnosti javnih usluga u ruralnom području (javnog prijevoza, obrazovanja, sistema zdravstvene i socijalne zaštite, kulturnih i sportskih sadržaja)		X	X		X	X		X	X		X	X		X	X	
		4.2 Podrška unaprjeđenju javne infrastrukture u ruralnim područjima (putna infrastruktura, njijski putevi, protivgradna zaštita, vodosnabdjevanje,		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	X

#	Mjera	Podmjere	Rok															
			2018				2019				2020				2021			
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH
		internet mreža, radio i TV signal, elektrosnabdjevanje, infrastruktura za upravljanje otpadom);																
		4.3 Podrška revitalizaciji stočnih i zelenih pijaca		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		4.4. Podrška istraživanjima i zaštiti prirodnog naslijeđa i kulturno-historijskog naslijeđa.		x	x			x	x			x	x			x	x	
5	Podrška diverzifikaciji u ruralnim područjima	5.1 Podrška investicijama u diverzifikaciju aktivnosti vezanih za zapošljavanje na i van poljoprivrednog gazdinstva		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		5.2 Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma		x	x			x	x			x	x			x	x	
		5.3. Podrška pokretanju mikro-biznisa u ruralnim područjima (uključujući programe obuka i edukacija za pokretanje novog biznisa);		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		5.4 Podrška razvoju društvenih organizacija i društvenih usluga u ruralnim područjima		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x

#	Mjera	Podmjere	Rok															
			2018				2019				2020				2021			
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH
		5.5. Podrška osnivanju lokalnih akcionih grupa, izradi lokalnih razvojnih strategija i upravljanju manjim projektima u lokalnim ruralnim zajednicama		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	X
6	Podrška razvoju javne infrastrukture kvaliteta i usluga u poljoprivredno-prehrambenom sektoru	6.1 Harmonizacija zakonodavstva u oblasti sigurnosti hrane u skladu sa EU standardima i najboljim praksama kako bi se podržao razvoj konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
		6.2 Postepena harmonizacija zakonodavstva i praksi sa politikom kvaliteta- EU PGI-PDO-TSG propisa- za uvođenje, registraciju i promoviranje PGI-PDO-TSG proizvoda i drugih shema kvaliteta	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
		6.3. Podrška proizvođačima da se certificiraju po GLOBALGAP standardima		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	X
		6.4. Podrška proizvođačima da certificiraju integralnu proizvodnju (IP);		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	X
		6.5. Podrška proizvođačima i prerađivačima za ispunjavanje HACCP		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	X

#	Mjera	Podmjere	Rok															
			2018				2019				2020				2021			
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH
		standarda, zahtjeva dobre higijenske prakse i međunarodnih trgovinskih i izvoznih standarda																
		6.6. Podrška uvođenju sistema sigurnosti i kvaliteta hrane i PGI-PDO-TSG proizvoda;	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
		6.7. Unaprjeđenje sistema, institucionalnih kapaciteta i službenih kontrola		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	
		6.8. Jačanje kapaciteta za upravljanje kriznim situacijama u sigurnosti hrane kapacitetima za odgovor i upravljanje hitnim slučajevima;	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
		6.9. Jačanje laboratorijskih kapaciteta, uključujući ocjenu i odobrenje od strane nadležnih tijela.		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	
7	Podrška sistemima i uslugama u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti	7.1 Nastavak aktivnosti na harmonizaciji veterinarskog i fitosanitarnog zakonodavstva i praksi sa EU standardima i najboljim praksama kako bi se podržao razvoj konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda ;	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	

#	Mjera	Podmjere	Rok															
			2018				2019				2020				2021			
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH
		7.2 Jačanje kapaciteta nadležnih tijela i inspekcija za veterinarstvo i fitosanitarnu oblast, u skladu sa EU zahtjevima, i najboljim praksama i definisanim ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
		7.3 Unaprjeđenje sistema identifikacije životinja i sistema kontrole kretanja u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
		7.4 Unaprjeđenje sistema službenih kontrola nadležnih organa za veterinarstvo i fitosanitarnu oblast u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
		7.5 Jačanje kapaciteta nadležnih institucija za upravljanje kriznim situacijama u slučaju bolesti životinja ili biljaka/hitni slučajevi/, izrada planova za nepredviđene situacije u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
		7.6 Jačanje IT kapaciteta i prikupljanja podataka u veterinarskoj, uzgojno-selekcijskoj i fitosanitarnoj oblasti u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	

#	Mjera	Podmjere	Rok															
			2018				2019				2020				2021			
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH
		7.7 Jačanje laboratorijskih kapaciteta na osnovu procjene i prijedloga nadležnih organa u skladu sa ustavnim nadležnostima		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
		7.8 Priprema i implementacija programa podrške proizvodnji visokokvalitetnog sjemena i sadnog materijala u skladu sa ustavnim nadležnostima		X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	
		7.9 Priprema i provedba programa podrške za zaštitu zdravlja bilja i korištenje i primjena proizvoda za zaštitu bilja		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	
		7.10 Priprema i implementacija programa za zaštitu zdravlja životinja i unapređenje dobrobiti životinja		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	
8	Podrška organskoj proizvodnji, zaštiti okoliša i smanjenje uticaja klimatskih promjena	8.1 Podršku proizvodnji, certifikaciji i kontroli organske proizvodnje na svim nivoima, u skladu sa najboljim praksama EU-a i zahtjevima tržišta		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	
		8.2 Izrada i provedba programa praćenja poljoprivrednog zemljišta (plodnost, zagađenje, erozija,		X	X	X		X	X	X		X	X	X		X	X	

#	Mjera	Podmjere	Rok																				
			2018				2019				2020				2021								
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH					
		pretvorba, itd.) i stvaranje regulatornog okvira za učinkovito praćenje stanja poljoprivrednog zemljišta;																					
		8.3 Izrada i provedba pilot programa za razvoj područja sa prirodnim ograničenjima (manje povoljna područja)		x	x									x	x					x	x		
		8.4 Izrada i usvajanje programa revitalizacije za pašnjake i prirodne livade		x	x									x	x					x	x		
		8.5 Izrada i provedba programa za podršku očuvanju i održivom korištenju genetskih resursa (na primjer banke gena, terensko prikupljanje, botaničke bašte, itd.);		x	x									x	x					x	x		
		8.6 Podrška ciljanim programima za smanjenje učinaka klimatskih promjena na poljoprivrednu proizvodnju i inovativne akcije (npr. ulaganje u obnovljive izvore energije na poljoprivrednom gazdinstvu-sunčeva i geotermalna energija, energija na organski otpad i sl.).		x	x	x								x	x	x				x	x		x

#	Mjera	Podmjere	Rok																
			2018				2019				2020				2021				
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	
9	Podrška razvoju administrativnog sektora i usluga informacione podrške	9.1 Uspostava, razvoj i održavanje harmoniziranih registara poljoprivrednih proizvođača u skladu sa ustavnim nadležnostima;	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
		9.2 Unaprjeđenje i održavanje Sistema za identifikaciju i kretanje životinja u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
		9.3 Unaprjeđenje i održavanje FADN - Mreže računovodstvenih podataka sa farmi u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
		9.4 Jačanje sistema i usluga za statistiku u poljoprivredi u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
		9.5 Uspostava i održavanje Sistema za informisanje o poljoprivrednom tržištu (AMIS) u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
		9.6 Uspostava Sistema za identifikaciju zemljišnih parcela (LPIS) u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

#	Mjera	Podmjere	Rok																	
			2018				2019				2020				2021					
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH		
		9.7 Uspostava Službe za predviđanje i izvještavanje u poljoprivredi (AFRS) u skladu sa ustavnim nadležnostima ;		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x		
		9.8 Provedba poljoprivrednog popisa u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		
10	Podrška razvoju kapaciteta institucionalnog upravljanja	10.1. Jačanje kapaciteta i povećanje efikasnosti ministarstava i pripadajućih javnih institucija i organizacija u skladu sa ustavnim nadležnostima.	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		
		10.2 Usvajanje i harmonizacija propisa iz oblasti poljoprivrede na svim nivoima vlasti u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
		10.3 Unaprjeđenje struktura za upravljanje plaćanjima u poljoprivredi i ruralnom razvoju, te kontrolnih i koordinacijskih struktura i kapaciteta u skladu sa ustavnim nadležnostima	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
		10.4 Uspostava sistema za praćenje i ocjenu javnih politika u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
		10.5 Donošenje mjera za unaprjeđenje vanjske trgovine poljoprivrednim i	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

#	Mjera	Podmjere	Rok															
			2018				2019				2020				2021			
			BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH	BiH	FBiH	RS	BDBiH
		prehrambenim proizvodima i zaštitu domaće proizvodnje na svim nivoima;																
		10.6. Unaprjeđenje horizontalne i vertikalne institucionalne koordinacije i razmjene informacija između nadležnih tijela za poljoprivredu i ruralni razvoj sa drugim relevantnim sektorima u BiH u skladu sa ustavnim nadležnostima.	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
11	Multidisciplinarnе aktivnosti	11.1 Podrška mladim poljoprivrednicima i mladim preduzetnicima u ruralnim područjima;		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		11.2 Podrška ravnopravnosti spolova;		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x
		11.3 Podrška agro-okolišnoj zaštiti		x	x	x		x	x	x		x	x	x		x	x	x

8. Indikativni budžetski okvir (2018-2021)

8.1. Ukupne budžetske alokacije

Potrebna sredstva za implementaciju aktivnosti predviđenih ovim dokumentom definirana su okvirnim finansijskim i strateškim dokumentima nadležnih institucija koji uključuju i budžetska i vanbudžetska sredstva (donatorska, kreditna).

Sredstva koja su predviđena u Budžetu Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine namijenjena su za finansiranje učešća na sajamskim i drugim manifestacijama u zemlji i inostranstvu u svrhu promovisanja domaće proizvodnje. Obzirom da se sredstva dodjeljuju i za poljoprivredu i ostale djelatnosti, navedeni iznos se odnosi na prosječan iznos sredstva dodijeljen za sajamske i druge manifestacije u posljednje tri godine, a koje su se odnosile na poljoprivredu.

Sredstva koja su planirana u Budžetu Ureda za veterinarstvo BiH odnose se na ugovorene usluge štampanje markica i kontrolu zaraznih bolesti. Dokumentom Okvirnog Budžeta 2018.-2020. za ove namjene planirano je povećanje.

Ukupne budžetske alokacije za Republike Srpske odnose se i na procjenu sredstava koja se dodjelju na nivou lokalnih zajednica.

Donatorska sredstva (uključujući i sredstva EU) predstavljaju nedostajuća sredstva za implementaciju postavljenih ciljeva i mjera uzimajući u obzir rast BDP od 3% čime bi se osiguralo i povećanje izdvajanja sredstva iz svih budžeta za poljoprivredu i ruralni razvoj. Učešće privatnih sredstva u realizaciji postavljenih ciljeva i mjera bazirano je na iskustvima sličnih inicijativa i aktivnosti u zemljama Zapadnog Balkana.

Tabela 8: Ukupne budžetske alokacije (KM)

Sve mjere:	Mjere od 1 do 11				
Izvor	2018	2019	2020	2021	Total
MVTEO i UZV	1.796.000	1.796.000	1.796.000	1.796.000	7.184.000
Federacija BiH	91.500.000	114.200.000	127.500.000	141.000.000	474.200.000
Kantoni u FBiH	20.000.000	23.000.000	23.000.000	23.000.000	89.000.000
Republika Srpska	99.732.000	111.931.000	117.128.000	124.584.000	453.375.000
Brčko Distrikt BiH	8.950.000	9.650.000	9.871.000	10.400.660	38.871.660
Ukupno BiH	221.978.000	260.577.000	279.295.000	300.780.660	1.062.630.660
EU	-	-	-	-	-
Donatori	10-15%	10-15%	10-15%	10-15%	10-15%
Privatna	13-17%	13-17%	13-17%	13-17%	13-17%

8.2. Budžetske alokacije po ciljevima

Tabela 9: Budžetske alokacije prema ciljevima (KM)

Cilj 1:		Osiguranje stabilnosti dohotka i izjednačavanje uslova poslovanja sa okruženjem				
Izvor	2018	2019	2020	2021	Total	
Federacija BiH	55.500.000	57.200.000	59.000.000	60.500.000	232.200.000	
Kantoni u FBiH	16.000.000	16.000.000	16.000.000	16.000.000	64.000.000	
Republika Srpska	62.365.000	65.735.000	69.230.000	73.375.000	270.705.000	
Brčko Distrikt BiH	7.500.000	7.650.000	7.803.000	7.959.060	30.912.060	
Ukupno BiH	141.365.000	146.585.000	152.033.000	157.834.060	597.817.060	
Donatori	-	-	-	-	-	
Privatna	-	-	-	-	-	
Cilj 2:		Jačanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva i ruralnih područja kroz povećanje nivoa investicija i unaprjeđenje prenosa znanja i promoviranje inovacija;				
Izvor	2018	2019	2020	2021	Total	
BiH - MSTE0	200.000	200.000	200.000	200.000	800.000	
Federacija BiH	15.000.000	29.210.000	33.560.000	38.690.000	116.460.000	
Kantoni u FBiH	0	0	0	0	0	
Republika Srpska	25.056.375	26.209.500	26.569.750	25.613.375	103.449.000	
BD BiH	950.000	1.140.000	1.368.000	1.641.600	5.099.600	
Ukupno BiH	41.206.375	56.759.500	61.697.750	66.144.975	225.808.600	
Donatori	10-15 %	10-15%	10-15%	10-15%	10-15%	
Privatna	50-55%	50-55%	50-55%	50-55%	50-55%	
Cilj 3:		Unaprjeđenje tržišnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kroz povećanje dodane vrijednosti, poboljšanje standarda kvaliteta i sigurnosti, i jačanje veza unutar lanaca vrijednosti;				
Izvor	2018	2019	2020	2021	Totals	
UzV	1.596.000	1.596.000	1.596.000	1.596.000	6.384.000	
Federacija BiH	7.500.000	8.490.000	11.040.000	14.310.000	41.340.000	
Kantoni u FBiH	0	0	0	0	0	
Republika Srpska	2.381.000	2.533.500	2.998.500	3.276.000	11.189.000	
Brčko Distrikt BiH	0	0	0	0	0	
Ukupno BiH	11.477.000	12.619.500	15.634.500	19.182.000	58.913.000	
Donatori	10-15%	10-15%	10-15%	10-15%	10-15%	
Privatna	3-6%	3-6%	3-6%	3-6%	3-6%	
Cilj 4:		Održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama;				
Izvor	2018	2019	2020	2021	Total	
Federacija BiH	420.000	950.000	1.180.000	1.350.000	3.900.000	
Kantoni u FBiH	0	0	0	0	0	
Republika Srpska	805.000	7.742.375	8.158.250	11.750.775	28.456.400	
Brčko Distrikt BiH	0	0	0	0	0	
Ukupno BiH	1.225.000	8.692.375	9.338.250	13.100.775	32.356.400	
Donatori	10-15%	10-15%	10-15%	10-15%	10-15%	
Privatna	-	-	-	-	-	

Cilj 5:					
Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima kroz ostvarivanje novih izvora prihoda i unaprjeđenje fizičke infrastrukture, društvene uključenosti i dostupnosti javnih usluga;					
Izvor	2018	2019	2020	2021	Total
Federacija BiH	5.700.000	9.650.000	11.490.000	13.770.000	40.610.000
Kantoni u FBiH	4.000.000	7.000.000	7.000.000	7.000.000	25.000.000
Republika Srpska	2.914.625	3.375.625	3.451.500	3.723.850	13.465.600
Brčko Distrikt BiH	300.000	300.000	300.000	300.000	1.200.000
Ukupno BiH	12.914.625	20.325.625	22.241.500	24.739.850	80.275.600
Donatori	10-15%	10-15%	10-15%	10-15%	10-15%
Privatna	25-30%	25-30%	25-30%	25-30%	25-30%
Cilj 6:					
Unaprjeđenje institucionalnih sistema i kapaciteta i harmonizacija pravnog okvira, iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, na svim nivoima vlasti u skladu sa ustavnim nadležnostima, u pravcu postepenog približavanja zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU.					
Izvor	2018	2019	2020	2021	Total
Federacija BiH	7.380.000	8.700.000	11.230.000	12.380.000	39.690.000
Kantoni u FBiH	0	0	0	0	0
Republika Srpska	6.210.000	6.335.000	6.720.000	6.845.000	26.110.000
BD BiH	200.000	300.000	400.000	500.000	1.400.000
Ukupno BiH	13.790.000	15.335.000	18.350.000	19.725.000	67.200.000
Donatori	30- 50%	30-50%	30-50%	30-50%	30-50%
Privatna	-	-	-	-	-